

* Επινόηση Δημόσιου Χώρου σε περιοχές με αυξημένη πυκνότητα

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΠΟΛΥΤΕΧΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
“Αρχιτεκτονικός Σχεδιασμός”

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία με τίτλο:

* Επινόηση Δημόσιου Χώρου σε περιοχές με αυξημένη πυκνότητα

Δήμητρα Τσιάμη

Επιβλέπων: Γιώργος Τζιρτζιλάκης

Φεβρουάριος 2013

*Περιεχόμενα

1	Πρόλογος	06
2	Το μέλλον των κοινών	10
3	Το αστικό κενό	20
	3.1 Χαρακτηρισμός του αστικού κενού στο σύστημα της πόλης	21
	3.2 Η έννοια του αστικού κενού	28
	3.3 Προσδιορίζοντας την έννοια του αστικού κενού	33
	3.4 Bow Wow	35
4	Θέα πάνω από το κτισμένο	38
	4.1 Πεδίο οράσεως	39
	4.2 Θέαση ουρανού	39
	4.3 Το βλέμμα και η ανάγνωση της αστικότητας	42
	4.4 Ψηλά μέρη	44
5	Αρχιτεκτονικές Ουτοπίες	46
	5.1 Yonna Friedman	48
	5.2 Hannes Mayer και Hans Wittwer	52
	5.3 El Lissitzky	53
	5.4 Le Corbusier	54
6	Πολοδομική ανάλυση	60
	6.1 πολυκατοικία	61
	6.1.1 Maison domino	62
	6.1.2 Ιδιωτικό – Δημόσιο	63
	6.1.3 Δώμα - Όριο	65
	6.1.4 Μεσοτοιχίες	68
	6.1 Τυπολογία οικοδομικού τετραγώνου της Αθήνας	69
	6.2 Χρονική περίοδος κατασκευής κτιρίου	73
7	Σχεδιαστικές προθέσεις	76
	7.1 Πεδίο έρευνας	78
	7.1 Αστική γεωμετρία	79
	7.2 Το κτισμένο/ κατοικία	81
	7.3 Το μη κτισμένο ανθρώπινες ροές/χρήσεις/ πληθυσμός	83
	7.4 Δώματα	86
	7.5 Διαδρομές [ακάλυπτοι]	88
	7.6 “Τάφ”	91
	7.7 Αντί επιλόγου	104
	βιβλιογραφία.....	108

Περίληψη

Η πόλη μέσα από τη συνεχή διαδικασία εξέλιξής της, εμφανίζει μη προβλέψιμους μετασχηματισμούς, τα αστικά κενά. Τα κενά, δημιουργούν μία παραφωνία στην δομή του αστικού χώρου αποτελώντας όμως ταυτόχρονα μοναδική ευκαιρία για την επινόηση δημόσιου χώρου.

Η παρούσα διπλωματική πειραματίζεται στην δημιουργία βελτιωτικών κινήσεων πάνω σε κενά που εντοπίζονται σε έξι οικοδομικά τετράγωνα στην πλατεία Βάθης. Αυτό πραγματοποιείται μέσω ενός ενιαίου συστήματος εναέριων κατασκευών, απεδαφοποιώντας το δημόσιο με μία ομαλή ενιαία κίνηση από το έδαφος προς τα πάνω. Ο δημόσιος χώρος είναι πραγματικά δημόσιος όταν γίνεται φορέας της δημόσιας ζωής μέσα από τη βίωση, την καθημερινή ή περιστασιακή χρήση του στα πλαίσια της κοινωνικής ζωής. Το κενό παράγει το κοινό και το κοινό λειτουργεί ως μέσο τόσο για τη ρύθμιση των διαπροσωπικών σχέσεων όσο και για την επικοινωνία των ανθρώπων.

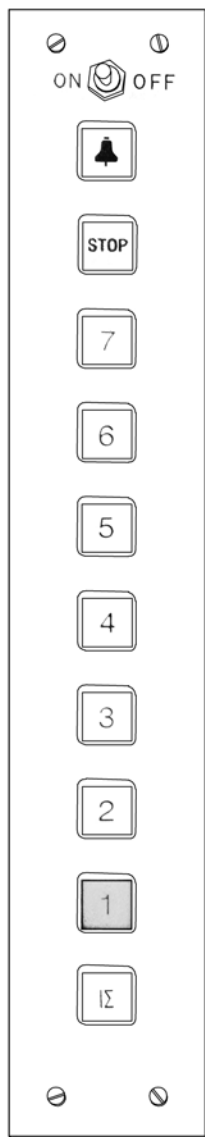
Μέσα από την “επίνοηση” του δημόσιου αυτού χώρου, διευρύνεται η αλληλεξάρτηση μεταξύ κατασκευασμένων στοιχείων, φυσικού περιβάλλοντος, λειτουργιών, κοινωνικών σχέσεων ατόμων και ομάδων που δραστηριοποιούνται και διαμορφώνουν την εικόνα του δημόσιου, και συνεπώς την εικόνα της πόλης.

Abstract

The city, through the continuous process of evolution, displays unforeseen transformed spaces. These spaces seem odd with the structure of urban space but also constitute a unique opportunity for creating public space.

The present thesis is experimenting in creating improvement on empty space, situated in six blocks in Bathis square. This is done through a unified system of overhead constructions lifting from the ground public space with a single smooth movement. The public space is considered truly public, when it is used daily or occasionally by the public in the context of social life. Empty space produces common space and the later functions as means both to regulate interpersonal relations and facilitate communication of people.

Through the “invention” of this public space, there is growing interdependence between existing buildings, natural environment, functions, social relations of individuals and groups that are involved in shaping the image of public space, and thus the image of the city.

Πρόλογος

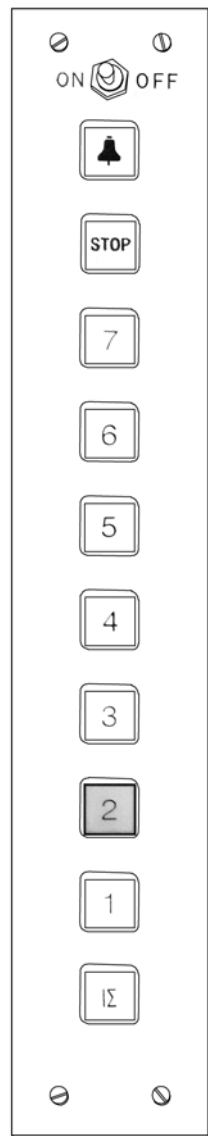
Η παρούσα μελέτη αποτελεί μια διερεύνηση του αστικού χώρου, αλλά και μια πρόταση διαμόρφωσής του. Δεν επικεντρώνεται στην εύρεση μιας “λύσης”, αλλά στην επινόηση μιας συλλογιστικής πάνω στην πόλη. Στόχος, είναι η στοιχειοθέτηση μιας μεθοδολογίας εντοπισμού των αστικών κενών, η οργάνωσή τους, αλλά και η δημιουργία βελτιωτικών κινήσεων πάνω σε αυτά τα κενά, στα πλαίσια ενός ενιαίου συστήματος¹. Η προβληματική γύρω από την υπόσταση του κενού εγκαταλελειμμένου/ ανεκμετάλλετου χώρου στην αστική δομή της πόλης αποτέλεσε αφορμή για την επιλογή του θέματος. Όντας “κενοί” χαρακτηρίζονται από την απουσία του δομημένου, του σχηματοποιημένου και του προκαθορισμένου.

Τα αστικά κενά, αρχικά εξετάζονται, θεωρητικά, σε επίπεδο ανάγνωσης και ανάλυσης. Συγκεκριμένα, περιγράφονται τα πολεοδομικά στοιχεία που συνθέτουν τα κενά και οι διαφορετικές θεωρητικές προσεγγίσεις που αναδεικνύουν τα χωρικά και κοινωνικά γνώρισματα του αστικού κενού.

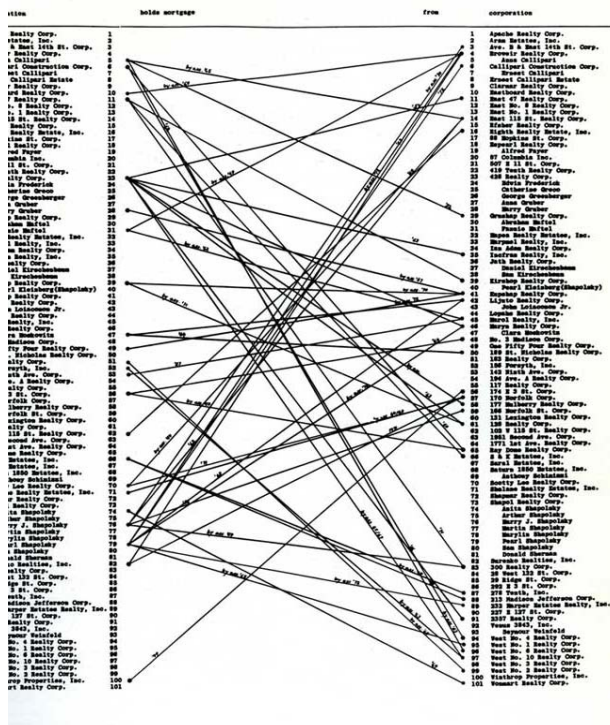
Στη συνέχεια της μελέτης εξετάζονται σχεδιαστικά, οι δυνατότητες επανένταξης των αστικών κενών στο μηχανισμό της πόλης. Με βάση την ανάγνωση και την ανάλυσή τους, προτείνονται εργαλεία προσέγγισής τους που αφορούν στον τρόπο σχεδιασμού και επαναπροσδιορισμού τόσο τις χωρικών τους σχέσεων όσο και τη δυνατότητα έλξης του ανθρώπου σε αυτά. Στόχος είναι να λειτουργούν οι αστικοί κενοί χώροι ως πολλαπλές συνδέσεις, διατηρώντας ταυτόχρονα με χρηστικό τρόπο την κενότητά τους. Η δόμηση του κενού αποσκοπεί στη δόμηση τοπίου και όχι στην πλήρωσή του.

Η πόλη αντιμετωπίζεται ως ένας ζωντανός οργανισμός με αέναη μετάλλαξη. Ταυτόχρονα όμως θεωρείται το βασικό της αστικό υπόβαθρο ήδη διαμορφωμένο. Γεφυρώνοντας τις δυο αυτές παραμέτρους το σύστημα που προτείνεται, μέσα από την παρούσα μελέτη, επιχειρεί να γίνει ένα φίλτρο που θα λειτουργεί ως ρυθμιστής της εξέλιξής της.

¹Ως ενιαίο σύστημα ορίζουμε μια εναρμονισμένη σύνθεση κινήσεων, που οργανώνει τις επεμβάσεις στο χώρο. Αυτές οι κινήσεις θα πρέπει να μπορούν, συνδυαζόμενες, να ενταχθούν στον αστικό ιστό, χωρίς αυτός να διαταραχθεί.

Το μέλλον των κοινών

210 E 21st.
 Block 101 Int. 17
 10 E 21st 3 story walk-up all tax assessed
 Owned by Margal Realty Inc. - 600 E 13 St. - NY
 Contract signed by Harry J. Shapolsky, President ('64)
 Harry J. Shapolsky
 Marlin Shapolsky, President ('64)
 Received from John Van Buren Foundation
 7/4 1/2 Block of Ave. Park, 145 Wall St. NYC
 101 1/2 Block (also 1 other properties)
 101-102
 \$100,000 - mortgage (also on other properties) at 6%
 interest on 101-102 and 101-102
 sold up the Builders and Manufacturers Benefit Trust of
 The American Hospital Association, 375 Riverside Dr. NYC
 Assessed land value \$7,000.- total \$40,000.- (1965)

210 E 21st.
 Block 101 Int. 11
 3 story walk-up all tax assessed
 Owned by Margal Realty Inc. - 600 E 13 St. - NYC
 Contract signed by Harry J. Shapolsky, President ('64)
 Marlin Shapolsky, President ('64)
 Principal Harry J. Shapolsky according to Real Estate
 Secretary of Manhattan
 Acquired from John Van Buren Foundation
 7/4 1/2 Block of Ave. Park, 145 Wall St. NYC
 for \$100,000 (also other blocks)
 \$100,000 - mortgage at 6% interest, 101-102, 101
 101-102, 101-102 and 101-102
 sold up the Builders and Manufacturers Benefit Trust of
 The American Hospital Association, 375 Riverside Dr. NYC
 Assessed land value \$7,000.- total \$70,000.- (include
 long 101 and 102 E 21st) (1971)

↑ Hans Haacke, Shapolsky et al Manhattan Real Estate Holdings, a Real-Time Social System, 1971

Η δημόσια και ιδιωτική σφαίρα στη πόλη εξαρτάται εξολοκλήρου από τα όρια που τη διαχωρίζουν. Οριοθέτηση και προστασία από τις δύο πλευρές, απόκρυψη και έκθεση, προσδιορισμός του χώρου κ.α. Οι κοινωνικές σχέσεις παίρνουν μια χωρική μορφή, ένα ισχυρό διαχωρισμό στα συνεχώς μεταβαλλόμενα κοινωνικά φαινόμενα. Ως φορέας προστασίας και διαχωρισμού των δύο σφαιρών το όριο είναι μια περιοχή επικοινωνίας μεταξύ αυτών. Όσο πιο άκαμπτο γίνεται αυτό το όριο τόσο η επικοινωνία μειώνεται και η κοινωνική ζωή γίνεται πιο φτωχή. Το δημόσιο και το ιδιωτικό δεν είναι μαύρο και άσπρο και η γραμμή που τα διαχωρίζει πρέπει να είναι πορώδης.

Η *Elinor Ostrom* στο βιβλίο της “*Διαχείριση των κοινών πόρων*” [*Governing the Commons*], δείχνει ότι μεμονωμένα τα άτομα μπορούν και συχνά επινοούν ευφυείς και λογικούς τρόπους να διαχειρίζονται τις περιοχές κοινής ιδιοκτησίας [*common property resources - CPR*] για ατομικό και συλλογικό όφελος. Αυτές οι αναφορές “*συντρίβουν τις θέσεις πολλών πολιτικών αναλυτών ότι ο μόνος τρόπος να λυθεί το πρόβλημα των περιοχών κοινής ιδιοκτησίας είναι οι εξωτερικές αρχές να επιβάλλουν πλήρη ιδιωτική ιδιοκτησία ή συγκεντρωτική ρύθμιση*” και, όπως ισχυρίζεται η *Ostrom*, αποδεικνύουν “*τον πλούτο των μειγμάτων δημόσιων και ιδιωτικών εργαλείων*”. Οι περισσότερες αναφορές της ωστόσο, εμπλέκουν λίγο πολύ μέχρι εκατό περίπου εμπλεκόμενους.

Σε μεγαλύτερο επίπεδο πραγμάτων, μερικές μορφές περιφράξεων είναι συχνά ο καλύτερος τρόπος για να διατηρηθούν αξιολογα κοινά. Παρόλα αυτά, το ένα κοινό, το οποίο χρειάζεται να προστατευτεί, στρέφεται εις βάρος του άλλου. Τα ζητήματα των κοινών είναι πάντα αντιφατικά και γι' αυτό πάντα αμφισβητούνται.

Πίσω από αυτές τις αμφισβητήσεις βρίσκονται τα αντικρουόμενα κοινωνικά συμφέροντα. Δεν είναι όλες οι μορφές των κοινών χώροι ανοικτής πρόσβασης. Μερικοί, όπως ο αέρας που αναπνέουμε, είναι ανοιχτοί, ενώ άλλοι, όπως οι δρόμοι των πόλεων μας είναι ανοιχτοί σε γενικές γραμμές αλλά ρυθμίζονται, αστυνομεύονται και ακόμα υπόκεινται σε ιδιωτική διαχείριση με τη μορφή των επιχειρησιακών-αναπτυξιακών περιοχών. Η *Ostrom* μαζί με συνεργάτες επιδίωξε να εξετάσει και άλλες μορφές κοινών, όπως το γενετικό υλικό, τα πνευματικά και πολιτιστικά αγαθά. Αυτό το είδος των κοινών αποτελεί επίσης αντικείμενο επίθεσης αυτές τις μέρες μέσω της εμπορευματοποίησης και

↑ Arman's Le Plein, 1960, Exterior of Galerie Iris Clert during le Plein's exhibition

των “περιφράξεων”. Τα πολιτιστικά κοινά εμπορευματοποιούνται από τις βιομηχανίες, ενώ τα πνευματικά κοινά περιφράσσονται με τη μορφή χρέωσης - από εκδοτικές εταιρείες - της πρόσβασης σε άρθρα που δημοσιεύονται σε επιστημονικά και τεχνικά περιοδικά, ενώ θα έπρεπε να συντελούν στην κοινή γνώση. Τα πολιτιστικά και πνευματικά κοινά δεν υπόκεινται όμως συχνά στην λογική της έλλειψης, ή της αποκλειστικής χρήσης όπως συμβαίνει με τους φυσικούς πόρους. Μπορούμε όλοι την ίδια στιγμή να ακούμε τον ίδιο ραδιοφωνικό σταθμό, ή το ίδιο πρόγραμμα στην τηλεόραση χωρίς αυτό να μειώνεται.

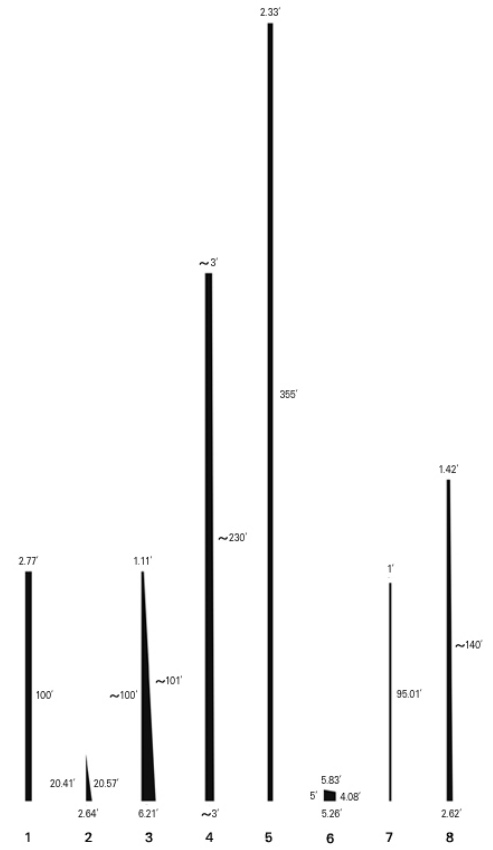
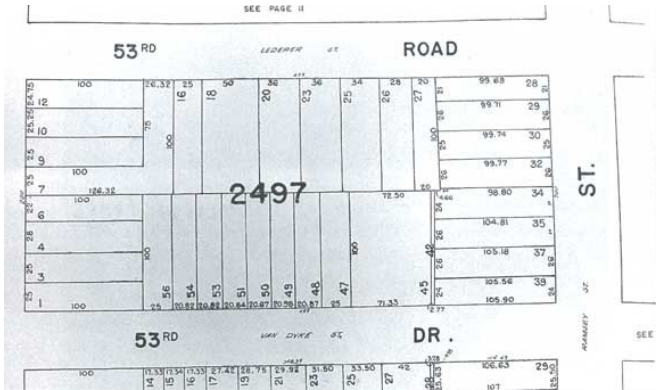
Τα κοινά σε παγκόσμιο επίπεδο σχετίζονται με τις έννοιες *commons* και *common wealth*, δηλαδή τον παραγόμενο σήμερα [κοινό] πλούτο μέσα από συλλογική δημιουργικότητα, αλλά και τον υπάρχοντα [φυσικό]κοινό πλούτο. Σύμφωνα με τους *Michael Hardt* και *Antonio Negri* στο βιβλίο *Commonwealth*, τα κοινά δεν είναι αγαθά με την στενή έννοια, αλλά περισσότερα συστήματα κανόνων που ρυθμίζουν συλλογικές δράσεις και τρόπους ύπαρξης κοινοτήτων. Συγκεκριμένα, το κοινό είναι χώρος συνύρπαξης αλλά και συνθήκη σύγκλισης, στον ίδιο τόπο, της δράσης ενεργών κοινωνικών υποκειμένων. Παράγεται από πλήθος μοναδικοτήτων [*singularities*], συντίθεται από την διάδραση αυτών των μοναδικοτήτων που συγκροτούνται ως συλλογικότητα μέσα από την σύγκλισή τους στην παραγωγή του κοινού και δημιουργούν γλώσσες, κοινωνικές πρακτικές, τρόπους κοινωνικότητας προσδιορίζοντας τις διαπροσωπικές μας σχέσεις και ούτω καθεξής. Αυτά έχουν χτιστεί με το πέρασμα των χρόνων και είναι ανοιχτά σε όλους.

Σε αστικό επίπεδο, τα κοινά αναδύονται από τις πρακτικές μας στους ποικιλόμορφους χώρους της πόλης, ακόμα και εάν αυτοί οι χώροι υπόκεινται σε περιφράξεις είτε ιδιωτικής είτε κρατικής ιδιοκτησίας, όπως επίσης και από τον κοινωνικό έλεγχο, την οικειοποίηση και τις κινήσεις αντίστασης που διεκδικούν αυτό που ο κοινωνιολόγος *Henri Lefebvre* ονόμασε “το δικαίωμα στην πόλη” σε σχέση με τους κατοίκους. Μέσα από τις καθημερινές τους δραστηριότητες και αγώνες, μεμονωμένα άτομα και κοινωνικές ομάδες δημιουργούν τον κοινωνικό κόσμο της πόλης και κάνοντας αυτό, δημιουργούν κάτι κοινό ως ένα πλαίσιο εντός του οποίου μπορούμε όλοι να κατοικήσουμε. Ενώ αυτή η πολιτισμική δημιουργία των κοινών δεν μπορεί

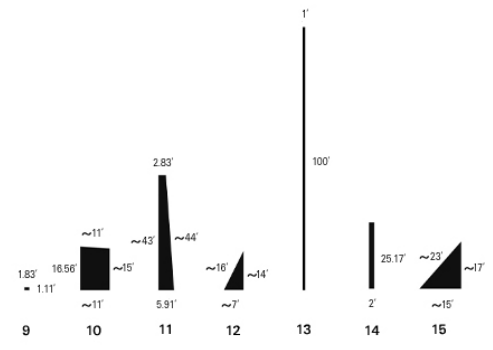
να καταστραφεί με την χρήση, μπορεί να υποβαθμιστεί και να απαξιωθεί μέσω της υπερβολικής κατάχρησης. Το πραγματικό πρόβλημα εδώ, φαίνεται ότι δεν είναι τα κοινά αυτά κάθε αυτά. Είναι η αποτυχία των εξατομικευμένων ιδιωτικών δικαιωμάτων ιδιοκτησίας να εκπληρώσουν τα κοινά μας συμφέροντα με τρόπο που θα έπρεπε να το κάνουν.

Τέλος, το κοινό δεν πρέπει να ερμηνευτεί ως ένα ιδιαίτερο πράγμα, εφόδιο, ή κοινωνική διαδικασία, αλλά ως μια ασταθής και εύπλαστη κοινωνική σχέση μεταξύ μιας συγκεκριμένης αυτό-καθορισμένης κοινωνικής ομάδας και εκείνων των πτυχών της ύπαρξής της ή ακόμα του υπό δημιουργία κοινωνικού και/ή φυσικού περιβάλλοντος που θεωρείται κρίσιμο για την ζωή και την επιβίωση. Υπάρχει, στην πραγματικότητα, η κοινωνική πρακτική του *commoning*. Αυτή η πρακτική παράγει ή εγκαθιδρύει μια κοινωνική σχέση με ένα κοινό του οποίου οι χρήσεις είναι είτε αποκλειστικές σε μια κοινωνική ομάδα είτε εν μέρει ή πλήρως ανοικτές σε όλους. Στην καρδιά της πρακτικής του *commoning* βρίσκεται η αρχή ότι η σχέση μεταξύ της κοινωνικής ομάδας και της πτυχής του περιβάλλοντος που απειλείται ως κοινό θα πρέπει να είναι και τα δυο συλλογικά και μη εμπορευματικά, έξω από τη λογική των ανταλλαγών της αγοράς και των αξιών-αποτιμήσεων της αγοράς.

Συσχετίζοντας το κοινό, με τον χώρο ο *Nicolas Bourriaud* [κριτικός και επιμελητής τέχνης] προσεγγίζει την τέχνη. Ερμηνεύει τον κοινωνικό ενδιάμεσο χώρο στον οποίο συντείνουν ιδέες, δράσεις και αντικείμενα, ως έργο τέχνης. Η τέχνη εστιάζεται στους συσχετισμούς και τους μετασχηματισμούς του κοινού με το χώρο. Το υπερκείμενο, το ριζώμα, το δίκτυο, το συμβάν είναι όροι που αναφέρονται περισσότερο σε σχέσεις παρά σε αντικείμενα. Από αυτή τη θεωρητική βάση, ο *Nicolas Bourriaud*, ονομάζει “σχεσιολογικό” [relational] “...ένα σύνολο πρακτικών που παίρνουν ως θεωρητικό και πρακτικό σημείο εκκίνησης το σύνολο των ανθρώπινων σχέσεων και του κοινωνικού πλαισίου του, παρά ένα ανεξάρτητο και ιδιωτικό χώρο”. Η αποτελεσματικότητα του σχεσιολογικού έργου έγκειται στη δυνατότητά του να διαμορφώσει συνθήκες διαλόγου και να ορίσει ένα χώρο συναλλαγής και εμπειρίας. Οι σχεσιολογικές πρακτικές αναδεικνύουν ή παράγουν κοινωνικές συναντήσεις και εμπειρίες αναφορικά με

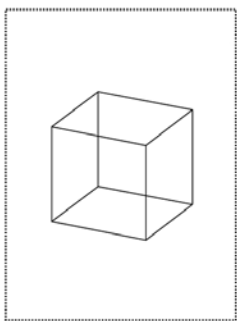
→ Gordon Matta Clark, Fake Estates, 1973 -spaces that are in between

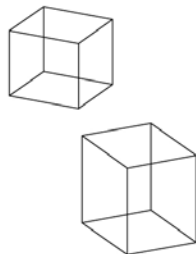
Note: 1' (one foot) = 30.48 cm

καθημερινές δραστηριότητες, χώρους, αντικείμενα. Μέσα από τα συμβάντα αυτά αναδεικνύονται εναλλακτικοί τρόποι κατοίκησης του δεδομένου κόσμου. Η συνεχής συρρίκνωση των χώρων μέσα στις πόλεις και η ολοένα αυξανόμενη κινητικότητα δημιουργούν την ανάγκη οικειοποίησης ορισμένου χώρου και χρόνου για την παραγωγή αυθεντικών σχέσεων και εμπειριών. Οι συναντήσεις που προτείνονται καταλαμβάνουν κατά τον *Bourriaud* το χώρο του "διάκενου". Συγκεκριμένα ο *Bourriaud* αναφέρει: "Το διάκενο είναι ένας χώρος στις ανθρώπινες σχέσεις που ταιριάζει περισσότερο ή λιγότερο αρμονικά και ανοικτά μέσα στο συνολικό σύστημα, αλλά προτείνει άλλες συναλλακτικές δυνατότητες από αυτές που λειτουργούν μέσα στο σύστημα". Για να περιγράψει το διάκενο αναφέρεται στο περιβάλλον της σύγχρονης έκθεσης τέχνης στο οποίο δημιουργούνται "...ελεύθερες αρένες, και χρονικά διαστήματα των οποίων ο ρυθμός έρχεται σε αντίθεση με αυτούς που ορίζουν την καθημερινή ζωή", και στο οποίο προάγεται "... μια διανθρώπινη συναλλαγή που διαφέρει από τις "ζώνες επικοινωνίας" που επιβάλλονται". [4]

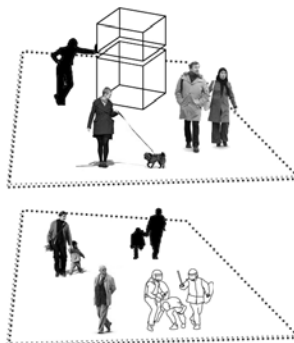
Η ενσωμάτωση του κοινού σε ένα έργο γίνεται με διάφορους όρους. Το ίδιο το κοινό είναι ένα ανομοιογενές σύνολο αποτελούμενο από διαφορετικές θέσεις και οπτικές. Το κοινό απαρτίζεται από δράστες, συμμετέχοντες, παρατηρητές. Οι δράστες και οι συμμετέχοντες είναι οι άμεσα εμπλεκόμενοι, μπορούν να είναι οι διαχειριστές ενός συμβάντος, οι χρήστες ενός αντικείμενου, οι κάτοικοι και οι επισκέπτες ενός χώρου. Οι παρατηρητές προσδιορίζονται ως προς τη δράση, από την οποία κρατούν απόσταση και καταλαμβάνουν το χώρο της θέασης αλλά και της ερμηνείας [διάγραμμα →].

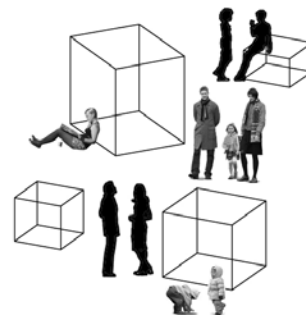
μορφή

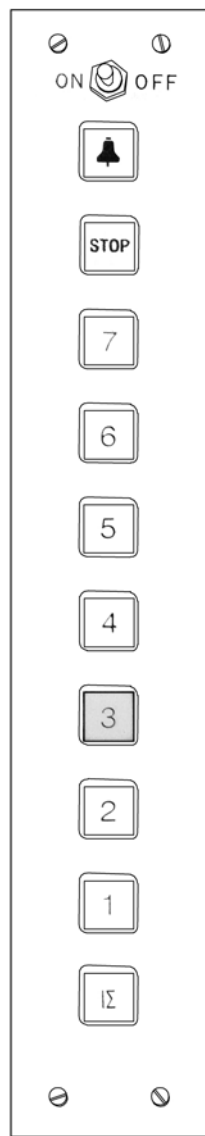
δομή

πόλυ - δομή

συμβάν

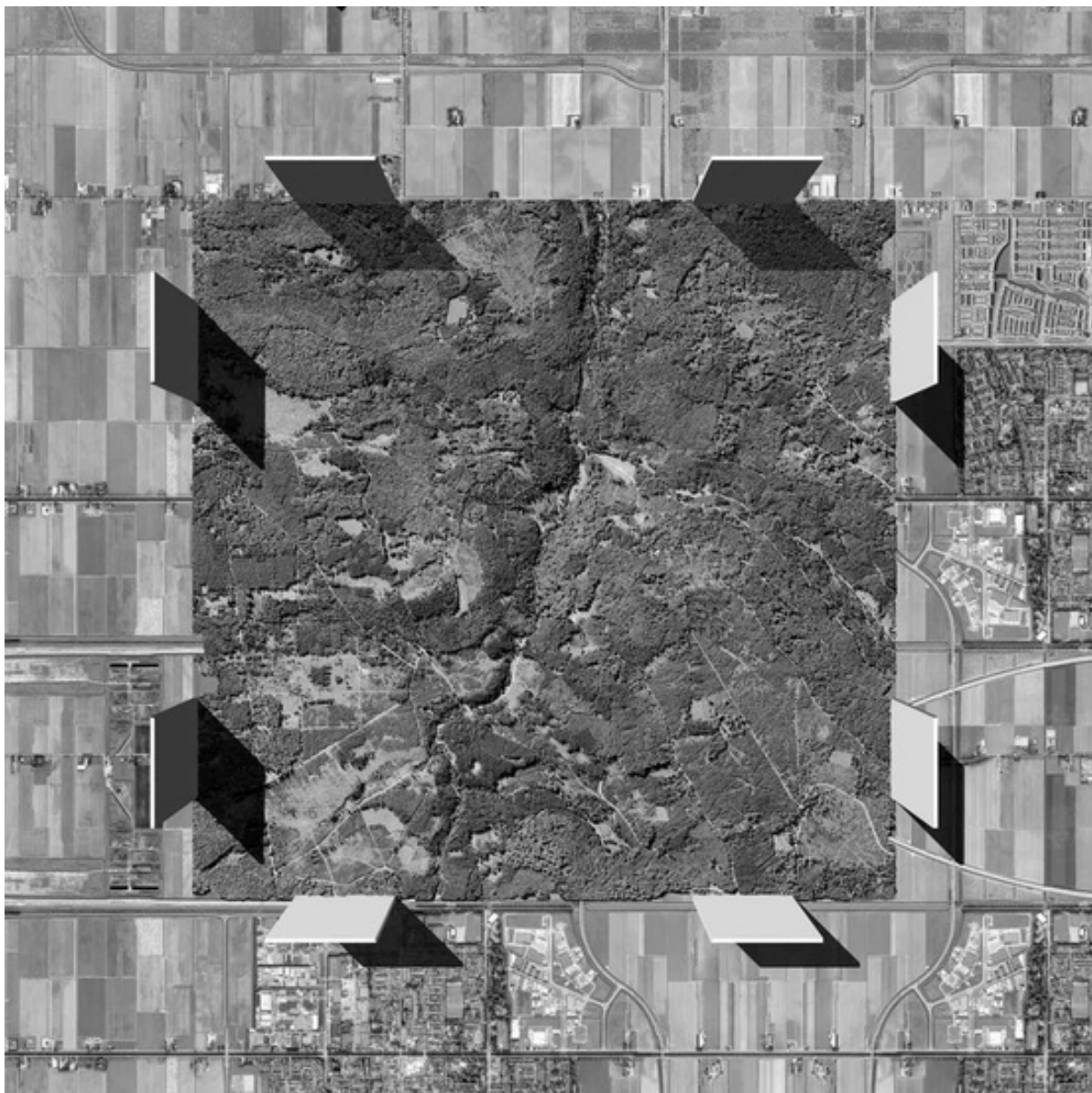

Το αστικό κενό

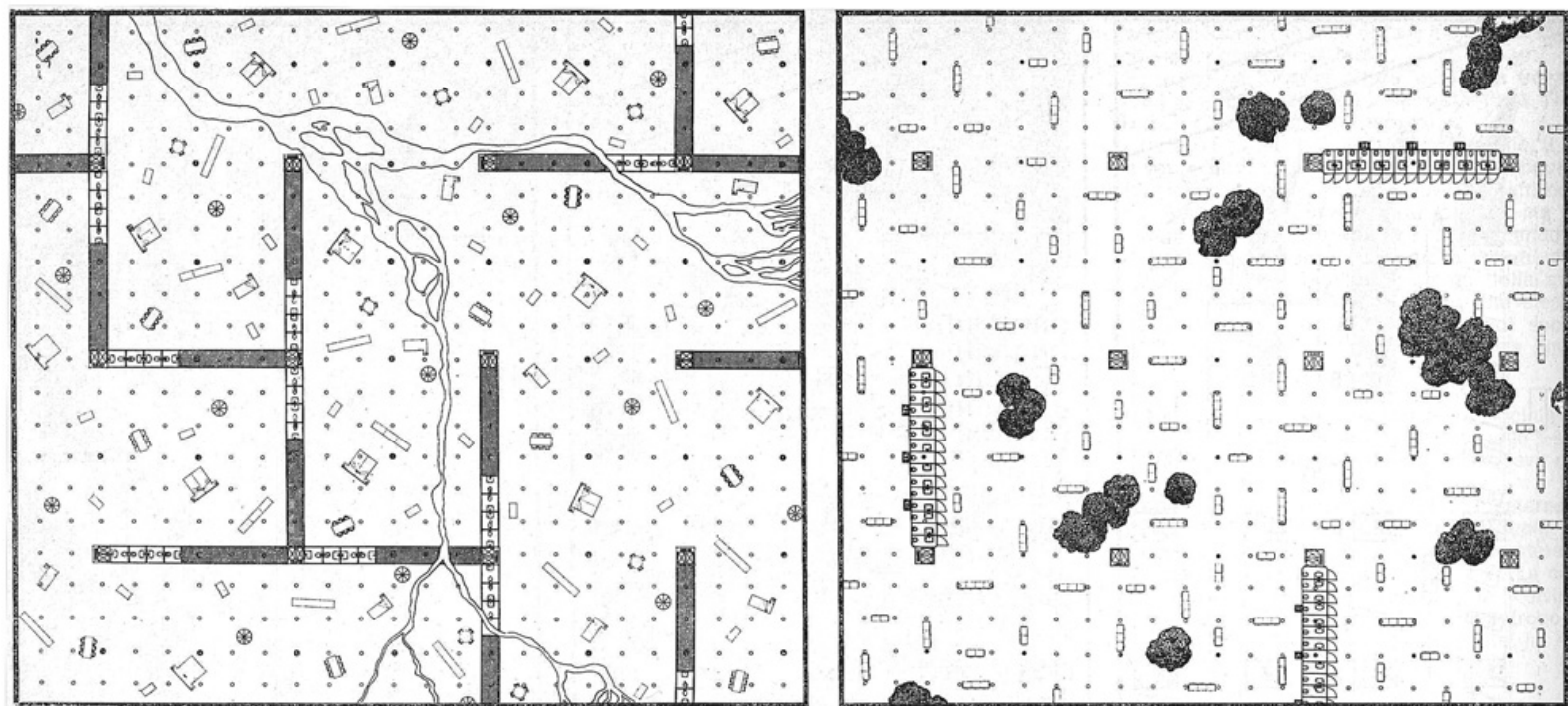
3.1 Χαρακτηρισμός του αστικού κενού στο σύστημα της πόλης

Η απουσία δόμησης σ' ένα χώρο της πόλης δεν επαρκεί για την απόδοση σε αυτόν της έννοιας "αστικό κενό". Οι υπαίθριοι χώροι αν και αποτελούν εν γένει κενά δόμησης, χαρακτηρίζονται από μια λειτουργία, έναν ειδικότερο ρόλο στο πλαίσιο της αστικής δομής [επαρκή ή ανεπαρκή σε σχέση με τις ανάγκες], προβάλλουν μια αισθητική άποψη, κυρίως όμως σε κάθε περίπτωση χαρακτηρίζονται από τα περιεχόμενα που τους "γεμίζουν" με ενδιαφέρουσες ή αδιάφορες δράσεις της καθημερινότητας. Στο πλαίσιο αυτό δεν μπορεί να οριστούν ως αστικά κενά. Αντίθετα θα μπορούσε να εξεταστεί σε ποιο βαθμό, ακόμη και κτίρια αποτελούν αστικά κενά, σε συνθήκες που στερούνται των παραπάνω χαρακτηριστικών. Τα κενά είναι παράγωγα μη προβλέψιμων μετασχηματισμών της πόλης. Η παρουσία τους προκαλεί αμηχανία. Θα μπορούσαν να ειδωθούν ως παρενέργεια στον οργανισμό της πόλης ή ως παράπλευρη εξέλιξη. Η αναφορά σε αυτά γίνεται πάντα έμμεσα, κυρίως ως περιγραφή κάποιας πρώην δραστηριότητας ή αξίας. Καθώς αποτελούν χώρους εγκατάλειψης αποφεύγονται από τους περαστικούς. Σε αυτούς θα μπορούσαν εύκολα να αποδοθούν περιέργοι "αστικοί μύθοι". Άλλες φορές συνιστούν προσωρινό καταφύγιο για άστεγους ή μετανάστες. Στο πλαίσιο αυτό δεν έχει σημασία τόσο η παρουσία ή απουσία της δόμησης με την ευρύτερη έννοια, όσο η αδυναμία αυτών των χώρων να εκληφθούν ως ολοκληρωμένες οντότητες, ως στοιχεία της αστικής δομής που διαθέτουν σαφήνεια ρόλου και νοήματος στη δεδομένη στιγμή.

Η Αθήνα συγκαταλέγεται σε μία από τις πιο πυκνά δομημένες πόλεις. Κατά τη διάρκεια του περασμένου αιώνα η πόλη της Αθήνας μετατράπηκε σε σύνολα πολυκατοικιών, στα οποία συγκεντρώνεται ο μισός πληθυσμός της χώρας. Ο τύπος του κτιρίου της πολυκατοικίας ορίζει την πόλη της Αθήνας, καλύπτοντας πλήρως το αστικό τοπίο. Στην Αθήνα με κάποιες εξαιρέσεις, δεν υπάρχουν σχεδιασμένοι δημόσιοι χώροι. Οι δημόσιοι χώροι είναι τα υπολείμματα του δομημένου περιβάλλοντος, με βάση το πρόγραμμα πυκνότητας και όχι το σχεδιασμό. Ακατάλληλοι δρόμοι, μη σχεδιασμένες δημόσιες πλατείες, υπαίθριες αγορές, επεκτάσεις δρόμων κ.α. αποτελούν τους δημόσιους χώρους της Αθήνας. Ο τύπος της πολυκατοικίας έχει απορροφήσει όλο το δημόσιο χώρο της πόλης και τον έχει κατακερματίσει σε χιλιάδες μικροϊδιοκτησίες.

→ Dogma, stop-city, 2007-2008

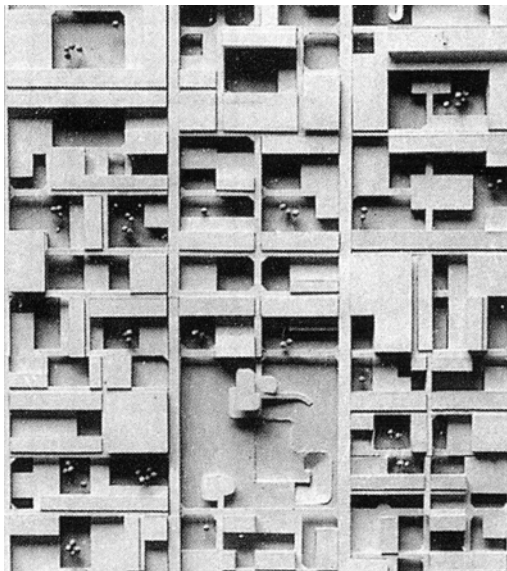
→ No Stop City, in Domus, no. 496, March 3, 1971

Η Αθήνα θεωρείται μια χαοτική πόλη με έντονη την αίσθηση της αναρχίας. Οι MVRDV έχουν ασχοληθεί με το θέμα *Anar-city* ακολουθώντας μια πειραματική διαδικασία. Αρχικά “έριξαν” μερικά χάρτινα *blocks* σε ένα πλαίσιο και παρατήρησαν τις συμπτωματικές διαφοροποιήσεις που μπορεί να πραγματοποιηθούν. Μεταφράζοντας την τυχαία σχέση αυτών των *blocks* σε μια φανταστική πόλη, μπορούμε να διακρίνουμε μία νέα ποικιλία σχέσεων και λειτουργιών. Οροφές κτιριακών όγκων που μπορεί να προσεγγιστούν άμεσα από τους δρόμους μέσω εξωτερικών κλιμάκων, ενωμένες κτιριακές μάζες με εύκολη επικοινωνία μεταξύ των δωματίων τους και πλατφόρμες αναψυχής πάνω από το επίπεδο του δρόμου σκιαγραφούν την εικόνα του *Anar-city*. Η άναρχη δόμηση σε συνδυασμό με την ιδιαίτερη τοπογραφία του αττικού τοπίου παράγουν σχηματισμούς όπως αυτών των MVRDV όπου οι μεσοτοιχίες των πολυκατοικιών είναι ερμητικά κοντά δημιουργώντας διάκενα, όπου οι στενοί και σκοτεινοί δρόμοι ξαφνικά μπορεί να σε μεταφέρουν σε τυχαία ονειρικά παρατηρητήρια πάνω από τις ταράτσες των σπιτιών.

Εκτός από την άναρχη δόμηση, στην Αθήνα είναι έντονη η εικόνα των κενών κτιρίων στο κέντρο της, τα οποία μπορούν να θεωρηθούν ευκαιρία αναστολής της ακατάσχετης επέκτασης της. Οτιδήποτε “καινούργιο” πρόκειται να οικοδομηθεί στην περιφέρεια, ή και αλλού, μετεγκαθίσταται και αναζωογονεί το κέντρο, το οποίο σήμερα είναι η νέα περιφέρεια. Το μοντέλο της επέκτασης [*no-stop city*] αντικαθίσταται από εκείνο της επανακατοίκησης [*stop-city*]. Το κενό γίνεται καινό [καινούργιο] και κοινό. Ας φανταστούμε, λοιπόν, κάτι σαν ιμάντες και ταινιοδρόμους μεγάλων αποστάσεων, όπως εκείνοι που μεταφέρουν τις αποσκευές στα αεροδρόμια ή λιγνίτη στους σταθμούς παραγωγής ηλεκτρικού ρεύματος, με τους κατάλληλους βραχίονες, διαχωριστές προορισμών και ταξινομητές, οι οποίοι μεταφέρουν και τοποθετούν όλες τις προγραμματιζόμενες δραστηριότητες της “Εξώπολης” στην καρδιά της “Εσώπολης”. Η άγρια διαστολή των εγκαταλελειμμένων και άδειων κτιρίων που δημιούργησε η κρίση μπορεί ν’ αλλάξει και τον τρόπο που αντιμετωπίζουμε την αρχιτεκτονική: να κάνουμε όσο το δυνατό πιο κατοικήσιμη την πόλη που διαθέτουμε και όχι ν’ αρχίσουμε να φανταζόμαστε ότι θα οικοδομήσουμε μια καινούργια. Τα σύγχρονα ερείπια της κρίσης μπορούν να ανακατασκευαστούν και να μετατραπούν προσωρινά - ή για μεγαλύτερα διαστήματα - σε, κατοικίες, τόπους συνάντησης και δημιουργίας αλλά και σε ό,τι άλλο

χρειαζόμαστε. Υπό αυτό το πρίσμα η Αθήνα λόγω της αναρχίας της σε δομή και χρήσεις αποτελεί πρόσφορο έδαφος για κάθε δύναμη αλλαγής και ανανέωσης.

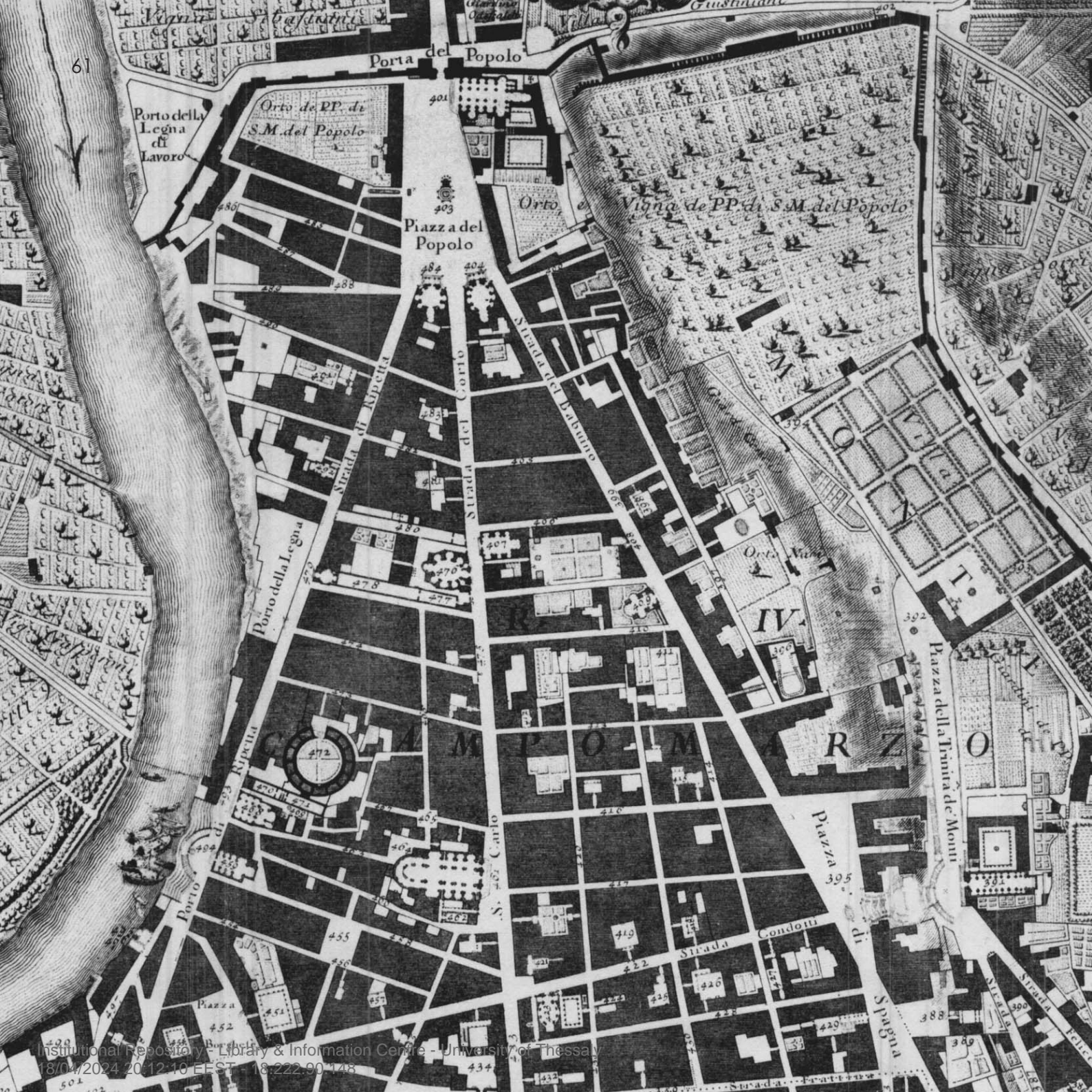
Σύμφωνα με τα παραπάνω, το κενό χρησιμοποιείται για τόπους που έχουν μεν χρησιμοποιηθεί αλλά έχουν “νεκρωθεί” κατά το χρόνο, καθώς και τα τμήματα εκείνα του αστικού ιστού που έχουν προκύψει λόγω σχεδιασμού, χωρίς όμως να έχει προσδιοριστεί το περιεχόμενό τους. Ερμηνεύεται ως τόπος χωροθετημένος στην αστική δομή της πόλης και παράλληλα έξω από το μηχανισμό της από την απουσία του δομημένου, του σχηματοποιημένου και του προκαθορισμένου. Τα κενά στην πόλη, είναι χώροι άπειρων δυνατοτήτων όπου τα πάντα είναι εφικτά. Παρόλα αυτά συρρικνώνονται στην επιφάνεια του εδάφους καθώς χάνονται ανάμεσα στις δομημένες μονάδες με αποτέλεσμα οι πεζοί των πόλεων να αδυνατούν να αντιληφθούν την υπόστασή τους. Παράλληλα, λόγω του αχρησιμοποίητου κενού περιεχομένου τους, ο πεζός χάνει την αίσθηση της συνέχειας και του προσανατολισμού στον αστικό ιστό.

→ Candilis, Josic, Woods, Schiedhelm. Berlin Free University, 1963. Scale model of competition (detail)

→ Ανάπτυγμα Κάτοψης -MOS Architects, Thoughts on a walking city model

3.2 Η έννοια του αστικού κενού

Η ανάπτυξη των πόλεων μετά τη βιομηχανική εποχή και ο διασκορπισμός της πυκνότητας από τα κέντρα στις περιφέρειες κατακερμάτισαν το τοπίο. Έτσι ο κενός, ο άδειος και “σπασμένος” χώρος, τοποθετημένος στα εσωτερικά όρια της πόλης, οφείλεται στην όλο και μεγαλύτερη μείωση της πυκνότητας και αύξηση της ακτίνας της. Οι αστικοί κενοί τόποι, επομένως, είναι οι συγκρουσιακοί τόποι, οι μη συμβατοί με τα καθιερωμένα της αστικής δομής. Είναι τόποι ελεύθερης έκφρασης και διακίνησης ιδεών που δεν δομούνται βάση περιορισμών και κανόνων. Αντιμετωπίζονται με διαφορετικό τρόπο αλλά η ουσία του αποτελέσματος είναι ίδια.

Η πόλη είναι ένα καθαρό σύστημα από κενά και πλήρη, όπως ισχυρίζεται ο *Giambattista Nolli* [σελ.16,18,19]. Μέσα από τη διαγραμματική απεικόνιση της Ρώμης προσπαθεί να τονίσει τη σπουδαιότητα του δημοσίου χώρου. Σύμφωνα με το *Noli* είναι ο χώρος της ελεύθερης έκφρασης και διακίνησης των ιδεών, ο χώρος συνάντησης, ο κενός χώρος άπειρων δυνατοτήτων, ένας χώρος ζωτικής σημασίας για τη πόλη. Ο ανοικτός χώρος της Ρώμης [κάτοψη του 1748] είναι χαραγμένος από τη μάζα, από τον όγκο. Έτσι διατηρεί μια συνεχόμενη ροή ανάμεσα στο μέσα και το έξω και σε χώρους δραστηριοτήτων. Οι κενοί εσωτερικοί χώροι είναι δημόσια κτίρια ή αίθουσες [θέατρα, αγορές, εκκλησίες]. Ο εξωτερικός ανοικτός χώρος είναι αυτό που αποκαλεί θετικό κενό, είναι, δηλαδή, η μορφή που προσδιορίζει τα πλήρη. Κατά την εικονογράφηση του *Nolli*, η ουσία του αστικού φαινομένου βρίσκεται στο κενό. Συσχετίζει το κλειστό- ανοικτό ως ιδιωτικό-δημόσιο αντίστοιχα, τονίζοντας το κενό ως χώρο συλλογικότητας και ελεύθερης προσβασιμότητας. “Το κενό είναι η απουσία της πρόθεσης. Το κενό είναι η απουσία της αρχιτεκτονικής. Το κενό είναι ο τομέας των ανεκπλήρωτων υποσχέσεων και των απεριόριστων δυνατοτήτων. Είναι η οθόνη προβολής των πόθων” [3]. Η καινούρια πόλη *Melun-Senart*, των *Koolhaas* και *OMA* το 1987 [εικ.σελ.31], προγραμματίζει το κενό καθώς αναστρέφονται οι ρόλοι του κτισμένου και του ανοικτού χώρου. Το δομημένο περιβάλλον αντικαθιστάται από οριοθετημένα δίκτυα διαδρόμων, όπου επικρατεί ο κενός αδόμητος χώρος. Η διαδικασία της μεταβλητότητας επιτρέπει ποσοτικές αλλαγές στο χώρο χωρίς την απώλεια οργάνωσης. Έτσι, το κενό δομείται, χωρίς ουσιαστικά η

Corte della Panetteria

Piazza di Monte Cavallo

Piaz. della Pilotta 293

SS. Apostoli

PALAZZO COLONNA 281

Palazzo Rospigliosi 173

SPAZIO DI S. ANTONIO

Giardini Panfilii

169

SS. Doni Sisto

STRADA DE' SERPENTI

TOR DE CONTI

S. Fran. di Paola

S. Fran. di Paola

Piazza in Vibroni

→ Figure/Ground diagram of Rem Koolhaas' competition entry for Melun-Senart, 1987

χωρική - αντιληπτική ανάγνωση να “γεμίζει” και ταυτόχρονα να ακυρώνει τη κενότητα του. Η ανθεκτική δομή του κενού αντέχει οικονομικές και πολιτικές πιέσεις καθώς ασκεί μεγαλύτερη επίδραση στο μετέπειτα περιβάλλοντα χώρο. Η επιφάνεια του εδάφους δέχεται οποιαδήποτε αλλαγή και μεταβολή εφόσον τα κενά είναι προγραμματισμένα και ελεγχόμενα.

Κατά τους *Koolhaas* και *Geuze*, το κενό δεν εκλαμβάνεται ως αρνητικό, αλλά αντίθετα τονίζεται η σημασία του ως τόπος του σχεδιασμένου και του προγραμματισμένου. Η πόλη δομεί το κενό. Στο “*Generic city*” ο *Rem Koolhaas* αναφέρει πως “τα κενά είναι ο ουσιαστικός χώρος της πόλης”, ο χώρος αλληλεπίδρασης και ο θετικός, παραγωγικός τόπος. Επιπλέον αναφέρει “τα αστικά κενά είναι οι χώροι που μπορούν να κάνουν τους ανθρώπους να ενδιαφερθούν για την πόλη. Πρώτον, είναι ευκολότερο να χειριστείς τον ελεγχόμενο κενό χώρο σε σχέση με τις μη ελεγχόμενες συσσωρευμένες μάζες. Δεύτερον, η κενότητα, το τοπίο και ο χώρος [...] μπορούν να χρησιμεύσουν ως πεδία μάχης και να αντλήσουν γενική υποστήριξη από όλους.”

Επομένως, από τα παραπάνω αντλείται το συμπέρασμα πως η ουσία της πόλης βρίσκεται στον κενό της χώρο, όπου προσδιορίζεται το πλήρες και κατοικεί το πλήθος, καθώς είναι χώρος ελεύθερης έκφρασης και διακίνησης ιδεών. Απουσιάζει το αστικό φαινόμενο, δηλαδή, αυτό που πάσχει από συνωστισμό, από περιεχόμενο, από ορισμένο μοτίβο δόμησης ή ιεραρχίας και από αστικές εδαφικές διαχωρίσεις [ιδιωτικοποίηση]. Στη συνέχεια, οι “αστικοί κενοί τόποι” προσδιορίζονται ως προς το χαρακτήρα τους, με επιρροές βάση ερμηνειών που αφορούν τον κενό τόπο.

3.3 Προσδιορίζοντας την έννοια του αστικού κενού

Με επιρροή από τα “ασαφή εδάφη” [*terrain vague*] του *Ignasi de Sola Morales* προσδιορίζονται τα χαρακτηριστικά του αστικού κενού τόπου. Κατά τον *Ignasi de Sola Morales* τα “ασαφή εδάφη “είναι παράξενοι τόποι έξω από τους λειτουργικούς μηχανισμούς και τις παραγωγικές δομές της πόλης [...] όπου η πόλη πλέον δεν υπάρχει”. Ο όρος σηματοδοτεί τους άδειους και εγκαταλελειμμένους χώρους, πάνω στους οποίους έχουν πάρει μέρος διάφορες χρήσεις, αποτελώντας χώρους αβέβαιους και διαθέσιμους. Στερούνται οργάνωσης και ξεκάθαρο ρόλο ενώ το νόημά τους αναδύεται μέσα από το “τυχαίο” ενός περιστασιακού γεγονότος. Η γαλλική λέξη *la vague* είναι τριπλής σημασίας: είναι το “κύμα”, [*wave*], το “άδειο”, [*vacant*], αλλά και το “αόριστο”, [*vague*]. “Κύμα” είναι η κίνηση, αυτό που έρχεται και φεύγει, αυτό που βρίσκεται διαρκώς σε μια εναλλαγή και “άδειο”, “αόριστο” είναι η ασάφεια. Άρα, θα μπορούσε κανείς να πει πως ο κοινός παρανομαστής και των τριών εννοιών είναι η έλλειψη ισορροπίας, η απροσδιοριστία και η απουσία ενός κοινού κώδικα για τον εντοπισμό τους. Επομένως, οι αστικοί κενοί τόποι μπορούν να ερμηνευτούν ως ανενεργά εδάφη, εκτός της παραγωγικής δομής της πόλης.[5]

Ο *Alan Berger* προσεγγίζει την πόλη ως ένα μηχανισμό που αποτελείται από τα πλήρη και τα κενά που ρυθμίζονται και μεταβάλλονται από τα πλήθη που κατοικούν μέσα σε αυτά. Στο μηχανισμό αυτό, οι αστικοί κενοί τόποι, μπορούν να θεωρηθούν ως μια παράπλευρη εξέλιξη των δραστηριοτήτων και των επιλογών του πλήθους και ως ένα είδος απόβλητου [*dross-cape*].

Ανάλογα με τα βιώματα, συλλογικά ή ατομικά, του καθένα, πραγματώνεται ένα είδος συνομιλίας με την πόλη. Όσο πιο έντονη είναι η βίωση τόσο πιο ισχυρή είναι και αυτή η συνομιλία με τους χώρους της πόλης. Κάθε πόλη λοιπόν έχει περισσότερες από μία μορφές, ίσως τόσες όσοι είναι και οι κάτοικοί της. Έτσι συνιστά ένα πυρήνα που εγκιβωτίζει μέσα του άλλες αμέτρητες πόλεις, όλες μοναδικές. Δεν έχει σημασία αν είναι μικρές ή μεγάλες, όμορφες ή άσχημες, συχνές ή πολυσύχναστες. Διατηρούν η καθεμιά τα μυστικά τους, το ιδιαίτερο χρώμα τους, τις κρυφές γωνιές τους και αυτή η ιδιαιτερότητα είναι που τις κάνει τόσο εξαιρετικές. Άλλωστε όπως λέει και ο *Wim Wenders* “το σπασμένο έχει μια κάπως πιο τραχιά επιφάνεια, απ’ όπου η μνήμη μπορεί να πιαστεί. Στη λεία επιφάνεια του πλήρους, η μνήμη γλιστράει. Κατά κάποιο τρόπο, μία πόλη

ορίζεται από τον λανθάνοντα αντίκτυπο της στη μνήμη σου, κι υπάρχουν μέρη που δεν σου δίνουν τίποτα για να θυμάσαι"[7].

Τέλος, ο *Lars Lerup*, παρομοιάζει τις σύγχρονες πόλεις ως διάτρητες επιφάνειες από ξεχασμένους, υπολειμματικούς ή ενδιάμεσους τόπους, οι οποίοι χαρακτηρίζονται ως "τρύπες" λόγω της ανενεργούς φύσης τους. Η αστικοποιημένη επιφάνεια, κατά τον *Lerup*, αποτελείται από χώρους διέγερσης, "ενεργητικούς" [*stim*] και από χώρους "ανενεργούς", "υπολειμματικούς" [*dross*]. Με τον όρο "*stim*" χαρακτηρίζει τα αναγνωρισμένα τοπία που προορίζονται για χρήση, όπως κατοίκηση, εργασία ή βιομηχανία, ενώ τον όρο "*dross*" τον χρησιμοποιεί για να περιγράψει εγκαταλελειμμένους και υποτιμημένης αξίας τόπους που βρίσκονται ανάμεσα στους ενεργούς.

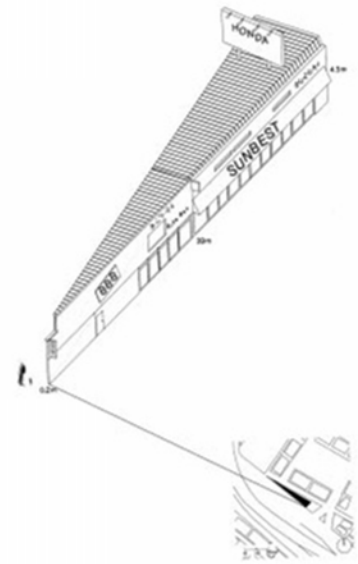
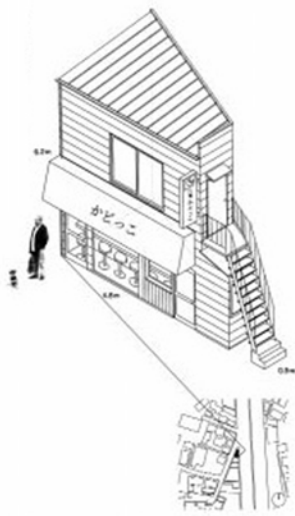
Αναδιατυπώσεις της έννοιας του κενού εμφανίζονται πλάι σε κάθε απόπειρα θεωρητικών προσεγγίσεων για τον χώρο της πόλης. Αυτό συμβαίνει, ίσως γιατί ο ορισμός του κενού δίνεται μέσα από διαφορετικές προσεγγίσεις στον ορισμό του τόπου. Η έννοια του κενού καθώς βρίσκεται ανάμεσα στην έννοια του τόπου και του μη τόπου είναι ουσιαστικά συνδεδεμένη, με κάθε νέα ανάγνωση του τοπίου.

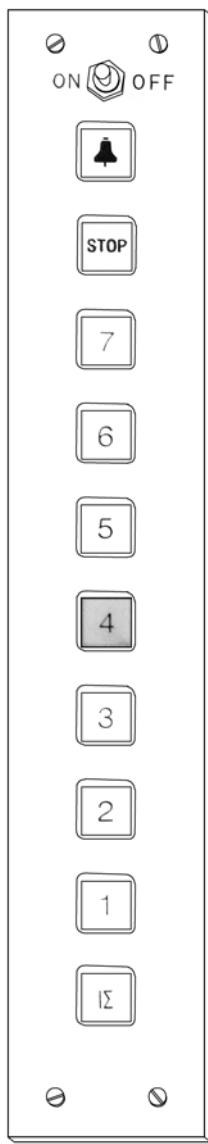
Στην ελληνική πόλη με δεδομένες τις ειδικές συνθήκες που τη χαρακτηρίζουν, διαπιστώνεται μια δυσανάλογη πυκνότητα στις κεντρικές περιοχές. Σήμερα μια πρώτη χαρακτηριστική αντίδραση απέναντι στα εναπομένοντα αστικά κενά, εν μέσω μιας πυκνότητας που αγγίζει τα όρια του κορεσμού είναι η πρακτική του "γεμίσματος". Η πόλη φαίνεται να εκτιμά εκ νέου τα αστικά κενά ως ιδανικούς τόπους για την ανάδυση, εμπορικών κέντρων, συγκροτημάτων πολυθεάματος, χώρων στάθμευσης, αθλητικών εγκαταστάσεων ή επώνυμων κτιρίων. Κάτω από το πρόσχημα ενός δυναμικού εξωραϊσμού, προτείνεται ο αποτελεσματικότερος "εξορκισμός" απέναντι σε χώρους και έννοιες που αντιμετωπίζονται αμήχανα μέσα σε πλήρη απαξίωση. Θα μπορούσε σε μια άλλη κατεύθυνση να αποδοθεί μια αξία σε αυτούς στους αποδιοπομπαίους χωρικούς σχηματισμούς που δείχνουν να είναι αναπόσπαστα στοιχεία της αστικής δομής; Αν δεν προοριστούν να αποκτήσουν νόημα μέσα από μια συνήθη διαδικασία δόμησης ποιο μπορεί να είναι το νόημα της διατήρησής τους;

3.4 Bow Wow

Οι *Bow Wow*, εκπονούν αστική έρευνα κάνοντας απογραφή και χαρτογράφηση κτισμάτων, στο Τόκιο, μεγάλης ή πολύ μικρής κλίμακας. Επιλέγουν κτίρια που η δομή και η τυπολογία τους προκύπτει από ιδιαιτερότητες του αστικού ιστού της πόλης και των χαρακτηριστικών του. Εξετάζουν την αρχιτεκτονική που διαμορφώνεται με τυχαίο τρόπο από τοπικά αστικά ιδιώματα και την εσωτερική λογική της δομής της πόλης.

Στο έργο *Pet Architecture*, εκπονείται μια έρευνα απογραφής και χαρτογράφησης και αφορά στα κτίρια μικρής κλίμακας στο Τόκιο. Η ιδιαίτερη μορφολογία και τα χαρακτηριστικά των κτιρίων αυτών έχουν προκύψει από την ανάγκη υπερεκμετάλλευσης της αστικής γης, λόγω της μεγάλης πυκνότητας δόμησης της πόλης. Τα περισσότερα από αυτά έχουν χτιστεί σε πάρα πολύ μικρά, στενά οικοπέδα και συνιστούν υβριδικούς χώρους με ετερόκλητες χρήσεις. Αποτελούν μια κατηγορία σύγχρονων κτιρίων ανώνυμης λαϊκής αρχιτεκτονικής. Παρατηρώντας τα μικρά αυτά κτίρια είναι σα να κοιτάζουμε ατυχήματα της πόλης: παρασιτικές δομές που προσπαθούν να εκμεταλλευτούν εναπομείναντες χώρους, χωρίς την αξίωση κάποιας μορφολογικής κανονικότητας. Η σύλληψή τους όμως καταφέρνει να υπερβεί τα παραδοσιακά πρότυπα κανονικότητας και να αποτελέσει ένα νέο πεδίο μελέτης για την ελάχιστη κτιριακή μονάδα στην πόλη.

Θέα πάνω από το κτισμένο

4.1. Πεδίο οράσεως

Η κλίμακα των κτιρίων και η γειτνίασή τους, απομονώνει το βλέμμα από τον ορίζοντα. Στο εσωτερικό των οικοδομικών τετραγώνων υπάρχει αίσθηση εγκλεισμού, καθώς ο ουρανός εγγράφεται στο εξωτερικό άνω περίγραμμα των κτιρίων. Η ζωή του ανθρώπου στα μεγάλα αστικά κέντρα, εξελίσσεται στον πυθμένα της πόλης, μέσα στους δρόμους και το νέφος, ανάμεσα στα κενά που αφήνουν οι πολυκατοικίες και με ελάχιστη φυγή προς τον ορίζοντα.

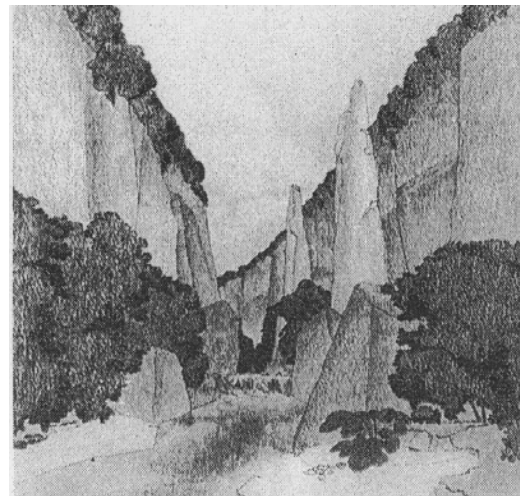
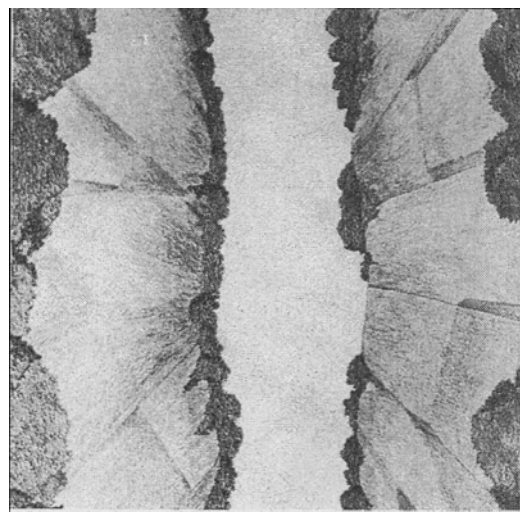
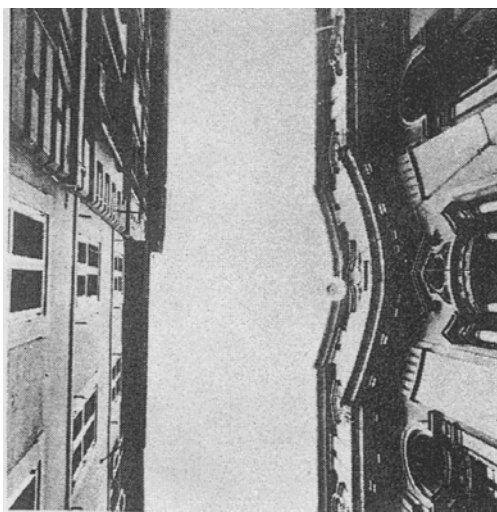
4.2 Θέαση ουρανού

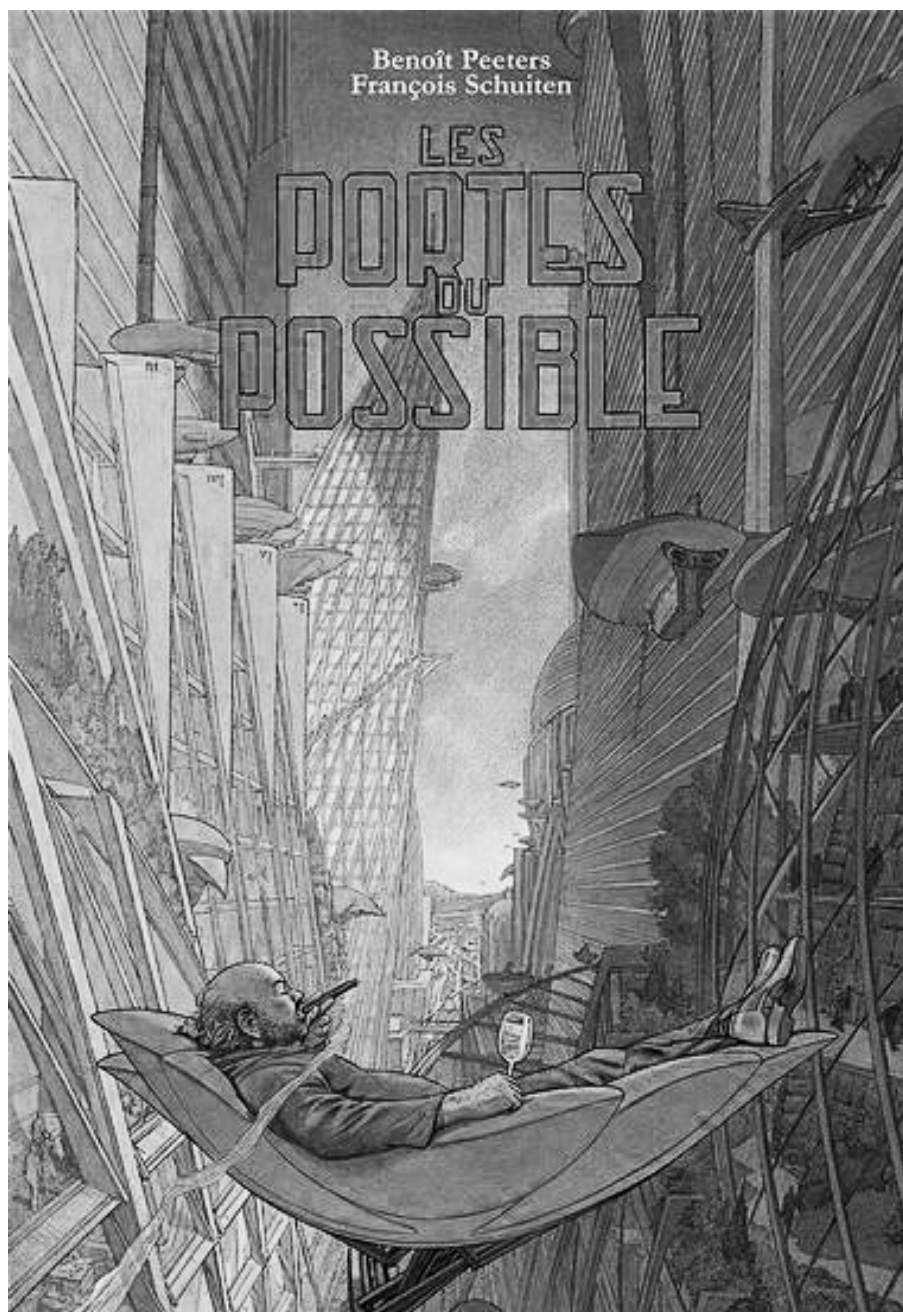
Κάθε κάτοικος έχει ένα σημείο του χωροκανάβου. Ταυτόχρονα ανήκει εκεί. Η κίνηση στην πόλη είναι κινητήριος δύναμη για την κατανόησή της, για τον προσανατολισμό του κατοίκου στο περιβάλλον. Και αυτό παρ' όλη την πυκνότητα των όγκων επιτυγχάνεται, τουλάχιστον για μια μικρή εμβέλεια χώρου. Έτσι η κίνηση αυτή χωρίζεται σε 2 φάσεις: την κίνηση στο δρόμο και την κίνηση εντός της πολυκατοικίας. Η πρώτη είναι χωροθετημένη σε συγκεκριμένες πορείες, στο δρόμο και στα πεζοδρόμια με περισσότερο ελεύθερη την κίνηση στο πλαίσιο των πεζοδρομίων. Μετά την είσοδο όμως στο κτίριο, η κίνηση είναι αυστηρά καθορισμένη και γίνεται κατακόρυφη μέσω ενός άξονα τυφλής ανόδου – του ανελκυστήρα. Μετά την τυφλή απομάκρυνση από το επίπεδο της ελεύθερης κίνησης $\pm 0,00$ κανείς ξαναβιώνει την πόλη μόνο μέσα από το παράθυρό του. Αυτό όμως το παράθυρο έχει πολύ καθορισμένο κάδρο. Και η αντίληψη της πόλης και του ορίζοντα γίνεται μια δισδιάστατη στατική εικόνα. Μερικά παράθυρα είναι πιο ψηλά και έτσι μπορεί κανείς ακόμη να αντιλαμβάνεται τη θέση του στο χώρο. Τα περισσότερα όμως καδράρουν μόνο την όψη της απέναντι πολυκατοικίας, χάνουν οριστικά τον ορίζοντα και η εναλλαγή του φωτός κρύβεται πίσω από κάποια γειτονική πολυκατοικία.

Η απώλεια του ορίζοντα από τους χώρους κατοικίας είναι μία μεγάλη έκπτωση, που όμως δε μπορεί να αντιστραφεί. Αυτό όμως που μπορεί εύκολα να αλλάξει είναι οι ευκαιρίες για νέες γωνίες θέασης, για καθημερινή επαφή με όλα τα επίπεδα της ζωής και για επέμβαση μεταξύ αυτών με ένα λιγότερο αποπροσανατολιστικό μέσο.

→ "Rome Interrupted", Portoghesi, 1978

βασισμένο στο χάρτη της Ρώμης που σχεδιάστηκε το 1784 τον Gian Battista Nolli.
Ομοιότητες μεταξύ του φυσικού και του αστικού περιβάλλοντος.

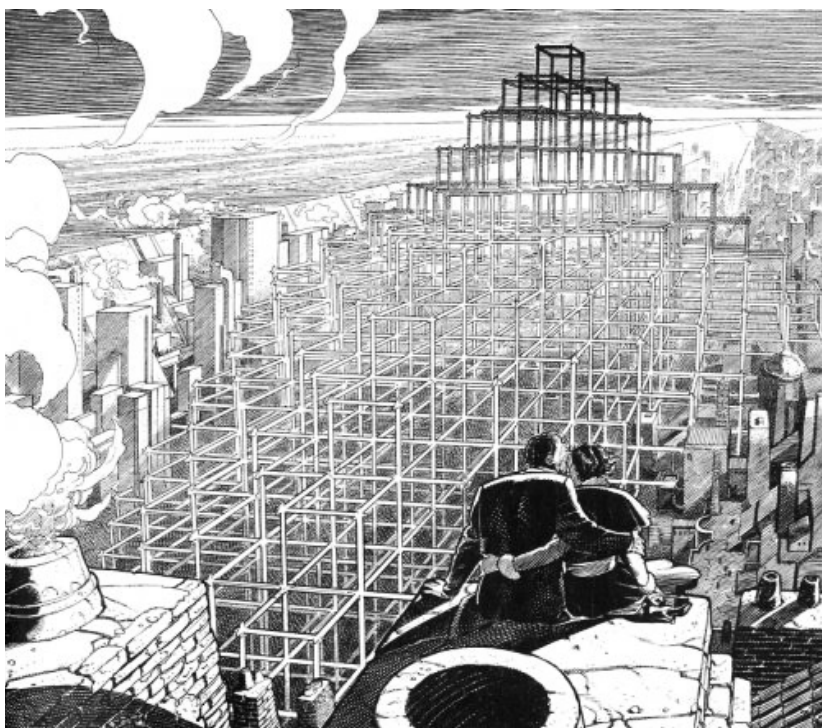
4.3 Το βλέμμα και η ανάγνωση της αστικότητας

Σε μια πρώτη προσέγγιση πάνω από την πόλη βασικό στοιχείο αποτελεί η ανάλυση του βλέμματος ως κυρίαρχου μέσου για τον προσδιορισμό στο χώρο. Ενώ την πόλη τη βιώνει κανείς μέσα από τη φυσική κίνηση, στο χώρο του δωματός αυτή, αν και μπορεί να πραγματοποιηθεί, έρχεται σε δεύτερη μοίρα: η ανάγνωση του χώρου και της πόλης γίνεται μέσα από το βλέμμα. Ο χώρος του αστικού δωματός ενδείκνυται για μια διαφορετική βιωματική ανάγνωση της πόλης, μια ποιητική και μυθική εμπειρία του χώρου. Ο τόπος των αστικών δωματών μπορεί να χαρακτηριστεί ουσιαστικά ως ενδιάμεσος χώρος. Χώρος που βρίσκεται ανάμεσα σε δύο καταστάσεις. Από τη μία η δυνατότητα του βλέμματος να διαβάσει συνολικά το τοπίο και να φτάσει μακριά δίνει την αίσθηση ενός άπειρου και συνεχούς χώρου. Από την άλλη οι φυσικές δομές της πόλης πάνω στις οποίες μπορεί ο επισκέπτης να κινηθεί είναι πεπερασμένες. Μπορεί ωστόσο να κινηθεί κανείς με έναν διαφορετικό τρόπο, με αυτό του βλέμματος και της σκέψης.

Βασικό λοιπόν στοιχείο του τόπου αυτού αποτελεί η θέα που προσδιορίζει τα πλαίσια του χώρου: Τόσο η θέα του ορίζοντα και του φυσικού περιβάλλοντος που την πλαισιώνει, αλλά κυρίως μια διαφορετική οπτική της ίδιας της πόλης. Ο *De Certeau* περιγράφοντας τη ματιά του παρατηρητή της πόλης από πάνω, αναφέρει ότι η τεράστια μάζα της, “ακίνητοποιημένη, μετασχηματίζεται σε ένα κείμενο” στο οποίο συνυπάρχουν ακραίες αντιθέσεις, εικόνες και συναισθήματα. Ο παρατηρητής μπορεί να αναγνώσει στο κείμενο αυτό έναν κόσμο που βρίσκεται σε συνεχή αλλαγή.

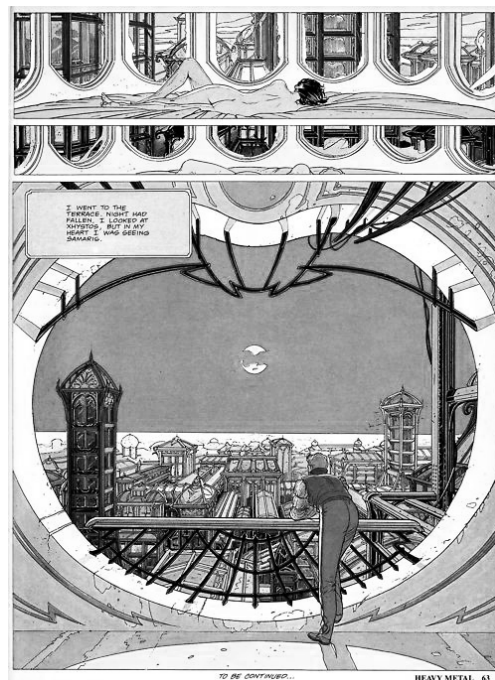
Ποια είναι όμως η φύση της βαθύτερης ευχαρίστησης του να διαβάσεις έναν τέτοιο κόσμο; αναρωτιέται κανείς. Από πού πηγάζει η ευχαρίστηση της ανάγνωσης του συνόλου, του αθροίσματος των “ανθρώπινων κειμένων”;

Οι καθημερινοί κάτοικοι της πόλης, βιώνοντάς την σε ένα πρώτο επίπεδο, αυτού των πεζών, δημιουργούν ένα “αστικό κείμενο”, χωρίς να μπορούν οι ίδιοι από τη θέση τους να το διαβάσουν. Τα διαφορετικά αστικά “κείμενα” διαμορφώνουν μια πολύπλευρη ιστορία, χωρίς συγγραφέα και αναγνώστη, αρχή και τέλος. Το να βλέπει όμως κανείς την πόλη από ψηλά, του δίνει τη δυνατότητα να αποδεσμευτεί από αυτή, να αποστασιοποιηθεί. Να αφήσει για λίγο όσα η καθημερινότητα τον φορτώνει και να μπερδευτεί μέσα του η ταυτότητα του συγγραφέα και του αναγνώστη του αστικού κειμένου.

Το αποτέλεσμα είναι ότι μια τέτοια ματιά επιτρέπει την ανάγνωση της πολυπλοκότητας της πόλης, παγώνει την κινητικότητα της μετατρέποντας την σε ένα διαφανές κείμενο.

→ “Οι φανταστικές πόλεις” είναι μια μακρόχρονη βελγική σειρά comic που ξεκίνησε το 1983 από τον *François penciller Schuiten* και τον συγγραφέα *Benoit Peeters*. Απεικονίζονται με ένα οικείο, και ελαφρώς ρετρό τρόπο. Η σειρά είναι αφιερωμένη στην αρχιτεκτονική και κάθε τεύχος χαρακτηρίζει την πόλη με μια διαφορετική αισθητική.

4.4 Ψηλά μέρη

Ο *Alexander Christofer* αποτελεί μία νέα φωνή στον αστικό σχεδιασμό, προτείνοντας κάποιες λύσεις για την επαναδημιουργία της ζωής στο νεκρό αστικό τοπίο. Στο βιβλίο του *A Pattern Language* [Γλώσσα Προτύπων] προτείνει, μαζί με τους συνεργάτες του, 253 “πρότυπα” που περιγράφουν τον τρόπο ικανοποίησης των ανθρώπινων αναγκών σε ένα δομικό περιβάλλον, από την κλίμακα της πόλης μέχρι την λεπτομερή κατασκευή ενός δωματίου. Ένα από αυτά τα πρότυπα είναι:

“Ψηλά μέρη”: Το ένστικτο για ανάβαση σε κάποιο ψηλό σημείο, από το οποίο κάποιος μπορεί να κοιτάξει κάτω επιθεωρώντας το χώρο, μοιάζει να είναι ένα θεμελιώδες ανθρώπινο ένστικτο. Γι’ αυτό, είναι προτιμότερο η κατασκευή επιλεγμένων ψηλών σημείων σαν κέντρο αναφοράς μέσα στην πόλη [χαρακτηριστικό παράδειγμα στην Αθήνα, η Ακρόπολη]. Μπορούν να είναι ένα φυσικό μέρος της τοπογραφίας, ή πύργοι, ή μέρη ορόφων από το ψηλότερο παρακείμενο κτίριο αλλά σε κάθε περίπτωση πρέπει να περιλαμβάνουν μια φυσική ανάβαση και όχι κάποιο μεταφορικό μέσο. Για να πάρουμε μια πλήρη αίσθηση του μεγαλείου της

62 HIGH PLACES*

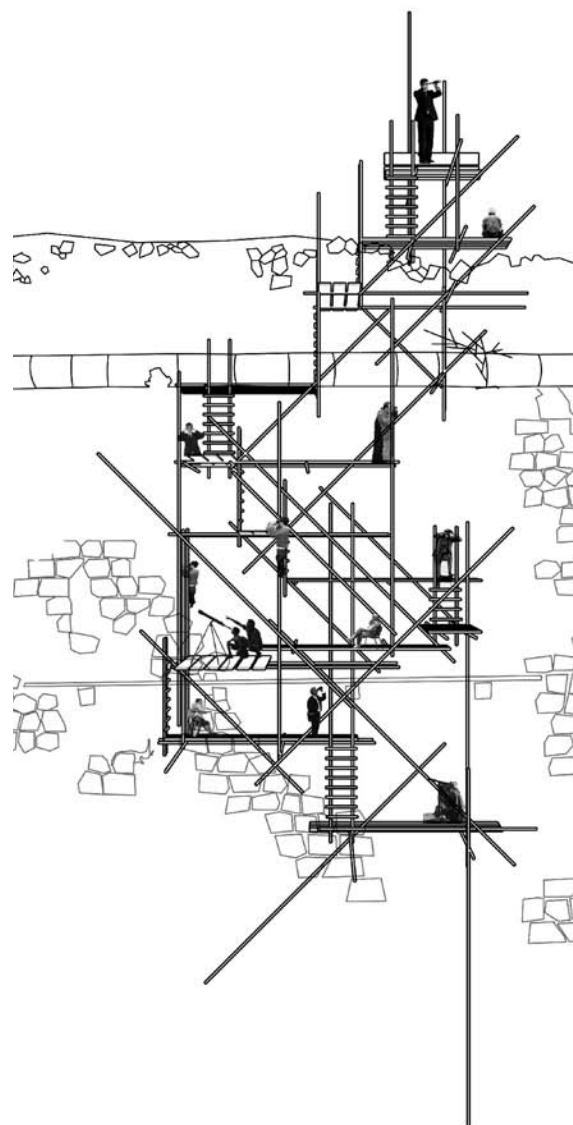
άποψης, κρίνεται αναγκαίο να δουλέψουμε γι’ αυτό, να αφήσουμε το αυτοκίνητο ή το ασανσέρ, και να ανέβουμε. Η πράξη της “αναρρίχησης”, έστω και για λίγα βήματα, καθαρίζει το μυαλό και προετοιμάζει το σώμα.

Όσον αφορά την κατανομή, για κάθε κοινότητα των 7000 κατοίκων προτείνεται ένα από αυτά τα μέρη, αρκετά ψηλό για να βλέπει σε όλη την κοινότητα. Αν τα ψηλά σημεία είναι λιγότερο συχνά, τείνουν να είναι πολύ ειδικά, και έχουν

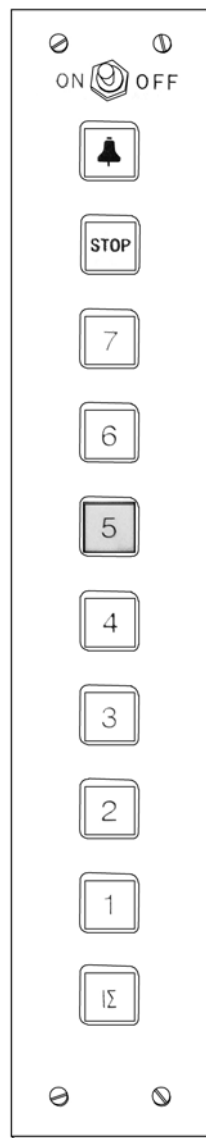
λιγότερη ενέργεια ως ορόσημα.

Ως εκ τούτου, καλό είναι να κατασκευαστούν περιστασιακά ψηλά σημεία ως ορόσημα σε όλη την πόλη. Επεξεργάζοντας την περιοχή γύρω από τη βάση του ψηλού σημείου, δίνεται μια φυσική θέση για τη δημιουργία ενός χώρου συγκέντρωσης. Τοποθετώντας την σκάλα που οδηγεί μέχρι την κορυφή, ανοίγματα με θέα, οι άνθρωποι μπορούν να σταματήσουν στη σκάλα, να καθίσουν και να κοιτάξουν έξω.

Το πρότυπο αυτό σχετίζεται άμεσα με την παρούσα εργασία, όπου στην προσπάθεια επιπόησης δημόσιου χώρου το ενδιαφέρον στράφηκε στα “ψηλά μέρη”, δεδομένου της αυξημένης πυκνότητας των περιοχών.[1]

→ KAM workshops 2011,
“The Value of Garbage”

Αρχιτεκτονικές ουτοπίες

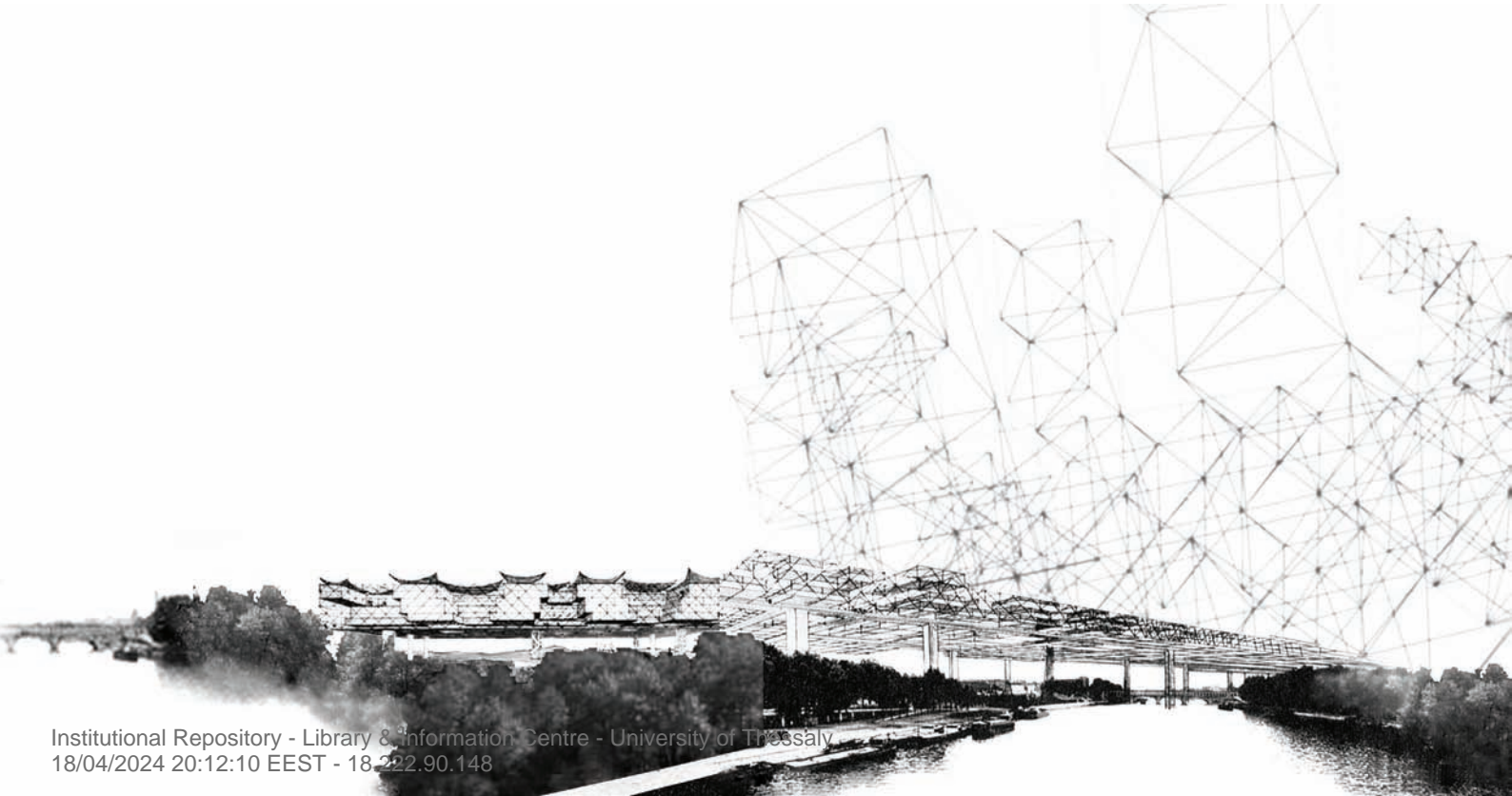
Δεν είναι πραγματικά παράλογο μια ολόκληρη
επιφάνεια της πόλης να μένει αχρησιμοποίητη
και να περιορίζεται στα ρομαντικά τετ-α-τετ των
κεραμιδιών με τα άστρα..!
Le Corbusier

Σε ένα πολεοδομικό χάρτη όπου τα κενά συμβολίζονται με λευκό και τα πλήρη με μαύρο θα λέγαμε ότι η πόλη της Αθήνας είναι σχεδόν όλη με μαύρο χρώμα, έχει δηλαδή πολύ αυστηρά οργανωμένα κενά μέσα σε μία συνεχή στερεή μάζα. Η πόλη της Αθήνας είναι η αντιστροφή της Ευρωπαϊκής μοντέρνας πόλης στην οποία επικρατεί το λευκό έναντι του μαύρου, ενός αχανές κενού ελεύθερου χώρου στο οποίο βρίσκονται αραιά τοποθετημένα στερεά-κτίρια. Ο *Leon Krier* απαντά στο πρόβλημα της πυκνότητας των σημερινών πόλεων μέσω της εκμετάλλευσης αυτής της πυκνότητας για τη δημιουργία ενός ενιαίου επιπέδου πάνω από τη πόλη. Από κάτω η τεχνολογική βάση που εξυπηρετεί τον άνθρωπο και από πάνω οι αξίες και οι αρετές που τον εξυψώνουν σε ένα τοπίο πιο κοντά στη φύση και τη παράδοση.

Στη συνέχεια παρατίθενται διάφορες παρατηρήσεις και παραδείγματα τάσεων, προτάσεων, υπάρχουσών δομών και σεναρίων που σχετίζονται με τις απόψεις του *Krier* και θα μας οδηγήσουν σε χρήσιμα συμπεράσματα προς τη κατεύθυνση επιπόησης ενός ενιαίου χωρικού συστήματος πάνω από τη πόλη με περιθώριο οικειοποίησης των δωματών.

5.1 Yonna Friedman

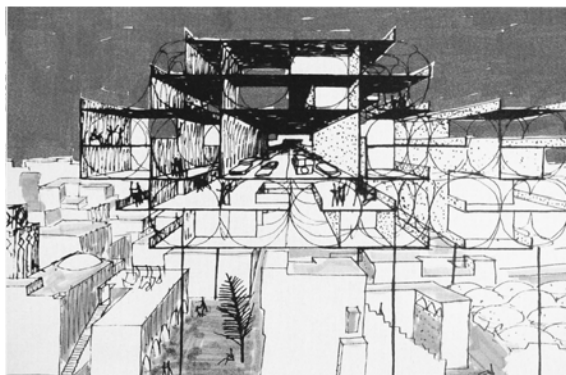
Ο *Yona Friedman*, εμπνευστής της “κινούμενης αρχιτεκτονικής” [*Mobile Architecture, 1958*], μιας μεταβαλλόμενης και προσαρμόσιμης αρχιτεκτονικής ανάλογα με τις ανάγκες του χρήστη, διακήρυξε μία αρχιτεκτονική όπου “η κατοικία αποφασίζεται από το χρήστη στα πλαίσια μίας υποδομής που δεν είναι ούτε καθοριστική ούτε καθοριζόμενη” και όπου τα κτήρια θα έπρεπε “να αγγίζουν το ελάχιστο δυνατό το έδαφος, να μπορούν να αποσυναρμολογηθούν και να κινηθούν, να μπορούν να μεταβληθούν κατά την επιθυμία του κάθε κατοίκου”.

Έχοντας εκδώσει ήδη το “Μανιφέστο της Κινητής Αρχιτεκτονικής” ο Friedman συγκροτεί το 1958 τις αρχές της σημαντικότερης εφαρμογής του, της “Χωρικής Πόλης”. Μπροστά στη χαοτική και απρόβλεπτη ανάπτυξη των μεγαλουπόλεων προσπαθεί μέσα από το μοντέλο της “Χωρικής Πόλης” να εναποθέσει τις πόλεις στο χώρο καθ’ ύψος συνταιριάζοντας το δημόσιο με το ιδιωτικό, το αστικό με το φυσικό. Η “Χωρική πόλη” είναι μία τρισδιάστατη δομή, από μεταλλικό σκελετό, συντιθέμενη από τριεδρικά στοιχεία, η οποία στηρίζεται σε υποστυλώματα που τοποθετούνται ανά 60 m και παραλαμβάνουν τις κατακόρυφες κινήσεις. Συγκροτείται έτσι μία χωροδομή με κενά εμβαδού 25-35 m² τα οποία λειτουργούν σαν γειτονιές όπου οι κατοικίες διατάσσονται ελεύθερα.

Με βάση το μοντέλο της “Χωρικής Πόλης”, που αναπτύσσεται πάνω από κατοικημένες και ακατοίκητες περιοχές παράχθησαν οι περίφημες προτάσεις για τη “Χωρική Τυνησία”^[1], το “Χωρικό Παρίσι”^[2] και τη “Venice Monagasque”. Η ιδέα αυτών των σχεδίων, ήταν η εκμετάλλευση του ελεύθερου αέρα πάνω από τα κτίρια μέσω της δημιουργίας επικείμενων κατασκευών (όπου είναι εφικτό) που θα λειτουργούν ανεξάρτητα και δε θα σχετίζονται με τις χρήσεις που υπάρχουν από κάτω [στο επίπεδο του εδάφους]. Η ανάγκη λοιπόν για πρόσθετο χώρο μπορεί να εξασφαλιστεί χωρίς την εκτόνωση στα περίχωρα.

[1]

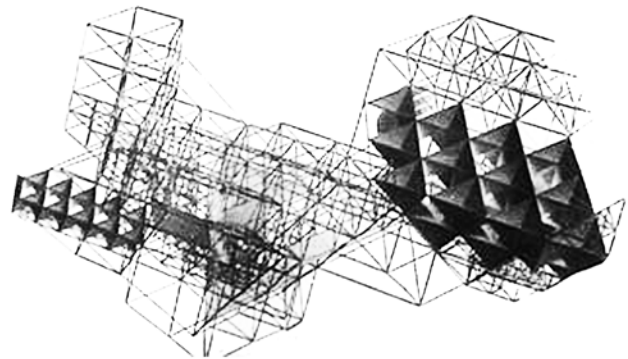
[2]

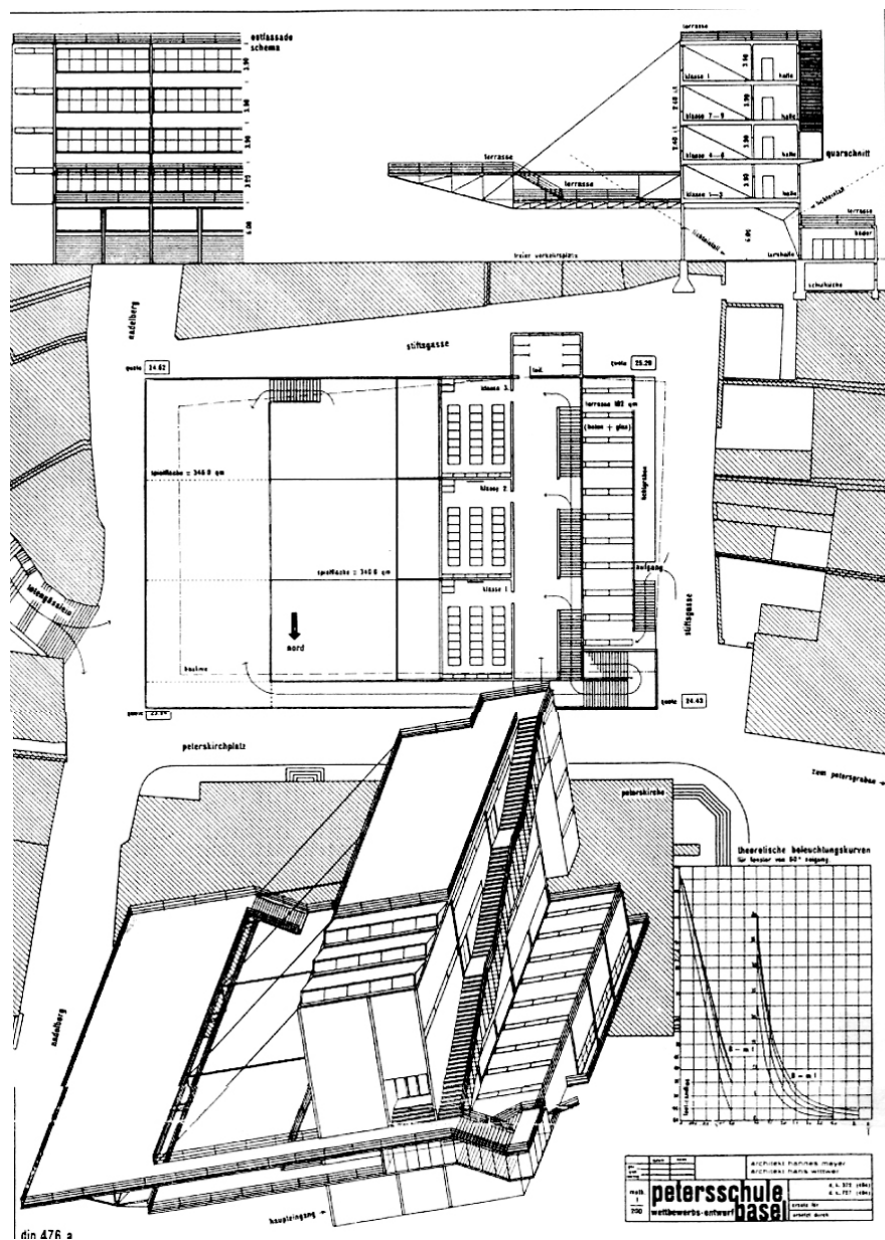

Ο *Friedman* διατήρησε το ενδιαφέρον του για τις τρισδιάστατες κατοικήσιμες χωροδομές και για τα επόμενα χρόνια, μέσα από τη μελέτη των πόλεων – γεφυρών με πιο γνωστό παράδειγμα τη γέφυρα πάνω από τη Μάγχη που σχεδίασε σε συνεργασία με τον *Eckhard Schulze Fielitz*.

Παρόλο που τα περισσότερα από τα έργα του έτειναν προς το αιθέριο, αποτελούσαν ουσιαστικές λύσεις στο πρόβλημα ανανέωσης και πύκνωσης των υφιστάμενων πόλεων, όχι με την λογική της κατεδάφισης και της ανέγερσης τεραστίων κτιριακών όγκων, αλλά με την τοποθέτηση ελαφριών δικτυωμάτων πάνω από τις πόλεις. Χαρακτηριστικές είναι οι γραφικές πολεοδομικές λύσεις που δίνει με αφαιρετικό τρόπο μέσα από σχέδια που απεικονίζουν κρεμαστές πόλεις πάνω σε τρισδιάστατους κανάβους υπερυψωμένους σε υποστυλώματα. Η “χωρική πόλη” [*Spatial City*] το 1960 είναι μια μεγα-δομή με μεταλλικό σκελετό που ίπταται πάνω από την πόλη και συνταιριάζει το δημόσιο με το ιδιωτικό, το αστικό με το φυσικό.

Στην ενδέκατη *Documenta* εκτίθενται τα σχέδιά του για ένα πλέγμα από χάλυβα το οποίο περιβάλλει τα κτίρια και προσφέρει τρόπους διαφυγής σε περίπτωση πυρκαγιάς.

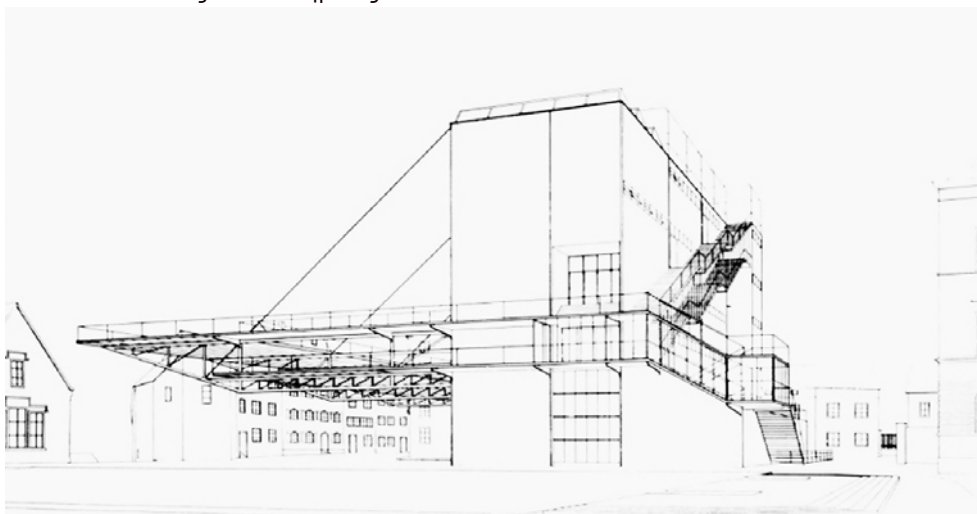

←
Και τα δύο αρχεία σχετίζονται με ένα διαγωνισμό που διεξήχθη το 1926 για το σχεδιασμό ενός δημοτικού σχολείου θηλέων στην Peterskirchplatz, στο παλιό τμήμα της Βασιλείας [Ελβετία]

5.2 Hannes Mayer και Hans Wittwer

Το Petersschule, έργο των Hannes Mayer και Hans Wittwer είναι γνωστό κυρίως μέσω δύο συχνά αναπαραγόμενων εγγράφων: ένα ακριβές σχέδιο προοπτικής, και ένα φύλλο παρουσίασης από μία αξονομετρική αποτύπωση του, τοποθετημένη επάλληλα σε ένα τοπογραφικό σχέδιο, ένα διάγραμμα των καμπύλων φωτός, και στην άνω λωρίδα, ένα τμήμα ανύψωσης και διατομής. Στο πλαίσιο του γραφήματος αυτού, η ασύμμετρη θέση της αξονομετρίας αποσπτά το παρουσιαζόμενο κτίριο από το φόντο του, απομονώνοντάς το ως ένα αντικείμενο, υποδηλώνοντας έτσι μία ανησυχία – ίσως μια κατάσταση αβαρούς πλεύσης, ή τουλάχιστον μία αίσθηση περιφρόνησης της βαρύτητας. Αυτή η γραφική συστροφή, τονίζει το πιο προφανές χαρακτηριστικό του έργου αυτού: το κτίριο είναι συνδυασμένο με ένα εντυπωσιακό σύστημα προβολής εξέδρων.

Το σχέδιο προοπτικής δεν είναι λιγότερο υποβλητικό. Πέρα από το γεγονός ότι απεικονίζει ένα κτίριο, παρουσιάζει μία εφεύρεση, ένα πανύψηλο σώμα ως το κεντρικό στήριγμα για τους προεξέχοντες ορόφους, και ένα σύνολο από συνδεδεμένους (γυαλιστερούς) διαδρόμους και σκάλες. Σαφώς η κατασκευή αυτή κυριαρχεί στη συγκεκριμένη τοποθεσία. Παρ' όλο που η βάση της αφήνει ένα σημαντικό μέρος του εδάφους κενό, αυτό το επισκιάζεται πλήρως.

5.3 El Lissitzky

Ο οριζόντιος ουρανοξύστης από τον *El Lissitzky* [Μόσχα, 1923-25], είναι ένα έργο που αρνείται την καθετότητα της ιεραρχικής οργάνωσης, με την εισαγωγή μιας σύνθεσης οριζόντιων όγκων, αντικατοπτρίζοντας μία κοινωνία ισότιμη και μη-ιεραρχικά οργανωμένη. Ο *El Lissitzky*, με την εναιώρηση των όγκων πάνω από το έδαφος, δεν απορρίπτει τη δημόσια παρουσία που παρέχεται από την κάθετη διάσταση του ουρανοξύστη, αλλά πιθανόν να τονίζει συμβολικά τη δύναμη του κράτους χαρακτήρα. Το έργο του έρχεται σε διαφωνία με το αμερικανικό πρότυπο ουρανοξύστη, ο οποίος αντιπροσωπεύει την πρωτοκαθεδρία της οικονομικής εξουσίας στο χώρο της πόλης. Στο έργο του *El Lissitzky*, το οριζόντιο και το κάθετο συνδυάζονται για να επιβάλει το ιδεολογικό του έργο για την πόλη.

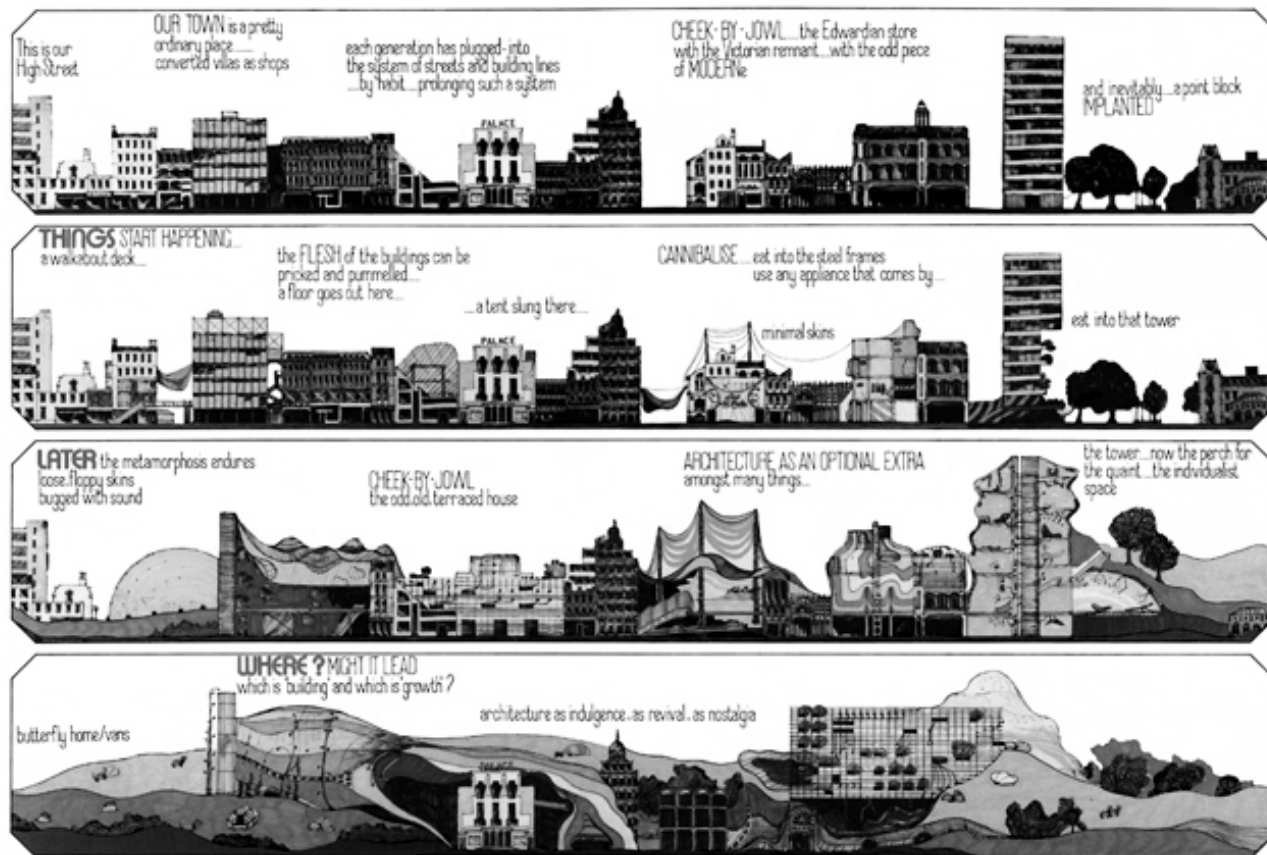
5.4 Le Corbusier

Ο *Le Corbusier* φέρνει την επιθυμία της ενατένισης της φύσης μέσα στη πόλη προωθώντας την ιδέα της εκμετάλλευσης της ελεύθερης ζώνης στη κορυφή των κτιρίων, όπου ένα νέο είδος 'φύσης', πιο αφηρημένο και πιο μηχανικό μπορεί να αντικαταστήσει τον 'κήπο' που η πραγματικότητα του *real-estate* έσπρωξε έξω από τις πόλεις. Ο *Le Corbusier* σκεφτόταν ένα κήπο-οροφή που θα λειτουργεί σαν ένα ανοικτό δωμάτιο, όπου οι χρήστες θα μπορούν να απολαύσουν την θέα, να συλλογιστούν, να ονειρευτούν και να παρακολουθούν την συνεχή αστική πάλη. Το δώμα είναι μια μηχανή που επεκτείνεται στο άπειρο όπως ακριβώς εκφράζεται στα σκίτσα του και η Ακρόπολη, από την οποία εμπνεύστηκε για τη δημιουργία του δώματος στη *Unite d' Habitation* στη Μασσαλία.

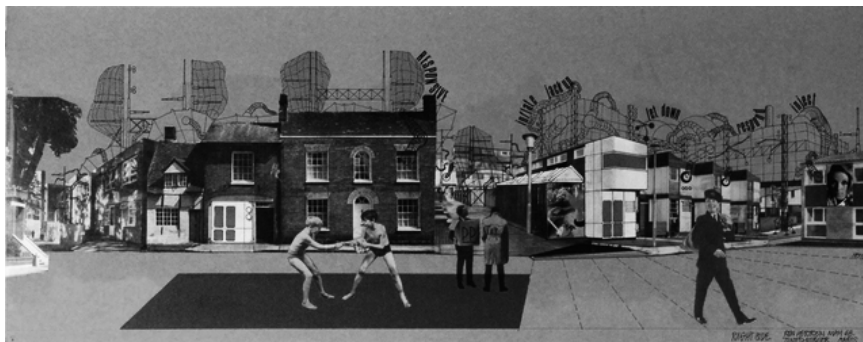
→ Le Corbusier, De Bestegui pent-house/ Ted Benoit 1987 -Corbu vu par

→ Unite d' Habitation,
Le Corbusier, Mar-
seille, 1947 - 1952

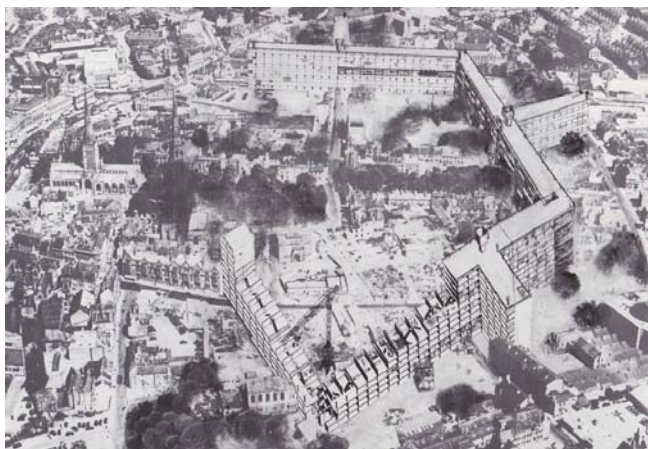
↑ Peter Cook The Metamorphosis of Our Town ... It Happened Cheek By Jowl

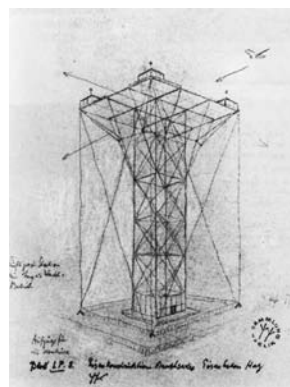
← Ron Herron, Tuned Suburb Oasis, Right Side 1968

→ Hardy, Holzman, Pfeiffer Ass., Community Center as a Straddle Structure, Brooklyn, N.Y., 1968

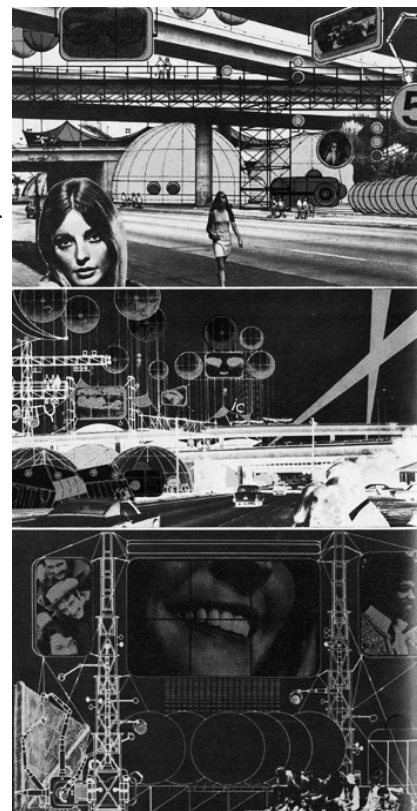
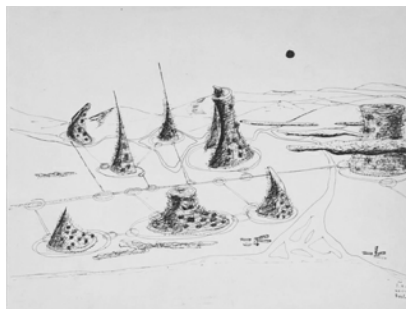
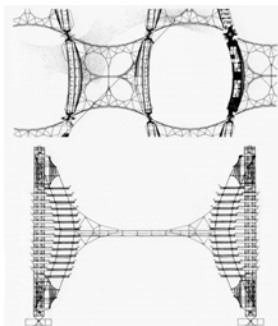

↑ Alison & Peter Smithson, Golden Lane, 1952.

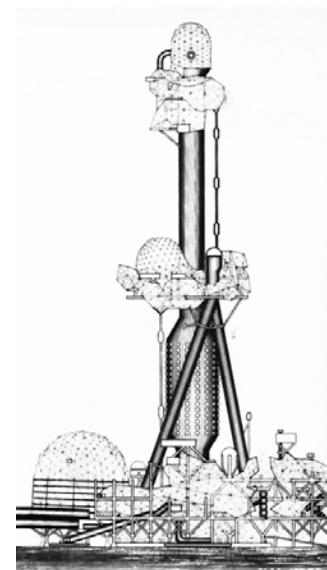
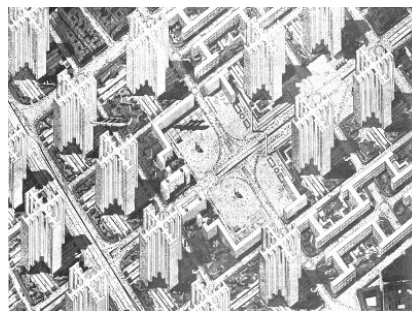
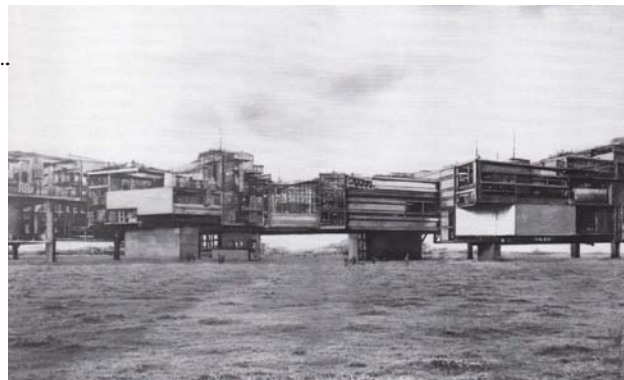

→ Wenzel August Hablik, Airmail Station for Day and Night Operation, 1917

η δόξα των μελλοντολογικών
 ουτοπιών / Ζενέτος /
 ηλεκτρονική πολεοδομία/
 δίκτυ πόλης πάνω από τη
 πόλη / Archigram / Αγγλία /
 κάτι μεταξύ καρτούν και
 αρχιτεκτονικής / Ξενάκης / η
 κοσμική πόλη / το 1968 /
 κάποιον περπατούσαν στο
 φεγγάρι / σήμερα δεν το
 πολύ κάνουν πια / τότε όμως
 απόλυτη αισιοδοξία / όπου
 να 'ναι φεύγουμε / ο Thom-
 as More έψαχνε το νησί
 να κτίσει την κοινωνία από
 την αρχή / Ξενάκης: κοσμική
 πόλη σε άλλο πλανήτη /
 περιλαμβάνει μαθηματικά /
 καμπύλες / όπως σε όλο
 το έργο του / που έρχονται
 να στήσουν μονάδες
 πολυκατοικίες αντιστοιχες
 με του. Le Corbusier /
 σχήματα περίεργα / δικά του
 οδικά δίκτυα / τοπολογικής
 φύσεως / δεν είναι σίγουρο
 αν υπάρχουν σχήματα ή αν
 διακτινιζόμαστε /

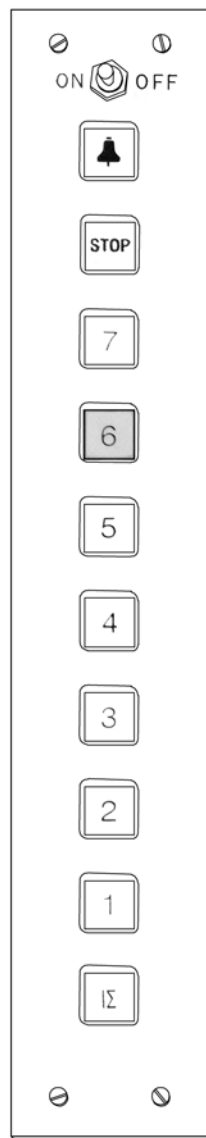

constant/η περιφημη Νέα
 Βαβυλώνα/καταστασιακή
 διεθνής/έρχεται να ονειρευτεί
 ότι και οι προηγούμενοι/
 μια τεχνολογική πόλη/
 απελευθερωμένη από το
 παρελθον/πεταμένη στο
 μέλλον/η μεγάλη διαφορά/ο
 Le Corbusier χτίζει πύργους
 που πατάνε γερά στη γη/οι
 άλλοι προτείνουν μεταλλικό
 πλέγμα που δυνάμει καλύπτει
 όλη τη γη/για δεύτερη
 στρώση πάνω από τη
 πραγματικότητα/διατηρούμε
 ταυτόχρονα άφθαρτη την
 ύπαιθρο και από πάνω
 φτιάχνουμε την άυλη αέρινη
 πόλη που επιτρέπει αυτή
 τη συνύπαρξη /καθαρές
 ουτοπίες/εξαιρετικά
 ενδιαφέρουσες μακέτες/ο
 constant/είναι καλλιτέχνης με
 τη διάθεση της σωτηρίας/
 πόλεις πύργοι/Peter Cook/
 διάφανα και μεταλλικά/
 εφευρετικότητα/πλαστικά
 μαγευτικές προτάσεις /

Peter Cook, Entertainment Tower,
 Montreal, Canada, 1963

Πολεοδομική ανάλυση

6.1 πολυκατοικία

Η εργολαβική πολυκατοικία και η ανεξάντλητη επανάληψή της έχουν δομήσει την Αθήνα .

Η πόλη οφείλει το χαρακτήρα της στη μορφολογία της πολυκατοικίας κυττάρου.

Τα στοιχεία που μορφοποιούν την εικόνα της πόλης είναι μεγάλης ή μικρής κλίμακας και δημιουργούν αντίστοιχα τους όγκους και τον εξοπλισμό της.

Στα μεγάλα στοιχεία εντοπίζουμε τον επαναλαμβανόμενο όροφο, την κατακόρυφη κίνηση που υποδεικνύει το κλιμακοστάσιο για το διαμοιρασμό στους ορόφους, το τυπικό τελείωμα του κτιρίου με δώμα ή την υποχώρηση των ορόφων που σχηματίζουν τα ρετιρέ. Ακόμα, την τυφλή όψη που συχνά μένει εκτεθειμένη στο βλέμμα, τους συνεχείς εξώστες καθ' όλο το μήκος της όψης².

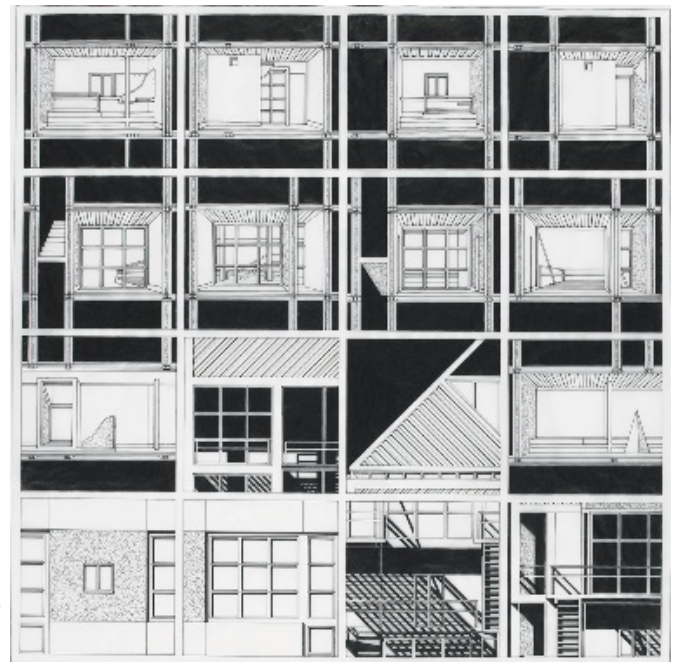
Στα μικρότερα στοιχεία, σύμφυτα με την ανθρώπινη κλίμακα κατά την πλειοψηφία, συμπεριλαμβάνονται τα συμμετρικά ανοίγματα των όψεων, τα κάγκελα, τα δορυφορικά πιάτα, οι ηλιακοί θερμοσίφωνες, οι κεραίες κ.α.

Με τις σημερινές συνθήκες η δόμηση καθορίζεται βάσει του συντελεστή δόμησης και της κάλυψης του οικοπέδου. Αυτό όμως που λείπει αν και είναι το καθοριστικότερο είναι ένας συντελεστής πυκνότητας.

Αν υπήρχε η δυνατότητα ακόμα και εις βάρος της κάλυψης να απλωθεί ο κτιριακός όγκος σε μεγαλύτερη επιφάνεια ενδεχομένως να μη δημιουργούνταν τόσο μεγάλες άκαμπτες μάζες που δεσπόζουν στο χώρο λόγω μεγέθους. Ένας τέτοιος συντελεστής θα μπορούσε να αφήνει και μεγαλύτερη συνθετική ελευθερία στα κτίσματα.

² Όπως χαρακτηριστικά γράφει και η Μ. Ιορδανίδου στο πεζογράφημά της [Η αυλή μας, 1981], «στις περισσότερες απ' τις πολυκατοικίες, που χτίζονται η μία ύστερα από την άλλη, σπάνια θα δεις παράθυρο. Είναι όλο μπαλκονόπορτες και βγαίνουν σε ένα μπαλκόνι που ζώνει την πολυκατοικία ένα γύρο και θυμίζει κατάστρωμα βαποριού».]

Η ελληνική πολυκατοικία είναι ένας κατασκευαστικός τύπος που προσφέρει απλότητα και οικονομία κατασκευής, καθώς και διάρκεια ζωής, ένα πρότυπο κατ' επανάληψη επ' αόριστον, η βάση για μια νέα λαϊκή αρχιτεκτονική. Αν και αρχικά προδιαγεγραμμένη ως κατοικία, η πολυκατοικία μέσα από το ευέλικτο δομικό της σύστημα, προσφέρει αμέτρητες εναλλακτικές προγραμματικές επιλογές: κατοικία, γραφείο, υπυργείο, κατάστημα, βιοτεχνία, εστιατόριο, ιατρείο, εργαστήριο, σούπερ μάρκετ, καφενείο, σουβλατζίδικο, έκθεση επίπλων, μπαρ ή συνεργείο αυτοκινήτων. Αυτή είναι η ρεαλιστική απάντηση σ' ένα πραγματικό ζήτημα, την αναβάθμιση της ποιότητας ζωής μέσα σε ένα μαζικό – κι εντούτοις ιδιωτικό- σύστημα στέγασης. Υγιεινή, θέρμανση, λειτουργικότητα: απαιτήσεις αναγκαίες για την προσαρμογή στη νεωτερικότητα. Η πολυκατοικία, ως ένα “ανοιχτό” κατασκευαστικό σύστημα, προσφέρει τα μέγιστη δυνατή άνεση στον ελάχιστο χώρο” [8]

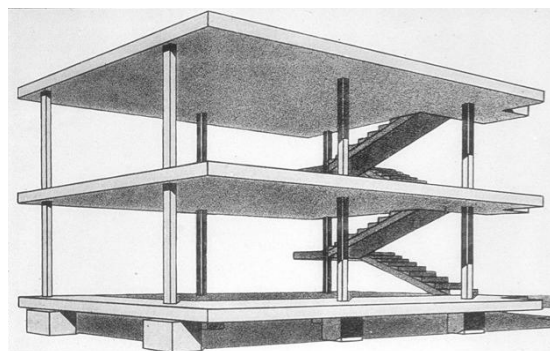
→ Franco Purini, Laura Thermes – Parcheggio House, Foggia, Apulia [1976]

6.1.1 Maison domino

Ο Le Corbusier, έκανε σαφές ότι η αρχιτεκτονική του 20ου αιώνα δε θα μπορούσε πλέον να επικεντρώνεται στο μεμονωμένο κτίριο ή στο σπίτι, απευθυνόμενος στο γενικό και όχι στο ατομικό, ενσωματώνοντας όλες τις προϋποθέσεις για μία μαζική ανθρώπινη αρχιτεκτονική. Πριν από 80 χρόνια, ο Le Corbusier έγραψε ότι “το σπίτι είναι μία μηχανή στην οποία ζούμε”. Συγκεκριμένα, δημιούργησε το μοντέλο “Maison Domino” (σπίτι – μηχανή), για να λύσει το πρόβλημα στέγασης των εργατών της βιομηχανικής επανάστασης.

Για αυτό το λόγο πρότεινε την κατασκευή σπιτιών για τη στέγαση μεγάλων ομάδων, δηλαδή πολυκατοικίες. Ανύψωσε τον όγκο της κατασκευής από το έδαφος, που υποστηριζόταν από τις πιλοτές, με ενισχυμένες στήλες. Αυτές οι πιλοτές, σε ότι αφορά την παροχή της δομικής υποστήριξης για το σπίτι, του επέτρεψαν να τονίσει δύο ακόμα σημεία: μια ελεύθερη πρόσοψη, δηλαδή με τοίχους χωρίς υποστήριξη, που θα μπορούσαν να σχεδιαστούν όπως ο αρχιτέκτονας επιθυμεί, και ένα ανοικτό σχέδιο ορόφων, που σημαίνει ότι ο χώρος κάθε ορόφου ήταν ελεύθερος να διαμορφωθεί σε δωμάτια, χωρίς ανησυχία για την υποστήριξη των τοίχων.

Μέσα από το μοντέλο αυτό, είναι εμφανής η ανταπόκριση της αρχιτεκτονικής στις ουσιαστικές ανθρώπινες ανάγκες με την ορθολογική χρήση των υλικών στην κατασκευή και τον περιορισμό σε απλές και σκόπιμες μορφές.

6.1.2 Ιδιωτικό – Δημόσιο

Σ' αυτό το σημείο θεωρείται σκόπιμο να εξετάσουμε ποιες χωρικές αλλαγές επιφέρει η πολυκατοικία στο περιβάλλον της πόλης και πώς αυτές καθορίζουν το κοινωνικό περιεχόμενο στη σχέση δημόσιο – ιδιωτικό.

Εύκολα γίνεται αντιληπτό, ότι ο θεσμός της οριζόντιας ιδιοκτησίας είχε ως αποτέλεσμα την εντατική εκμετάλλευση του αστικού εδάφους και την ανάπτυξη της καθ' ύψος κατοίκησης. Για πρώτη φορά, πολλές μονάδες κατοικίας οργανώνονται σε ύψος και ταυτόχρονα ανήκουν στο ίδιο οικόπεδο. Παύει έτσι να ισχύει η παράθεση κατοικιών, όπου η είσοδος της κάθε μονάδας κατοίκησης είχε άμεση σχέση με το δρόμο και αποτελούσε το όριο του δημόσιου με τον ιδιωτικό χώρο.

Στην αστική πολυκατοικία η οικοδομική γραμμή αποτελεί το σημείο, όπου διαμορφώνεται με σαφήνεια το όριο αυτό. Από τη στιγμή που αυτή καταλαμβάνει το σύνολο του εδάφους, κάθε ελεύθερος χώρος είναι δημόσιος χώρος. Και κάθε δυνατότητα που έχει κανείς να σταματήσει σε ένα έδαφος ή απλώς να το παρατηρήσει, το μετατρέπει σε δημόσιο χώρο. Επιπλέον, η δυναμική της κοινωνικής ζωής καθορίζει το όριο ανάμεσα σε ιδιωτικό και δημόσιο. Το πεζοδρόμιο, η είσοδος του διαμερίσματος και τελικά ο κοινόχρηστος χώρος του ισογείου, αποτέλεσαν σε διαφορετικές χρονικές στιγμές σημεία συνένυρεσης των κατοίκων είτε του ίδιου είτε γειτονικών κτιρίων.

Συνεχίζοντας, το κλιμακοστάσιο των πολυκατοικιών, ποτέ δεν αποτέλεσε χώρο συνένυρεσης και κοινωνικής επαφής των κατοίκων των διαμερισμάτων, παρ' όλες τις μεμονωμένες προσπάθειες οικειοποίησης του χώρου και μεταφοράς σε αυτόν εικόνων από κατώφλια μονοκατοικιών με γλάστρες και καρέκλες από ενοίκους. Η αναφορά στο δώμα, ως τελείωμα, δεν θα μπορούσε να μην συμπεριλάβει τη γενική αντίληψη του μοντέρνου κινήματος για λειτουργική χρήση αυτού του χώρου. Έτσι ο άπλετος χώρος για στέγνωμα των ρούχων, λογικά θα προκαλούσε τη συνάντηση και το μοίρασμα του χώρου από τους ενοίκους. Παρ' όλα αυτά, δεν υποστηρίζεται πολύ από την "επιθυμία" των ενοίκων της πολυκατοικίας.

Τέλος, από τις σημαντικότερες περιοχές, όπου τα όρια μεταξύ ιδιωτικού και δημόσιου αμβλύνονται, είναι εκείνη του εξώστη. Αν και θεσμικά ο εξώστης αποτελεί αμιγώς ιδιωτικό χώρο, η διείσδυση του δημόσιου πραγματοποιείται, άλλοτε με το βλέμμα, άλλοτε με τον ήχο, και μπορεί να πάρει διαστάσεις καθημερινής κουβέντας και επικοινωνίας.

Στη συνέχεια, με την αλλαγή του τρόπου ζωής και τη σταδιακή τάση για απομόνωση της ατομικής και οικογενειακής ζωής από τη δημόσια σφαίρα, μειώθηκε και η συχνότητα χρήσης του εξώστη. Σταδιακά, η ζωή μεταφέρθηκε στο εσωτερικό της κατοικίας και η μορφή του μπαλκονιού υιοθέτησε περισσότερο εσωστρεφή χαρακτηριστικά. Συχνό φαινόμενο είναι ο μετασχηματισμός του ημι-υπαίθριου, από σχήμα που "απευθύνεται" στο δημόσιο, σε περικλειστη περιοχή, μαρτυρώντας μια αγωνία απόκρυψης του ιδιωτικού βίου από το δημόσιο βλέμμα.[14]

6.1.3 Δώμα - Όριο

Το δώμα είναι το νέο έδαφος προς οικειοποίηση, όχι απαραίτητα όμως υπό τη μορφή προσθήκης κι' άλλων ορόφων, αλλά με την έννοια της δημιουργίας καταστάσεων και ανθρωπίνων δραστηριοτήτων. Η δημιουργία δηλαδή συμβάντων της καθημερινής ζωής πάνω στις ταράτσες χωρίς τη διαμεσολάβηση σχεδιαστικών μηχανισμών, παρά μόνο μέσω της μαζικής συγκέντρωσης ανθρώπων.

Η εικόνα της πόλης από το επίπεδο των δωμαίων αποκαλύπτει το τεράστιο δυναμικό, που αυτά συγκροτούν, το οποίο και μόνο από την ποσοτική του διάσταση μπορεί, υπό προϋποθέσεις, να ανατρέψει και να μετασχηματίσει τη σημερινή φυσιογνωμία της. Στο επίπεδο των δωμαίων απλώνεται

μια δεύτερη πόλη σχεδόν άδεια. Τα τετραγωνικά της κατά ελάχιστο είναι μικρότερα από αυτά της συνολικής της κάλυψης. Έτσι, γίνεται αντιληπτό ότι ο συγκεκριμένος χώρος είναι τόσο ουσιαστικό απόθεμα για την ίδια την πόλη, όσο και ο χώρος των ακαλύπτων.

Οι λαϊκές αντιδράσεις του 1973 κατά της Χούντας οδήγησαν στην ανατροπή του Παπαδόπουλου από αυτούς που ονειρεύονταν σκληρότερα μέτρα και επιστροφή στα πρώτα χρόνια της δικτατορίας

Έχει ωριμάσει πλέον η ανάγκη για εμβάθυνση στην αστική αρχιτεκτονική που μπορεί να παράγει η πολυκατοικία. Με μια οπτική προσφοράς στο ευρύτερο σύνολο, το δώμα, είναι ένα ευέλικτο υπόβαθρο, που παρουσιάζει κάποια στοιχεία τυποποίησης, όπως και η υπόλοιπη πολυκατοικία. Τα δώματα στις περιοχές αμιγούς κατοικίας φέρουν εξαιρετικά ελαφρές χρήσεις, άπλωμα ρούχων, τοποθέτηση ηλιακών και κεραιών, σπανιότερα κατοίκηση [παράνομη ή μη] τμήματος του δώματος. Φυσικά στα δώματα αναγνωρίζεται ένα τεράστιας σημασίας λανθάνον δυναμικό, τόσο από πλευράς ελεύθερου χώρου, όσο και από πλευράς σημασίας, ως χωρικής εμπειρίας.

Το δώμα αποτελεί ένα όριο μεταξύ ιδιωτικού και δημόσιου, μόνο που εδώ δημόσιο χαρακτηρίζεται το κοινόχρηστο από όλους τους ιδιοκτήτες μιας πολυκατοικίας. Θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε το δώμα ως ενδιάμεσο στάδιο κοινωνικοποίησης, εφόσον δεν λειτουργεί ούτε ως απόρθητο φρούριο κάποιου ιδιώτη ούτε ως αχανές πεδίο δημοσίων δραστηριοτήτων. Η δυνατότητα αυτή του δώματος να φιλοξενήσει κοινόχρηστες δραστηριότητες έχει ξεχαστεί τελείως σε μια συνεχώς αναδυόμενη τάση για ιδιωτικοποίηση. Το όριο 'δώμα' αποτελεί σήμερα το τελείωμα της ζωής και των δραστηριοτήτων της πολυκατοικίας και όχι την αρχή νέων κοινωνικών συναναστροφών με φόντο το skyline της πόλης.

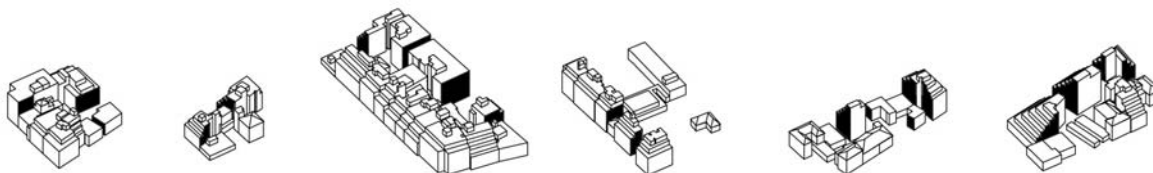
→ Χρήστος Βακαλόπουλος,
'Όλγα Ρόμπαρντς, 1989

6.1.4 Μεσοτοιχίες

Οι μεσοτοιχίες αποτελούν ένα στοιχείο της πολυκατοικίας που καταλήγει να παίζει καθοριστικό ρόλο στην εικόνα της πόλης. Η μεσοτοιχία αποτελεί μια όψη της πόλης που δημιουργήθηκε με τη λογική ότι θα είναι πάντα κρυμμένη. Ωστόσο σε αναρίθμητες περιπτώσεις οι όψεις έμειναν αμήχανα εκτεθειμένες στο βλέμμα.

Μορφολογικά το σημαντικότερο στοιχείο των μεσοτοιχιών είναι ότι αποτελούν απόλυτα άδειες ενιαίες επιφάνειες. Οι μεσοτοιχίες αποτελούν τις ακατοίκητες όψεις της πολυκατοικίας. Κατά συνέπεια δε φέρουν στοιχεία εξοπλισμού. Η επιφάνεια τους φτάνει για την αθηναϊκή πολυκατοικία κατά μέσο όρο τα 150μ² και αθροιζόμενες σαφώς αποτελούν σημαντικό λανθάνον δυναμικό της πόλης, με ιδιαιτερότητα, την κατακόρυφη θέση τους.

6.2 Τυπολογία οικοδομικού τετραγώνου της Αθήνας

Όσο πιο οργανωμένη είναι μια κοινωνία, τόσο περισσότερη κοινωνική ενέργεια πρέπει να ξοδέψει για να συντηρήσει αυτή τη τάξη και τόσο θα της χρειάζεται η τάξη για να παραγάγει αυτή την κοινωνική ενέργεια [το ανεξέλεγκτο κατοικείν].

Η τάξη όμως δεν εξυπηρετεί τη ζωή των πολιτών, την βάζει απλά σε ένα καλούπι προβλεπόμενων καταστάσεων και δομών. Οι πόλεις δεν απαιτούν μια μαθηματική τελειότητα αλλά αντίθετα αταξία και ανομοιομορφία, ετερογένεια και αυτοσχεδιασμό, που χαρακτηρίζουν την ιδιαιτερότητά τους. Το *zoning*³, ο διαχωρισμός δηλαδή λειτουργιών και χρήσεων σε διαφορετικές ζώνες της πόλης είχε σαν αποτέλεσμα την αποξένωση και ερήμωση των επιμέρους τμημάτων κατά τη διάρκεια της μέρας, καθώς και τις συνεχείς μετακινήσεις. Σύμφωνα με τον *Leon Krier* το *zoning* πρέπει να καταργηθεί και να αντικατασταθεί από τα οικοδομικά τετράγωνα που θα ενσωματώσουν όλες τις λειτουργίες της ζωής στη πόλη. Αυτά τα οικοδομικά τετράγωνα είναι οι λεγόμενες πόλεις μέσα στη πόλη και θυμίζουν το τρόπο με τον οποίο λειτουργεί και η Αθήνα.

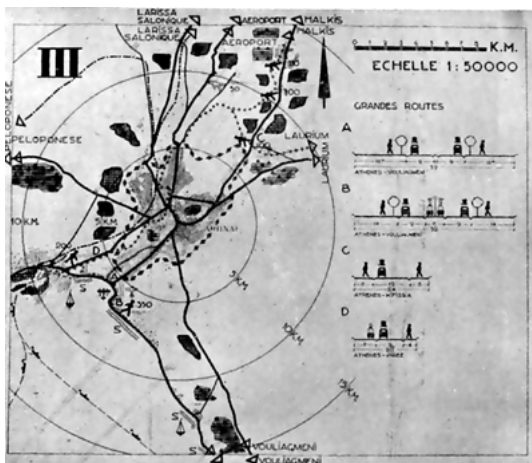
³ Η προσφορά της “Χάρτας της Αθήνας” όπως διατυπώθηκε στο 4ο CIAM του 1933 στην Πολεοδομία, έχει αμφισβητηθεί από πολλούς και κυρίως στο ότι παρουσιάζει μια απλουστευτική θεώρηση για την συγκρότηση της πόλης από την μια, και από την άλλη διότι οδήγησε στην απομόνωση των λειτουργιών αυτών μέσω του σχεδιασμού των πόλεων με βάση το *zoning*. Ήταν όμως αυτές οι προθέσεις του 4ου CIAM ή από την μια αμβλύθηκαν οι θέσεις του κατά την διάρκεια του Συνεδρίου και από την άλλη στα επόμενα χρόνια παρερμηνεύθηκαν από βασικά στελέχη του όπως ο *Le Corbusier* και έδωσαν άλλη εικόνα του περιεχόμενου και των κατευθύνσεων της Χάρτας ;[17]

→ Το πάνω εισόδο της Εκθεσης του 4ου CIAM στο κτήριο Αβέρωφ του Πολυτεχνείου.

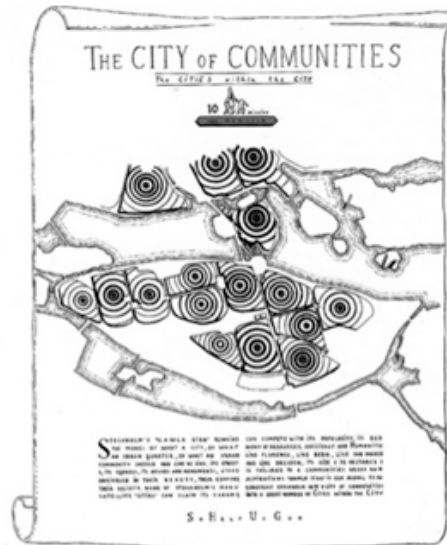

Στην Αττική ως κύτταρο της αστικής της δόμησης θεωρείται το οικοδομικό τετράγωνο [Ο.Τ.]

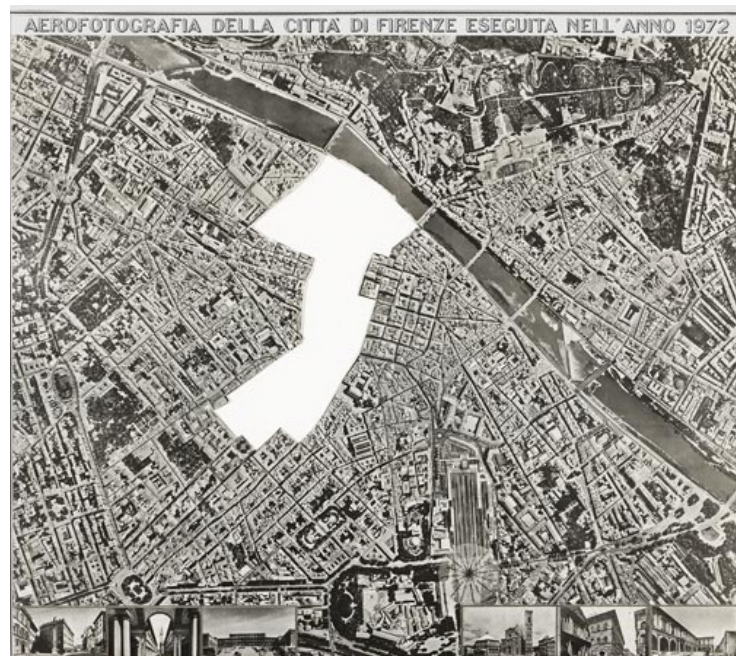
Τα οικοδομικά τετράγωνα, παρ' όλες τις διαφορές τους, καταλήγουν να παρουσιάζουν παρόμοιες συνθήκες δόμησης. Η πυκνότητα των αστικών ο.τ. είναι πολύ υψηλή και το κτισμένο περιβάλλον αφήνει ελάχιστο χώρο ανεκμετάλλευτο και συνεπώς άκτιστο. Τα μεγέθη των ο.τ. ποικίλουν, χωρίς να διαφοροποιούνται εξαιρετικά. Κατά μέσο όρο κάθε ο.τ. περιλαμβάνει 13 κτίρια. Η γειτνίαση των κτιρίων καθορίζεται μέσω της μεσοτοιχίας με τα διπλανά τους, ενώ με τα απέναντι, όριο είναι ο δρόμος. Τα ύψη των κτιρίων φανερώνουν κατά μία έννοια και την πολεοδομική εξέλιξη της πόλης μέσα στο χρόνο. Συχνά εμφανίζονται γειτνιάσεις με υψομετρική διαφορά πάνω από 20μ., δημιουργώντας εξαιρετικά δυσμενείς συνθήκες τόσο για την αίσθηση όσο και για το μικρόκλιμα. Οι ακάλυπτοι χώροι και τα δώματα αποτελούν μαζί με τους δρόμους τα νέα αστικά κενά. Αν εξαιρεθούν οι δρόμοι, απομένουν μόνο οι ακάλυπτοι και τα δώματα, που αντιμετωπίζονται ως αδρανή αστικά υπόλοιπα, χωρίς πρόσβαση και ζωή και αποτελούν το κατ' εξοχήν ανενεργό δυναμικό για την πόλη. Για την πλειοψηφία η μόνη τους χρήση είναι η ελαφρά αποφόρτιση της αστικής πυκνότητας.

→ Κυκλοφοριακό σχέδιο της Αθήνας, στην Εκθεση του 4ου CIAM. Απλοϊκό σχέδιο που δείχνει μόνο τις γραμμές του τραμ και τις 5-6 μεγάλες οδικές αρτηρίες της τότε Αθήνας.

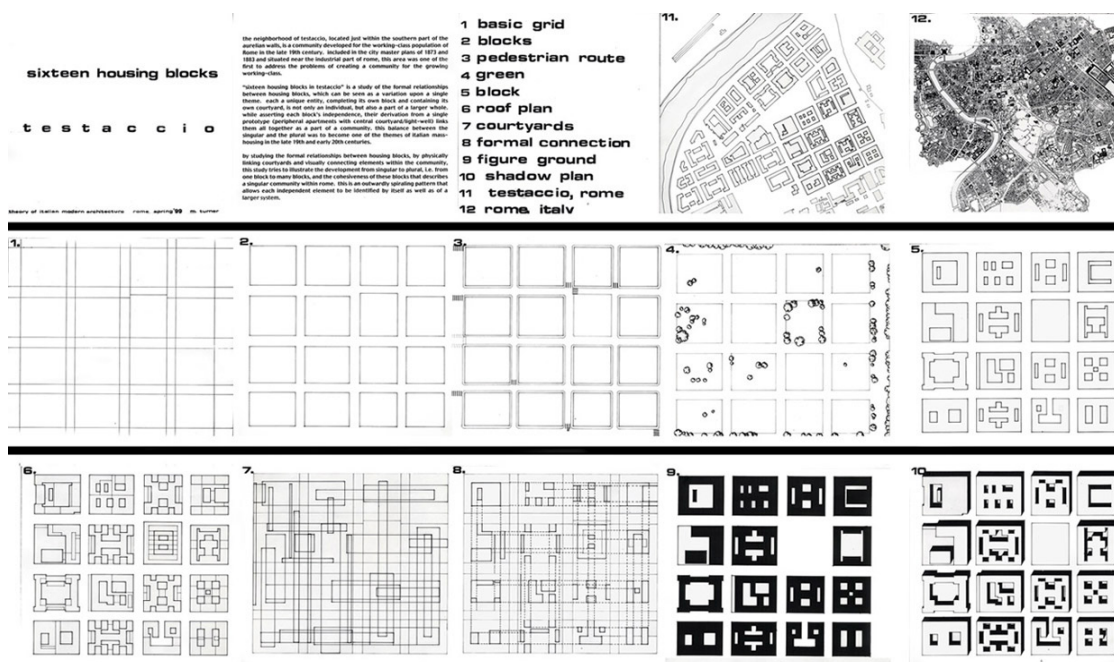
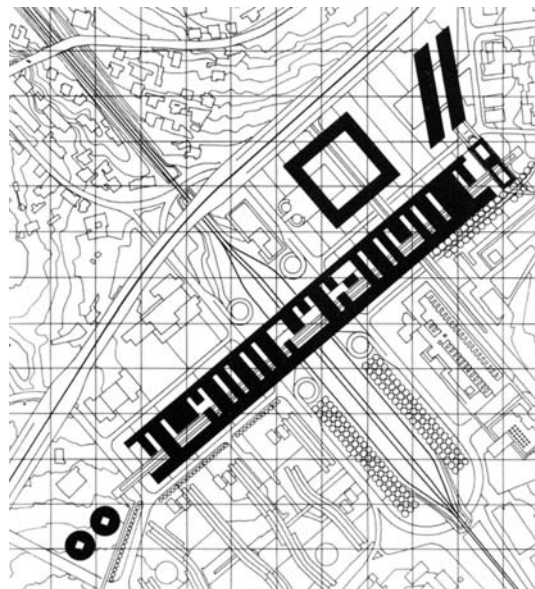

← Leon Krier, *The City of Zones*
 + *The City of Communities*

→ Sol LeWitt,
Florence, r609,
 1976

→ Mario Botta with
Luigi Snozzi,
Competition for the
New Administrative
Center, Perugia,
Italy, 1971 [via
archiveofaffinities]

← Colin Rowe
Method.
Historical
stratification
and setting of
urban forms,
coexist as
collage. Penn
State Univer-
sity, Rome Pro-
gram. 2000-02

6.3 Χρονική περίοδος κατασκευής κτιρίου

Το στοιχείο της παλαιότητας είναι απαραίτητο στη κατανόηση του ιστού.

Η κατηγοριοποίηση έγινε σε 3 ομάδες, κτίρια μέχρι το μεσοπόλεμο, μεσοπολεμικά και μέχρι το 1990 κτίρια και σύγχρονα κτίρια από το 1990 έως σήμερα [πιν.]. Η χρονολογική θέση των κτιρίων μεταφράζεται σε διαφορετική μορφολογία και κλίμακα. Με τη πάροδο του χρόνου το κύτταρο του κτιρίου μεγάλωσε και μορφολογικά διαφοροποιήθηκε από τα προηγούμενά του. Ταυτόχρονα κάθε κατηγορία καθορίζει άλλο λανθάνον δυναμικό και συνεπώς προσιοινίζει διαφορετικά εργαλεία για το χειρισμό της. Ο αριθμός και η αναλογία της συνύπαρξής τους σε κάθε τετράγωνο αποτελεί ρυθμιστή της αστικής πυκνότητας και στοιχείο ταυτότητας του τετραγώνου. Για παράδειγμα ένα οικοδομικό τετράγωνο με μικρή συγκέντρωση των παλαιότερων, μικρών κτιρίων και μεγάλη συγκέντρωση πολυκατοικιών θα έχει σίγουρα αυξημένη πυκνότητα.

Στην αναζήτηση των χαρακτηριστικών της κάθε κατηγορίας χρησίμευσε και μια χρονολογική ματιά στην εξέλιξη της πόλης με βάση τα βασικά αστικά συμβάντα και την εξέλιξη του Γενικού Οικοδομικού Κανονισμού ως ρυθμιστή και ως εικόνα της κρατικής πολιτικής στο θέμα.

1922

- *Μικρασιατική καταστροφή*, το ελληνικό κράτος υποδέχεται 1.500.000 πρόσφυγες το μεγαλύτερο μέρος των οποίων καταφεύγει στα αστικά κέντρα.

1923

- “Επιτροπή αποκατάστασης Προσφύγων [ΕΑΠ]”
“περί σχεδιασμού πόλεων, κομών και συνοικισμών του κράτους και οικοδομής αυτών”

1929

- “περί Γενικού Οικοδομικού Κανονισμού”

1950

- Εισροή πληθυσμών στα αστικά κέντρα και αστυφιλία

1955 Γ.Ο.Κ.

- Αντιπαροχή – οριζόντια ιδιοκτησία, άνοδος του Σ.Δ. – pilotis

1973 Γ.Ο.Κ.

- Δικτατορία των συνταγματαρχών [1967-1974]
Συστήματα δόμησης:
- Α] Ελεύθερη δόμηση [αμιγής ή σε υφιστάμενους οικισμούς]
- Β] συστήματα πτερυγών
- Νέα άνοδος του Σ.Δ.
- Άνοδος του επιτρεπόμενου ύψους σε περιπτώσεις μείωσης της κάλυψης

1979

- Τροποποίηση του Γ.Ο.Κ. '73- μείωση Σ.Δ. σε περιοχές σε όλη την επικράτεια
- Ο Σ.Κ. καθορίζεται από τους όρους δόμησης το μέγεθος και τη θέση του Ο.Τ.

1985 Γ.Ο.Κ.

- Άρτιο και οικοδομήσιμο κάθε οικόπεδο στο οποίο εγγράφεται ορθογώνιο 50μ² και διαθέτει μέτωπο δρόμου 5μ.
- Καταργούνται όλα τα συστήματα δόμησης με την εισαγωγή του ελεύθερου συστήματος
- Τοποθέτησης
- Εισάγεται η έννοια «του ενεργού οικοδομικού τετραγώνου»

1994

- νομοσχέδιο τροποποίησης εισάγει τη μεταφορά συντελεστή δόμησης

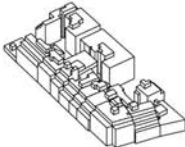
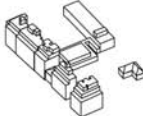
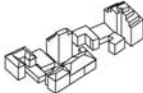
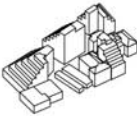

1997

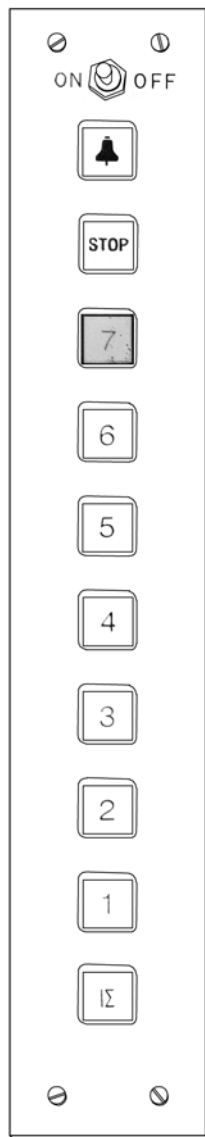
- Νομοσχέδιο τροποποίησης καταργεί τη μεταφορά συντελεστή δόμησης

2000

2003

- Εκ νέου εισαγωγή της μεταφοράς συντελεστή με νέες προϋποθέσεις [11]

						
	2	2	2	3	6	5
	4	4	11	3	4	4
	3		3	3		1

Σχεδιαστικές προθέσεις

7.1 πεδίο έρευνας

Η συγκεκριμένη έρευνα επικεντρώνεται στον εντοπισμό και στην καταγραφή των αστικών κενών σε περιοχές πυκνής αστικής δόμησης της Αττικής. Από αυτές αντλεί τα στοιχεία για τη δημιουργία και την οργάνωση βελτιωτικών κινήσεων πάνω σε αυτά τα κενά μέσω ενός ενιαίου συστήματος. [1 σελ.3]

Οι πυκνότερες αστικές περιοχές της Αττικής είναι διασκορπισμένες σε όλο το λεκανοπέδιο. Ακριβώς επειδή η δημιουργία μιας αστικής πυκνότητας μπορεί να οφείλεται σε λόγους κοινωνικούς, πολιτικό-οικονομικούς ή ακόμα και σε λόγους αστικής γεωγραφίας.

Η αφορμή για την έρευνα είναι ένα δείγμα πολυκατοικιών στην Πλατεία Βάθης. Το σημείο επιλέχθηκε ώστε να είναι αντιπροσωπευτικό σε ότι αφορά βασικά αστικά χαρακτηριστικά αλλά και δυσμενές ως προς τη πυκνότητα. Για την εφαρμογή του συστήματος επιλέχθηκαν έξι οικοδομικά τετράγωνα στη περιοχή ενδιάμεσα από τους αρτηριακούς άξονες των οδών Λιοσίων και Δηλιγιάννη Θεοδώρου[οδός που περνά μπροστά από σταθμό Λαρίσης]. Τα τετράγωνα περικλείονται στις οδούς Παλαιολόγου Κωνσταντίνου, Σονιέρου, Βίκτορος Ουγκώ, Ψαρών και τέμνονται από τις οδούς Πούκεβιλ, Ακομινάτου, Φαβιέρου, Μαιζονος, Ταρελλά που λόγω της εγγύτητάς τους με το κέντρο της Αθήνας, έχουν κοινά χαρακτηριστικά δόμησης. Στην Αθήνα και στους γύρω Δήμους είναι εξαιρετικά έντονο το πρόβλημα της έλλειψης κοινών δημόσιων χώρων, με αποτέλεσμα την υποβάθμιση της ποιότητας ζωής των κατοίκων.

Η εμφάνιση του συστήματος προϋποθέτει αυτό να εμφανίζεται με κλιμακούμενη ένταση ανάλογα με το αστικό υπόβαθρο που έρχεται να διορθώσει. Αναπτύσσεται πλέον με μεγαλύτερη ένταση και ελευθερία και απευθύνεται σε μια κοινωνία με μεγαλύτερα αντανakλαστικά, χωρικών ποιοτήτων αλλά και συμμετοχικών διεκδικήσεων από τη σημερινή. Σε ορισμένες περιπτώσεις το σύστημα εξαφανίζεται όπου οι συνθήκες είναι ευνοϊκές. Η προσαρμοστικότητα και η ευελιξία είναι πρωτογενή χαρακτηριστικά του καθώς και η καθολικότητά του. Κανένα τμήμα της πόλης δε θα μπορούσε να δεχθεί το σύστημα χωρίς την προϋπόθεση ότι θα εφαρμοστεί παντού.

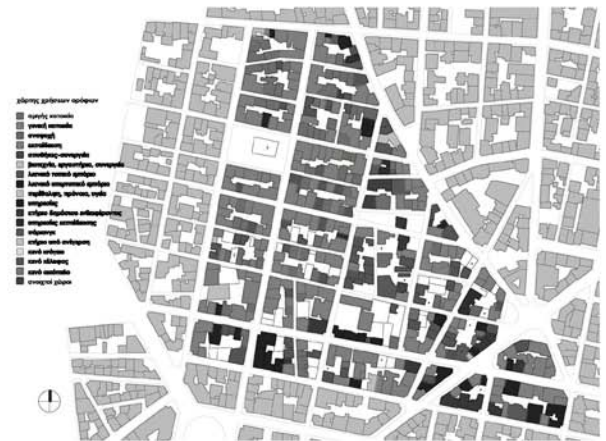
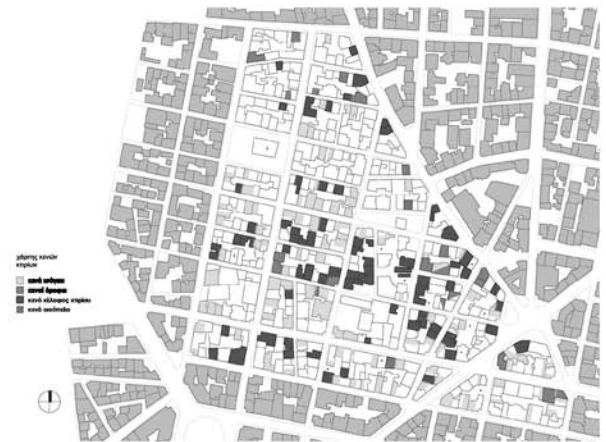
7.2 Αστική γεωμετρία

Η αστική γεωμετρία είναι εξαιρετικά περίπλοκη. Η προσπάθεια να την ερμηνεύσει κανείς και να εξηγήσει τους σχηματισμούς της δε θα μπορούσε να παραλείπει τα γεγονότα της αστικής ιστορίας.

Η ανάγνωση της γεωμετρίας προδίδει την αρχική πρόθεση των τετραγώνων και των κτιρίων που τα αποτελούν να υπόκεινται σε καθαρά γεωμετρικά σχήματα, σε τετράγωνα και παραλληλόγραμμα.

Στην ορθοκανονική τους πρόθεση έρχονται να αντισταθούν κοινωνικές, οικονομικές, πολιτικές πιέσεις που ζητούσαν επίμονα περισσότερο χώρο, γρήγορο σχεδιασμό, κέρδος και περισσότερο κέρδος. Σε αυτές προστέθηκαν περιορισμοί τόσο κατασκευαστικοί, όσο και οικοδομικών υλικών* η χάραξη νέων οδικών αρτηριών, οι συνήθειες και η οικοδομική παράδοση κάθε περιοχής.

Όλες αυτές οι παράμετροι, πίεσαν τον x και y άξονα των κτιρίων και μετέπειτα των τετραγώνων. Ο ιστός κατέληξε να περιλαμβάνει τετράγωνα κατατετημημένα άναρχα για τη διέλευση μικρών ή μεγάλων δρόμων, με κτίρια που έχουν συμπίεσει τις πλευρές τους προκειμένου να σφηνώσουν ανάμεσα στα διπλανά τους.

7.3 Το κτισμένο/κατοικία

Η αστική πυκνότητα του κτιριακού αποθέματος των οικοδομικών τετραγώνων αντανακλάται και στο ύψος των κτιρίων [ανάλυση ως προς άξονα z].

Αρχικά η καταγραφή των κτιρίων με βάση τους ορόφους τους, δίνουν την πληροφορία των ανοιχτών και των κλειστών τετραγώνων σε θέματα θέας, φυσικού φωτισμού και τοπικών συνθηκών μικροκλίματος[πιν.1]. Σε δεύτερη ανάγνωση, η ύπαρξη ακραίων τιμών στον πίνακα υποδηλώνει την πιθανή ύπαρξη δυσμενών γειτνιάσεων μεταξύ των κτιρίων.

Κατόπιν καταγράφονται τα κενά και τα άδεια διαμερίσματα που συναντώνται.

Η ύπαρξη μεγάλου αριθμού κενών διαμερισμάτων θα μπορούσε να εξηγηθεί ποικιλοτρόπως, χωρίς κανείς να μπορεί με σιγουριά να πει ποια είναι η σωστή εκδοχή. Θα μπορούσε να αποδοθεί στην υποβάθμιση που λέγεται ότι υπάρχει στην περιοχή είτε λόγω της γενικότερης οικονομικής ύφεσης ή της διαφυγής των κατοίκων προς τις κοινότητες των προαστίων.

Η διαφυγή αυτή γίνεται είτε συνειδητά είτε ασυνείδητα. Κάποιοι από αυτούς αναζητούν όντως την ιδιωτικότητα, την ησυχία και το πράσινο άλλοι πάλι επηρεάζονται από τις σύγχρονες τάσεις και το φαινόμενο του φόβου της πόλης από την έλευση μεταναστών από το εξωτερικό.

Το βέβαιο σε αυτή τη περίπτωση είναι ότι τα άδεια διαμερίσματα δείχνουν την έντονη κινητικότητα του πληθυσμού της περιοχής. Συνεπώς φαίνεται ότι μεγάλο κομμάτι του πληθυσμού δεν είναι μόνιμος πληθυσμός, γεγονός το οποίο επίσης θα μπορούσε να ερμηνευτεί με πολλούς τρόπους ως προς τις συνέπειες του για την πόλη.

αριθμός κτιρίων

αριθμός ορόφων

κενό κέλυφος κτιρίου

κενά ισόγεια

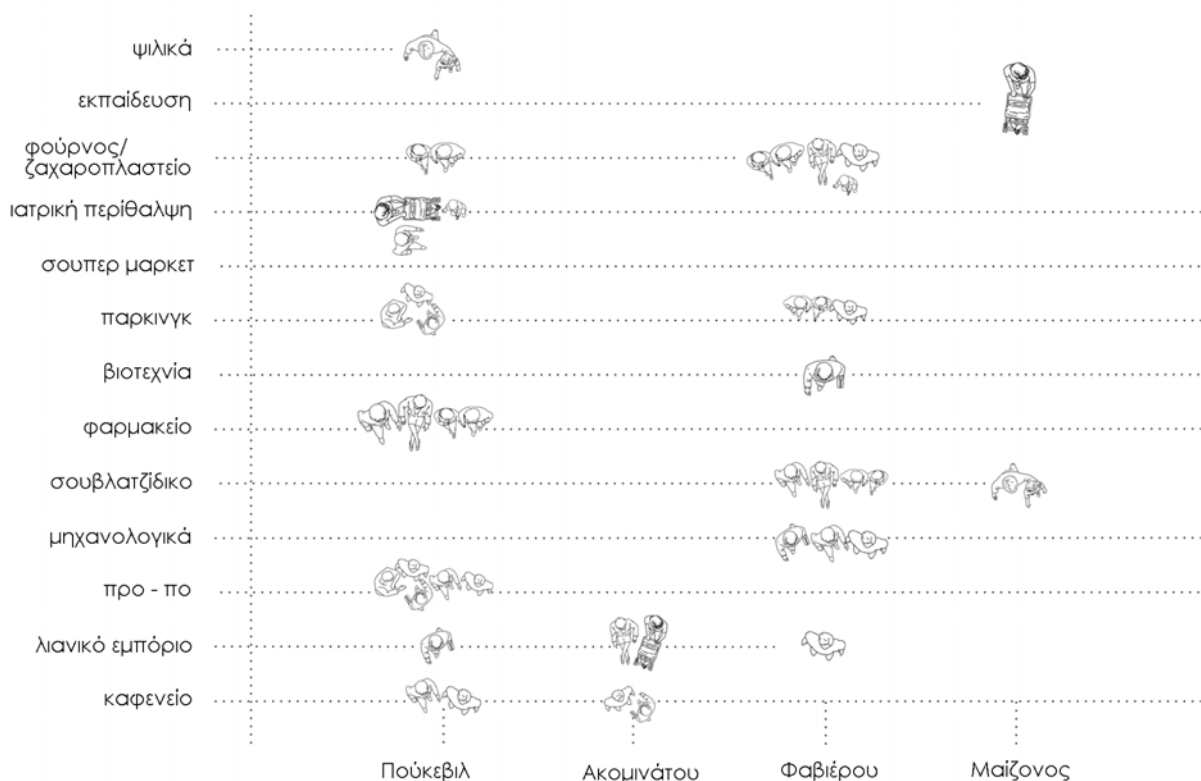
	9	2 1 1 3 2 	3	2
	6	1 2 2 1 	1	1
	16	1 2 1 3 8 	2	9
	16	1 2 1 1 4 	2	2
	10	3 3 2 1 1 	5	0
	10	1 3 1 1 2 1 1 	3	3

7.4 Το μη κτισμένο ανθρώπινες ροές/χρήσεις/ πληθυσμός

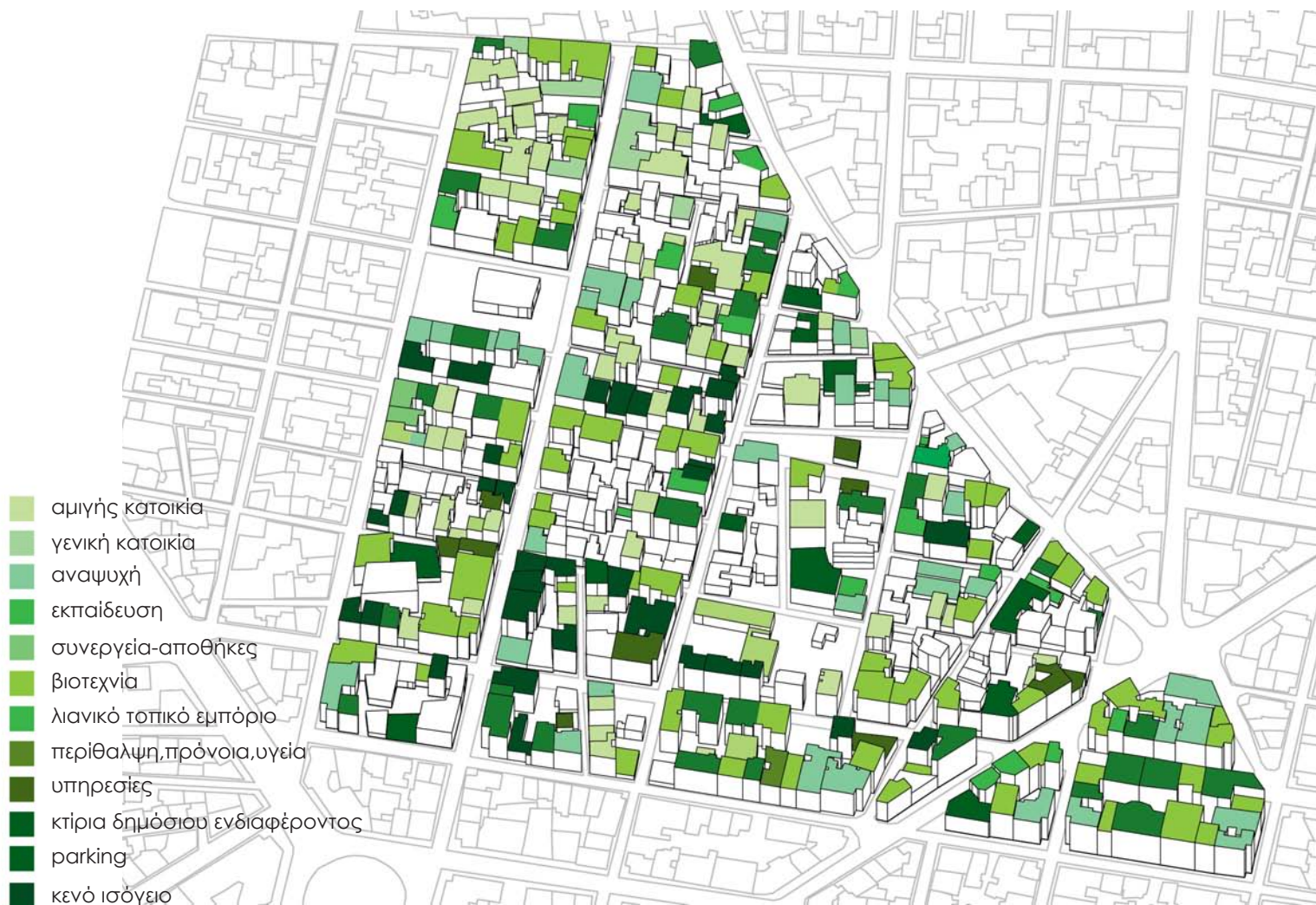
Η περιοχή θα μπορούσε να χαρακτηριστεί αμιγούς κατοικίας καθώς συναντώνται ελάχιστες χρήσεις υπερτοπικής σημασίας και το εμπόριο είναι καθαρά τοπικού χαρακτήρα.

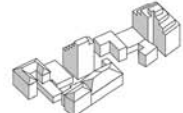
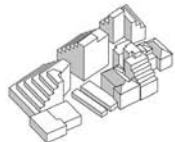
Στον πίνακα 1 παρουσιάζεται η καταγραφή των καθημερινών ροών κίνησης των κατοίκων ανά οδούς με βάση την παρουσία σε αυτές διαφόρων λειτουργιών. Αποτυπώνονται επίσης οι χρήσεις που αναπτύσσονται στα ισόγεια των κτιρίων και η καταγραφή του πληθυσμού της περιοχής ανά ηλικιακές ομάδες.

Πρέπει να σημειωθεί ότι στην περιοχή τα ποσοστά των μεταναστών είναι πολύ μεγάλα.

[π 1]

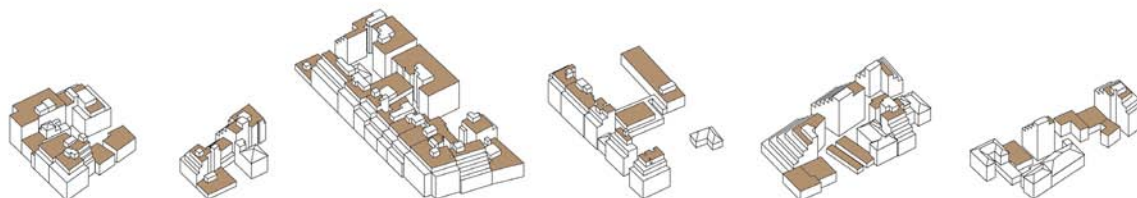
	0-19	20-44	45-64	65-85*	σύνολο
	53	203	109	50	415
	8	55	17	23	87
	82	293	198	61	634
	25	72	40	15	152
	10	39	17	21	103
	35	80	56	18	189
					σύνολο κατοίκων = 1580

7.5 Δώματα

Η εικόνα της πόλης από το επίπεδο των δωματίων αποκαλύπτει το τεράστιο δυναμικό που αυτά συγκροτούν .

Στο επίπεδο των δωματίων απλώνεται μια δεύτερη πόλη σχεδόν άδεια. Τα τετραγωνικά της είναι κατά ελάχιστο μικρότερα από αυτά της συνολικής κάλυψης της πόλης. Τα δώματα στις περιοχές αμιγούς κατοικίας φέρουν εξαιρετικά ελαφρές χρήσεις. Άπλωμα ρούχων, τοποθέτηση ηλιακών και κεραιών, σπανιότερα κατοίκηση [παράνομη ή μη] τμήματος του δώματος.

Η επίσκεψη του δώματος αποτελεί καθοριστική εμπειρία για τον προσανατολισμό του ανθρώπου στην πόλη καθώς ο ορίζοντας για ένα αστικό περιβάλλον τείνει να ενσωματωθεί στη γραμμή που ορίζουν τα πιο μακρινά κτίρια. Φυσικά στα δώματα αναγνωρίζεται ένα τεράστιας σημασίας λανθάνον δυναμικό τόσο από πλευράς ελεύθερου χώρου όσο και σημασίας ως χωρική εμπειρία.

m ² ανώτατου επιπέδου κατοικία στο δώμα	1465	600	3304	1096	747	2695
χτιστή απόληξη ανόδου	2/9	0/6	3/16	1/10	1/10	0/10
πρόσβαση	6/9	4/6	14/16	7/10	2/10	4/10
αναψυχή	1/9	0/6	0/16	0/10	1/10	1/10
καμιά δραστηριότητα	1/9	0/6	1/16	0/10	1/10	2/10
	8/9	6/6	15/16	10/10	9/10	8/10

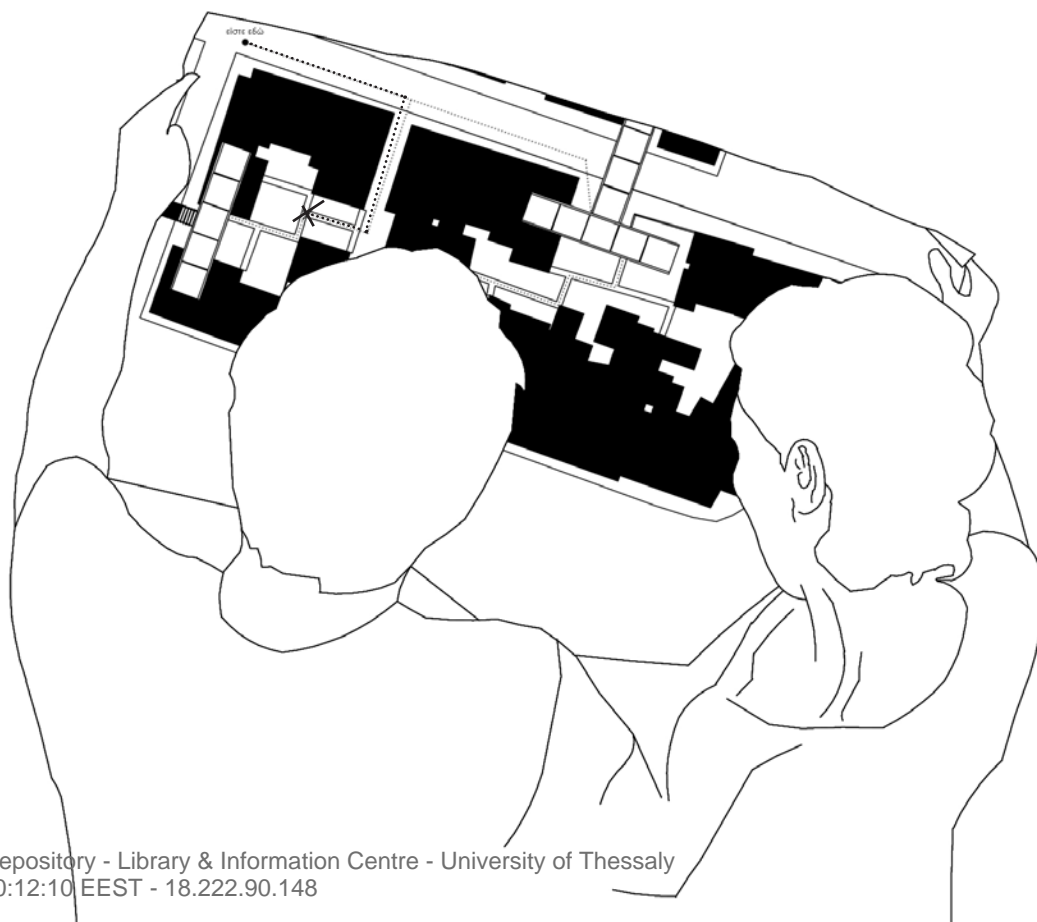
7.6 Διαδρομές [ακάλυπτοι]

Η αρχή κάθε πρότασης για την πόλη περνάει από τους ίδιους τους κατοίκους της. Οι κάτοικοι των σημερινών αστικών περιβαλλόντων κινούνται σπασμωδικά στην πόλη στα σημεία που χρειάζονται. Αγνοούν ωστόσο το μεγαλύτερο κομμάτι της, ακόμα και αυτό που περιβάλλει την κατοικία τους. Μια επέμβαση στη πόλη προϋποθέτει τη συνείδηση των κατοίκων ότι αυτή μπορεί και πρέπει να αλλάξει, ισχυρή πρωτοβουλία συμμετοχικού σχεδιασμού και προτάσεις που θα λειτουργήσουν ως αφορμή.

Ο κάτοικος μιας αστικής περιοχής αγνοεί το λανθάνον δυναμικό της περιοχής του, τις εν δυνάμει ποιότητες που μπορούν να φέρουν στην καθημερινότητά του ελάχιστες μόνο κινήσεις. Για να κατανοήσει κανείς τη σημασία μιας τέτοιας αλλαγής στην πόλη θα πρέπει να έχει πρώτα χωρική εμπειρία διαφορετικών ποιοτήτων. Στην κατεύθυνση αυτή προτείνεται μια εγκατάσταση που έχει το χαρακτήρα δρώμενου και αφορά τον ακάλυπτο του οικοδομικού τετραγώνου.

Σχηματίζεται ένα σύστημα από σχάρες που αγγίζουν τους τοίχους που σχηματίζουν τα σημερινά όρια των ιδιοκτησιών και ίπτανται πάνω από τον ακάλυπτο. Χαρίζουν μια ολότελα νέα χωρική εμπειρία μετέωρη ανάμεσα στο ιδιωτικό και το δημόσιο, παραβιάζοντας με το βλέμμα την ιδιοκτησία που τους κρατά πάντα μακριά από το ζωτικότερο χώρο του οικοδομικού τετραγώνου. Η αντίληψη των μεγεθών, οι νέες οπτικές γωνίες, οι ευκαιρίες για ροή στο χώρο είναι οι πιο δυνατές χωρικές εμπειρίες.

Χαρίζοντας στους κατοίκους την ευκαιρία να περιπλανηθούν στο χώρο που περιβάλλει το σπίτι τους, όπου όμως δεν είχαν ποτέ πρόσβαση τους αποκαλύπτεται ένα μυστικό που θα κινητοποιούσε την θέληση τους για διεκδίκηση ποιοτήτων που μπορούν να έρθουν ως πιο στοιχειοθετημένες προτάσεις αργότερα.

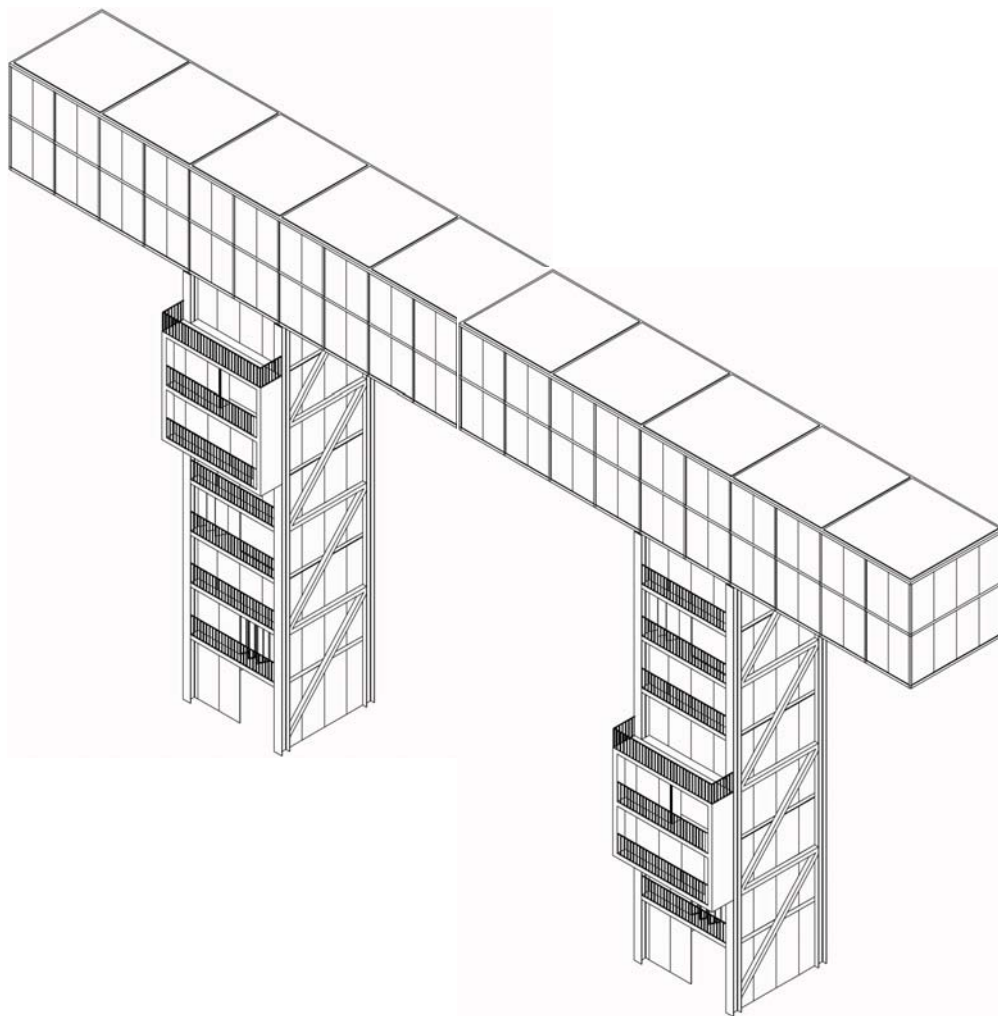
7.7 “Ταυ”

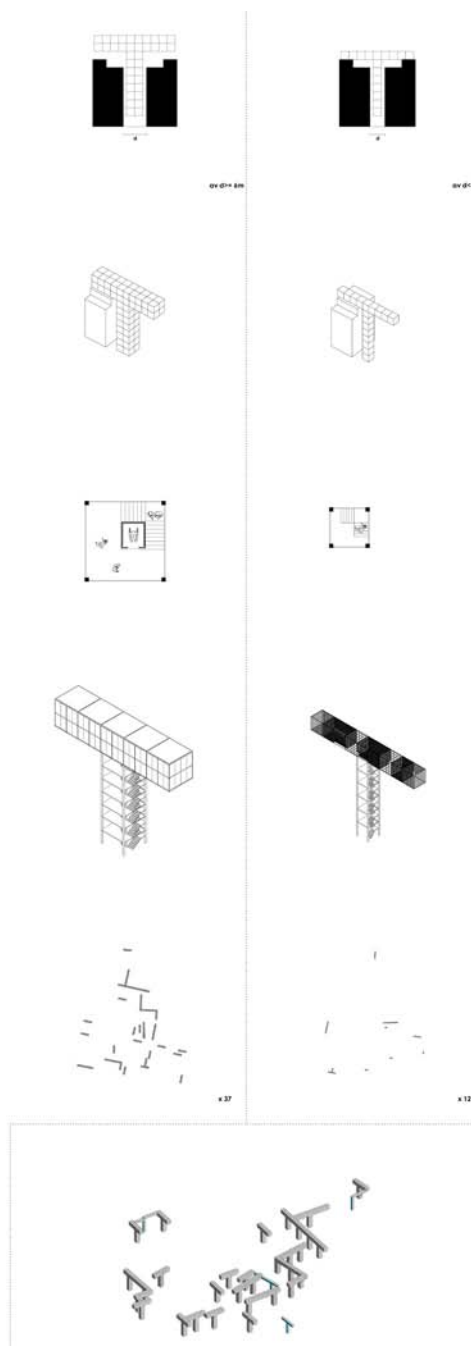
Μεταξύ των πολυκατοικιών συχνά, ανακαλύπτουμε κενά που το ελάχιστο πλάτος τους δεν ξεπερνά τα 3μ[διάκενα]. Το μικρό αυτό πλάτος σε συνδυασμό με το συνολικό ύψος ενός τυπικού ορόφου μιας πολυκατοικίας δημιουργούν νοητά έναν χωρο-κάνναβο 3μ x 3μ. Σε αυτόν τον κάνναβο εγγράφεται η ιδέα των “ταυ”. Τα ταυ είναι κατασκευές τετραγωνικών διαστάσεων που έρχονται και “κουμπώνουν” ανάμεσα στα κτήρια και τις πολυκατοικίες αποτελώντας τον συνδετικό κρίκο τόσο του εδάφους με το δώμα και τον χώρο πάνω από αυτό, όσο και των δωματίων μεταξύ τους. Δημιουργείται ουσιαστικά ένα χωρικό σύστημα που συγκεντρώνει τρεις διαφορετικές κινήσεις: την οριζόντια στο επίπεδο το δρόμου ή του ακάλυπτου, την οριζόντια πάνω από το επίπεδο των δωματίων και την κατακόρυφη που συνδέει τα δύο προηγούμενα.

Η λογική της πρότασης ορίζεται από τα δύο συμπληρωματικά της στοιχεία: τον στύλο και τη κορόνα. Τα βασικά υλικά της κατασκευής είναι το ασφάλι και το γυαλί. Οι στύλοι είναι λεπτοί πύργοι που έχουν τοποθετηθεί παράλληλα με την εξωτερική περίμετρο του οικοδομικού τετραγώνου, χωρίς να προεξέχουν από τα όριά της, αντικαθιστώντας κενά οικόπεδα ή πεπαλαιωμένα κτίρια. Στα έξι οικοδομικά τετράγωνα που εξετάζονται, τοποθετήθηκαν συνολικά δεκαπέντε μεγάλοι και πέντε μικροί στύλοι διαστάσεων 6 και 3 μέτρα αντίστοιχα. Να σημειωθεί ότι το μήκος τους μπορεί να μεταβληθεί[π.χ. 6 μ x 12 μ]ανάλογα με το διαθέσιμο κενό. Το ύψος τους καθορίζεται από το μέγιστο υπάρχον ύψος του οικοδομικού τετραγώνου συν έναν επιπλέον όροφο.

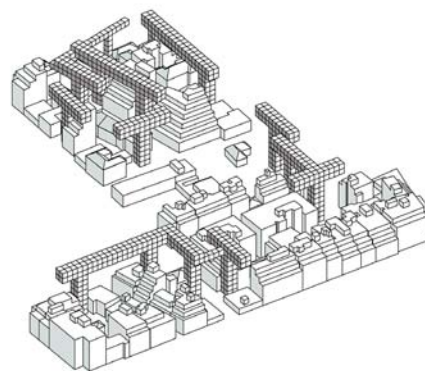
Η κορόνα είναι το οριζόντιο τμήμα που δημιουργεί έναν υπαίθριο δημόσιο/κοινόχρηστο χώρο, ένα αστικό δίκτυο πάνω και μέσα στη πόλη συγχρόνως. [*The City Within the City. Athens as Suspended Archipelago*].

Τα παραπάνω στοιχεία συνθέτουν έναν χώρο παραγωγής και κυκλοφορίας που προσφέρουν τη δυνατότητα σε ένα ευρύ φάσμα δραστηριοτήτων να ξεδιπλωθεί. Στο μεγάλο ταυ [6 μ x 6 μ], ο συνεχής χώρος της κορόνας όπου επικρατέστερο υλικό είναι το γυαλί, μπορεί οριζόντια και κάθετα να υποδιαιρείται προκειμένου να παρέχει

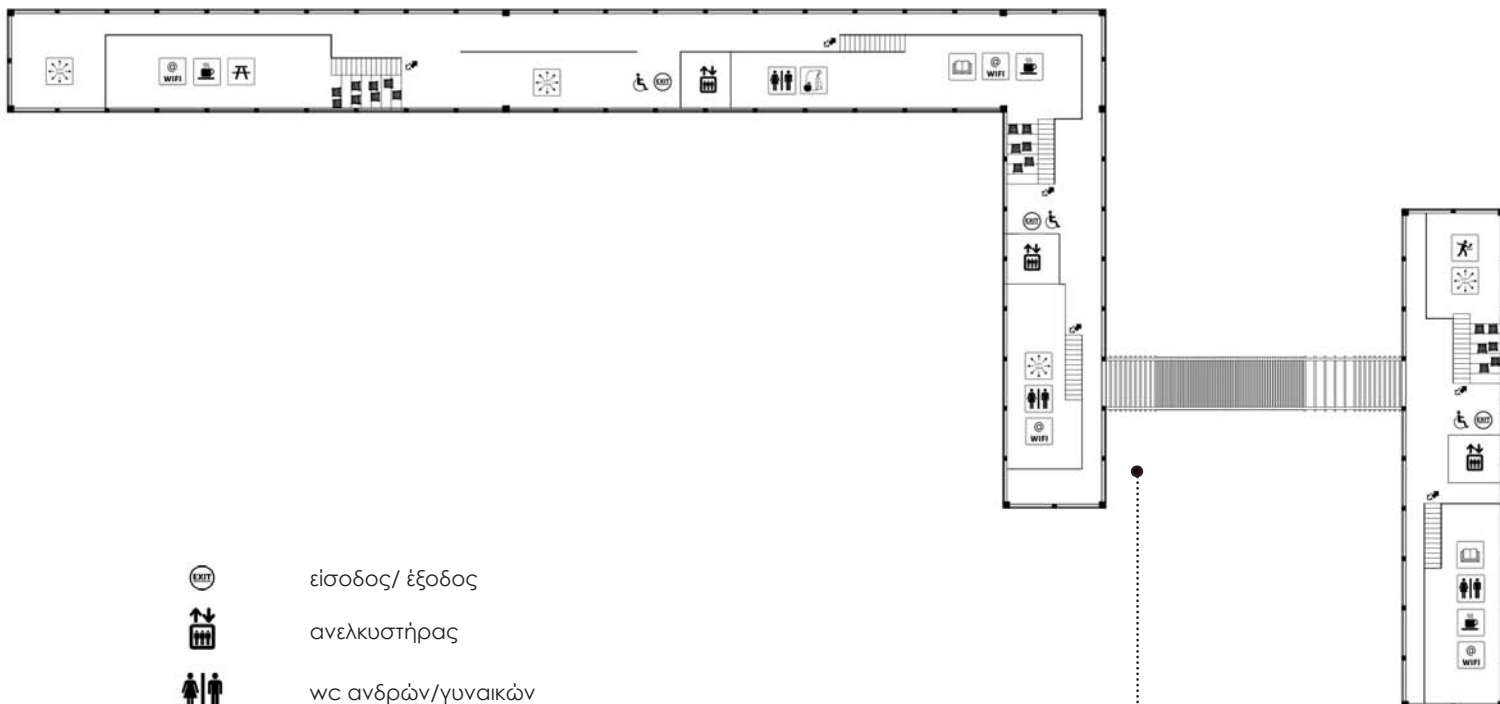

διαφορετικούς χώρους σύμφωνα με τις λειτουργίες και τις ανάγκες των χρηστών. Οι διαδρομές λειτουργούν ως βασικό συνθετικό εργαλείο σχεδιασμού του χώρου. Καθορίζουν τη ροή της κίνησης και ορίζουν εκατέρωθεν τις λειτουργίες και τις χρήσεις. Έτσι οι δραστηριότητες που μεταφέρονται ή αναπτύσσονται εκεί σ αυτή την “πόλη μέσα στην πόλη” είναι περισσότερο κοινωνικές: ψυχαγωγικές, εμπορικές, εργασιακές, συναθροίσεις, συναντήσεις, δραστηριότητες παραγωγής αλλά και κοινωνικής στέγασης. Ως επί το πλείστον δραστηριότητες του ισχνού εδαφικού δημόσιου χώρου της Αθήνας και των δρόμων της.

ογκομετρική απεικόνιση

είσοδος/ έξοδος

ανελκυστήρας

wc ανδρών/γυναικών

θέα της πόλης

ανάβαση/κατάβαση

πρόσβαση Α.Μ.Ε.Α.

χώρος χαλάρωσης

ping pong

χώρος cafe

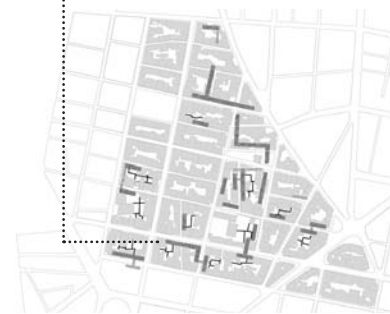
χώρος φαγητού

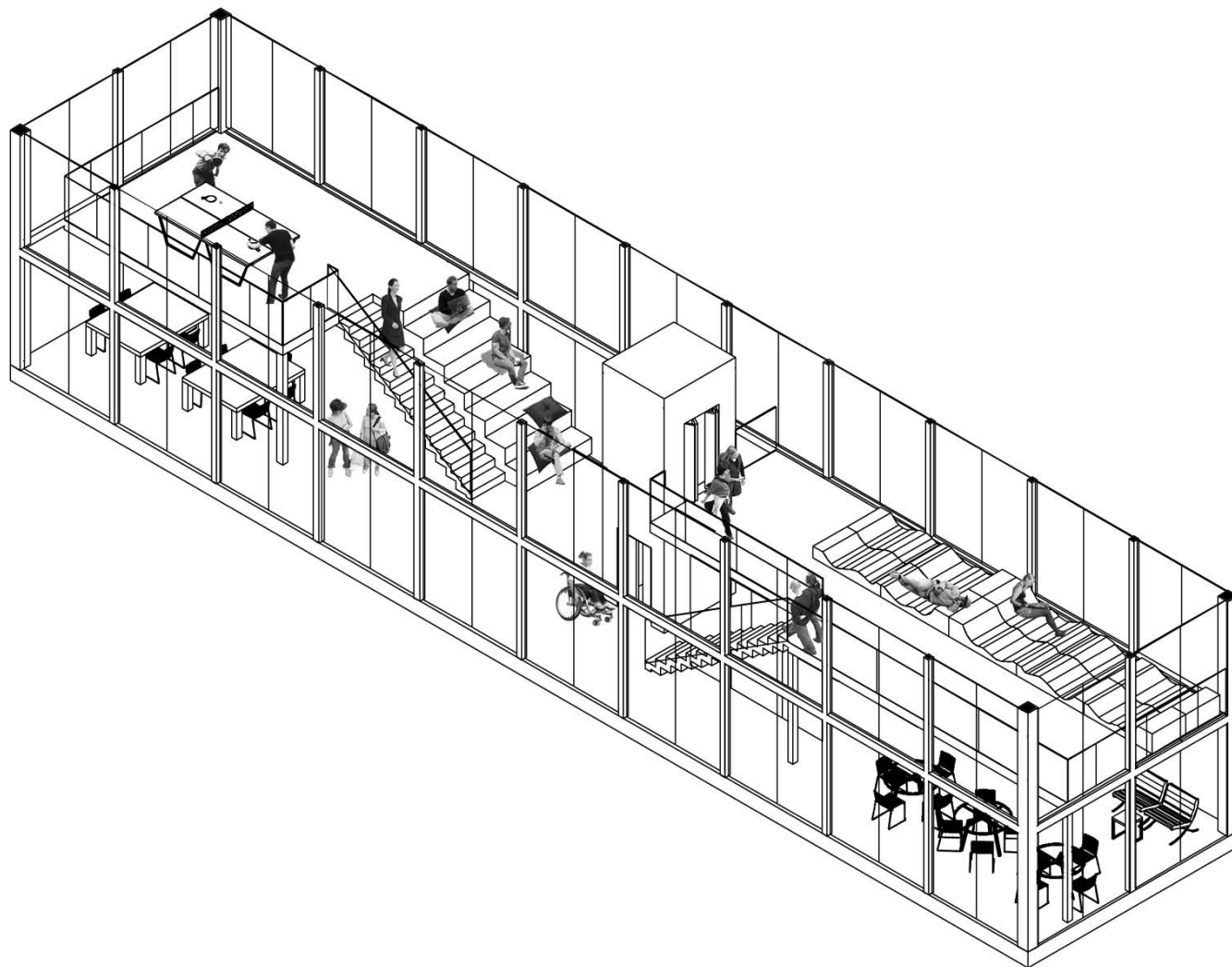

ελεύθερη πρόσβαση στο ίντερνετ

χώρος στάσης

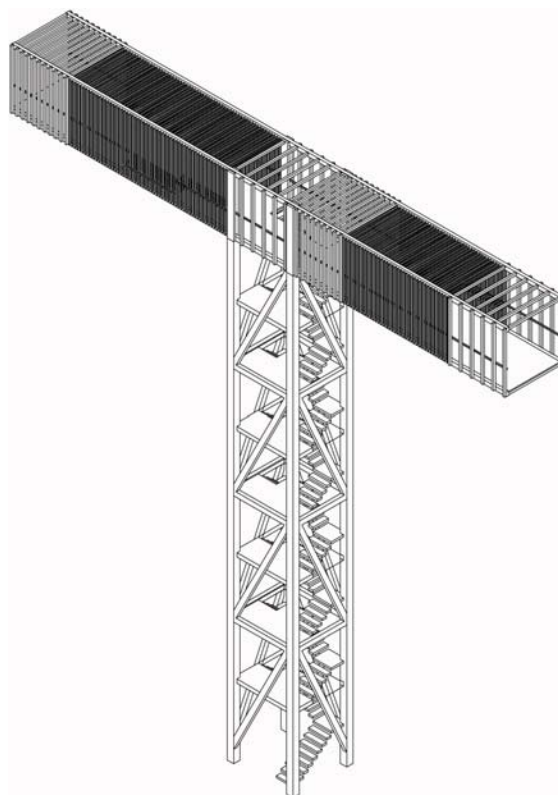

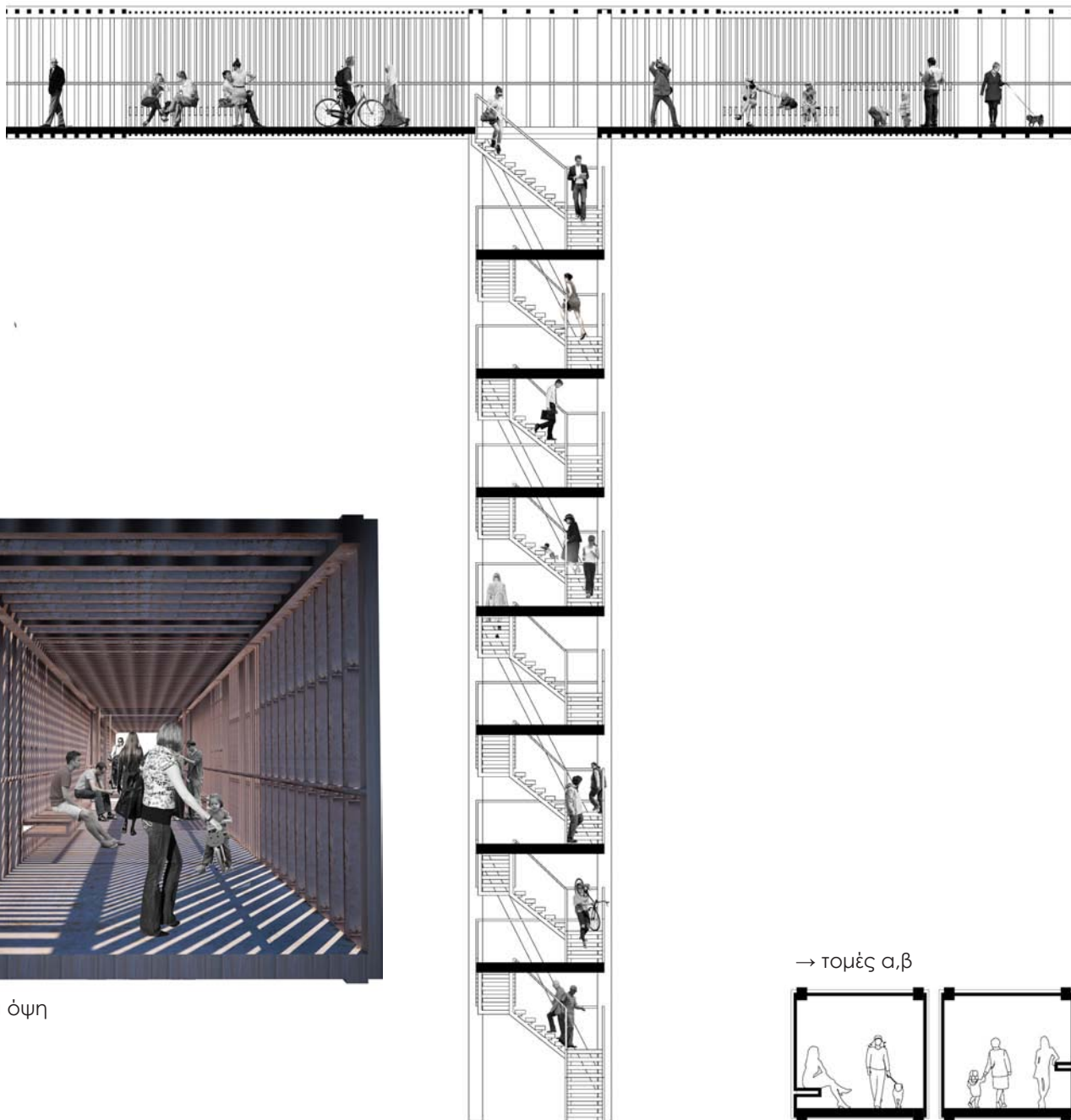
→ αξονομετρική απεικόνιση των λειτουργιών του οριζόντιου τμήματος, του μεγάλου ται

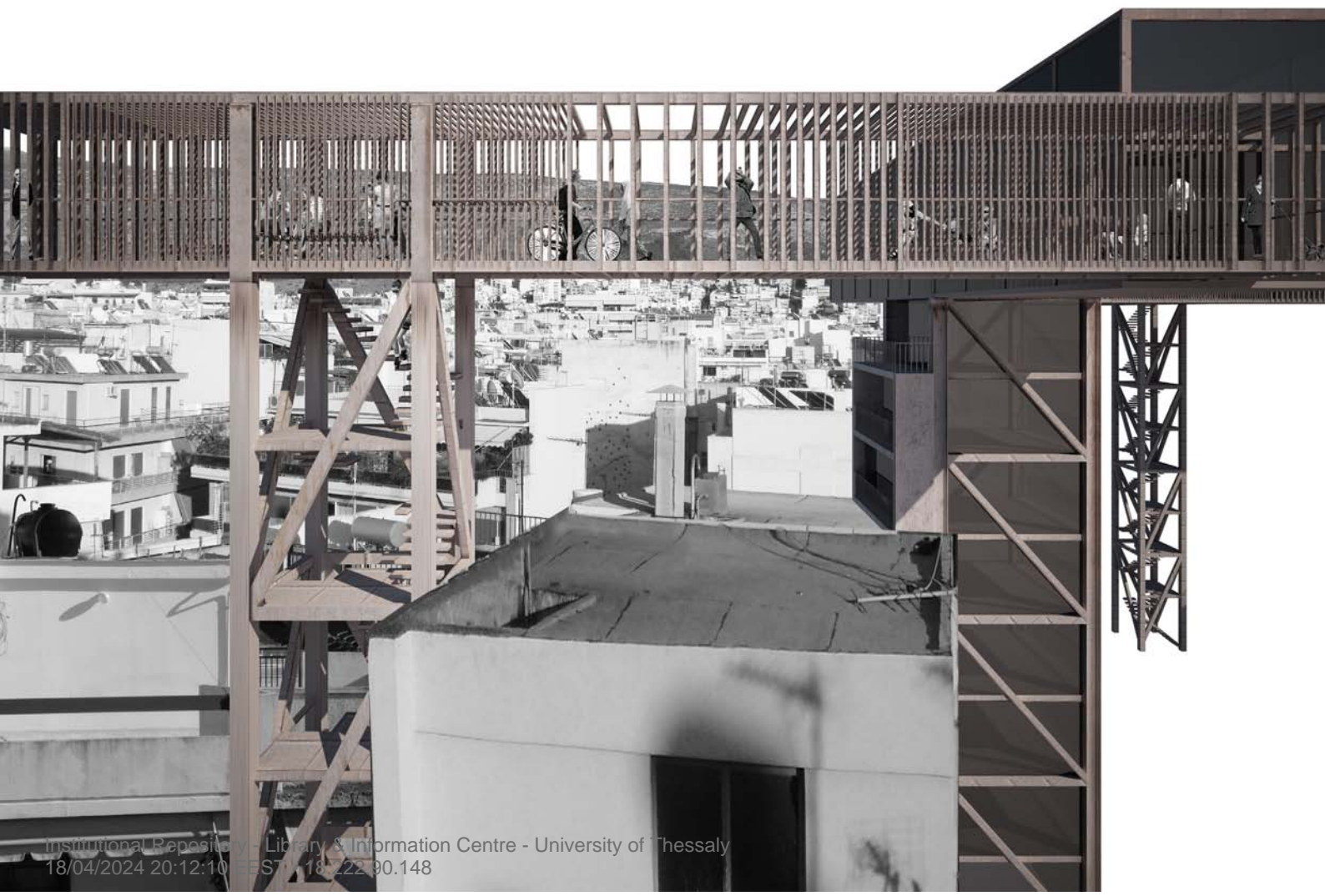
Όσο αφορά στο μικρό ταύ [3 μ x 3 μ] το οριζόντιο τμήμα του είναι διάτρητο με κενά που αραιώνουν και πυκνώνουν δημιουργώντας την αίσθηση της στοάς.

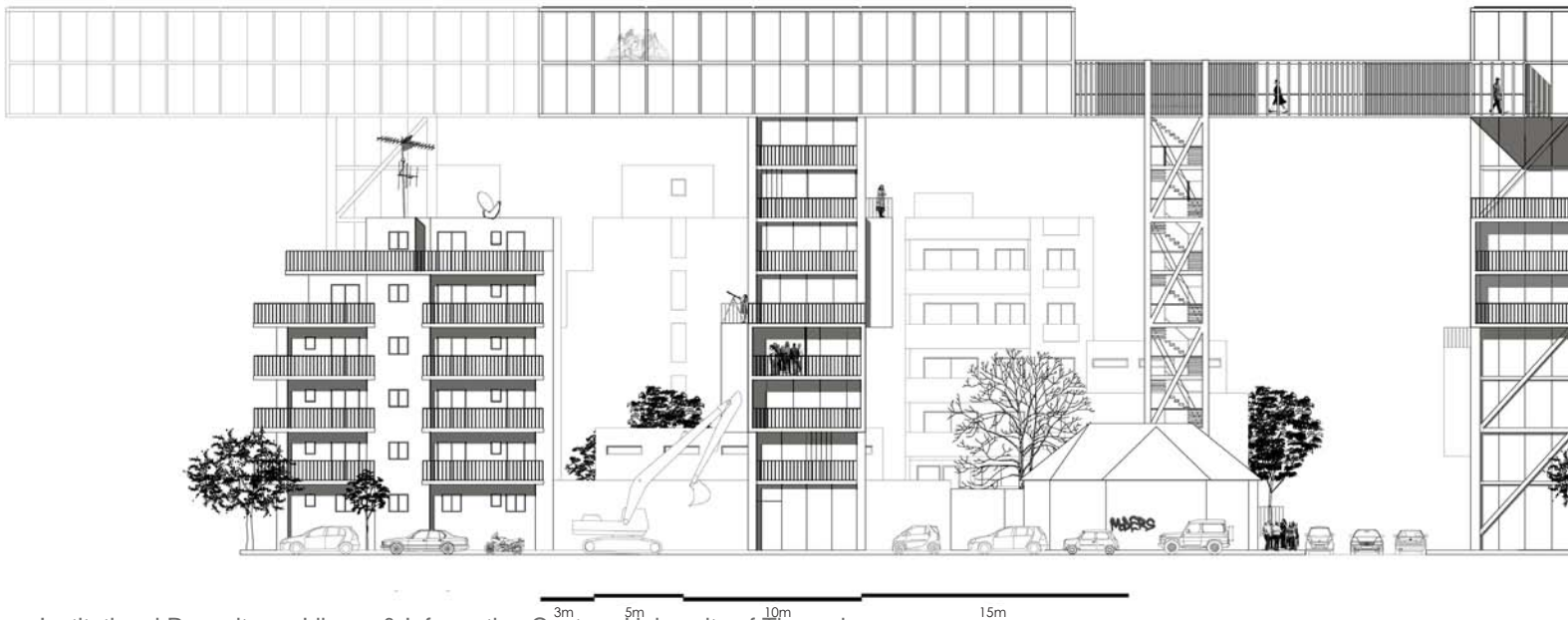
Είναι ακριβώς η ίδια αίσθηση με το να περπατά κανείς στο δρόμο και τα κτίρια εκατέρωθεν, ανάλογα με το συνολικό τους ύψος, άλλοτε σκιάζουν και άλλοτε επιτρέπουν το φως στον δρόμο.

Στα πυκνά τμήματα δημιουργείται χώρος για στάση, μικρής διάρκειας ανάπαυλα και σκίαση, ενώ ολόκληρη η μεταλλική κατασκευή παίζει περισσότερο συνδετικό ρολό μεταξύ των κλειστών "τάυ", εξυπηρετώντας την κίνηση, τη συνεχή ροή και την κυκλοφορία.

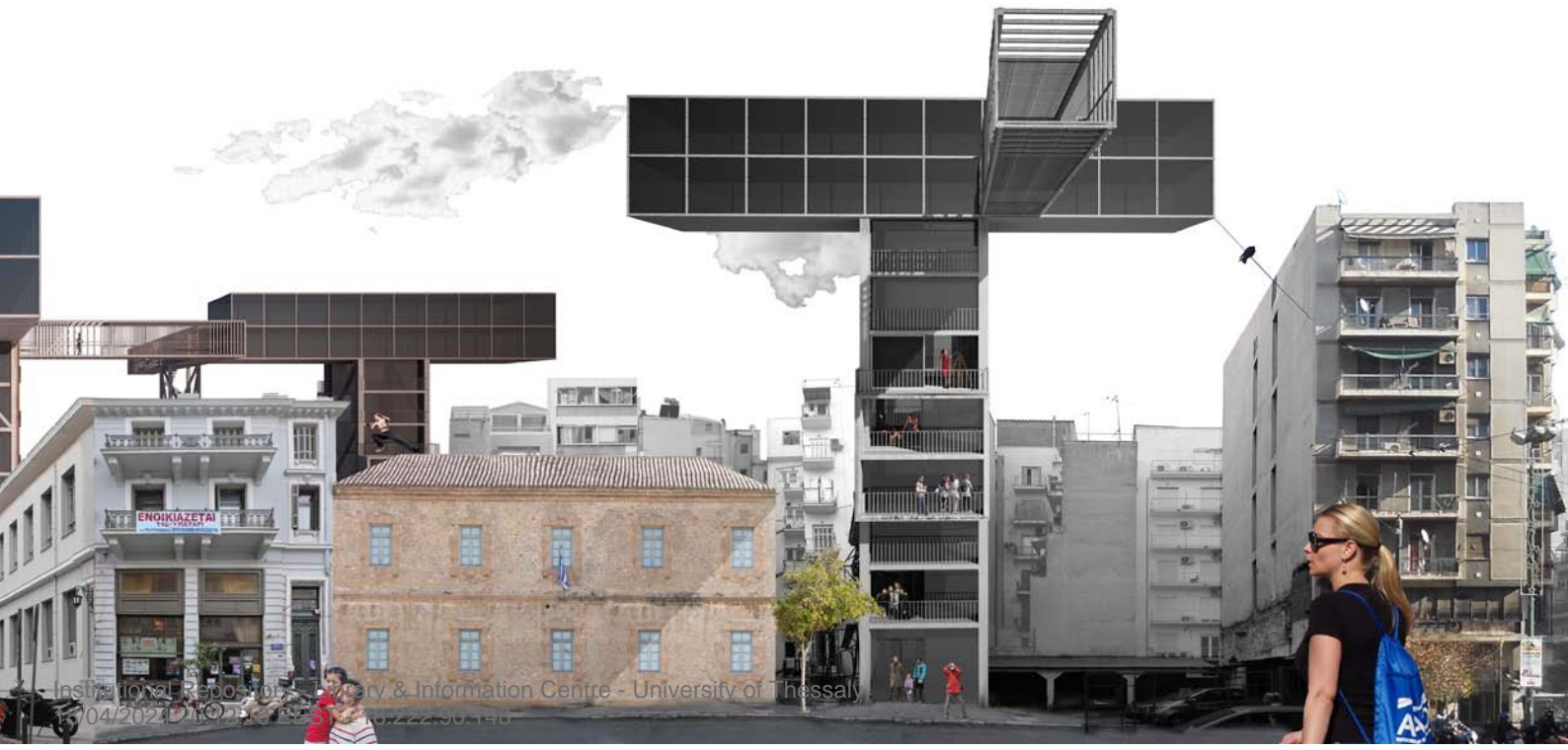

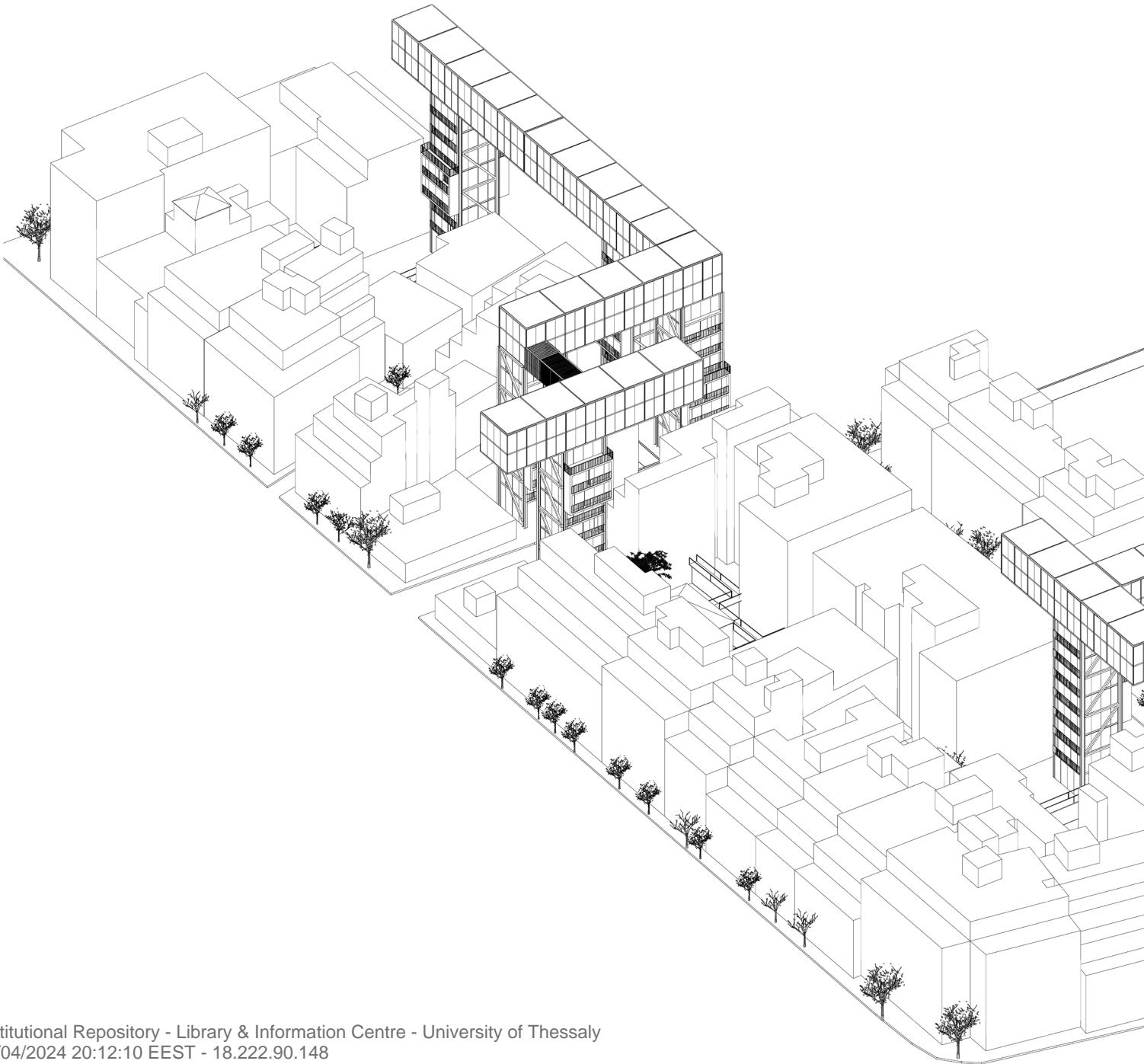

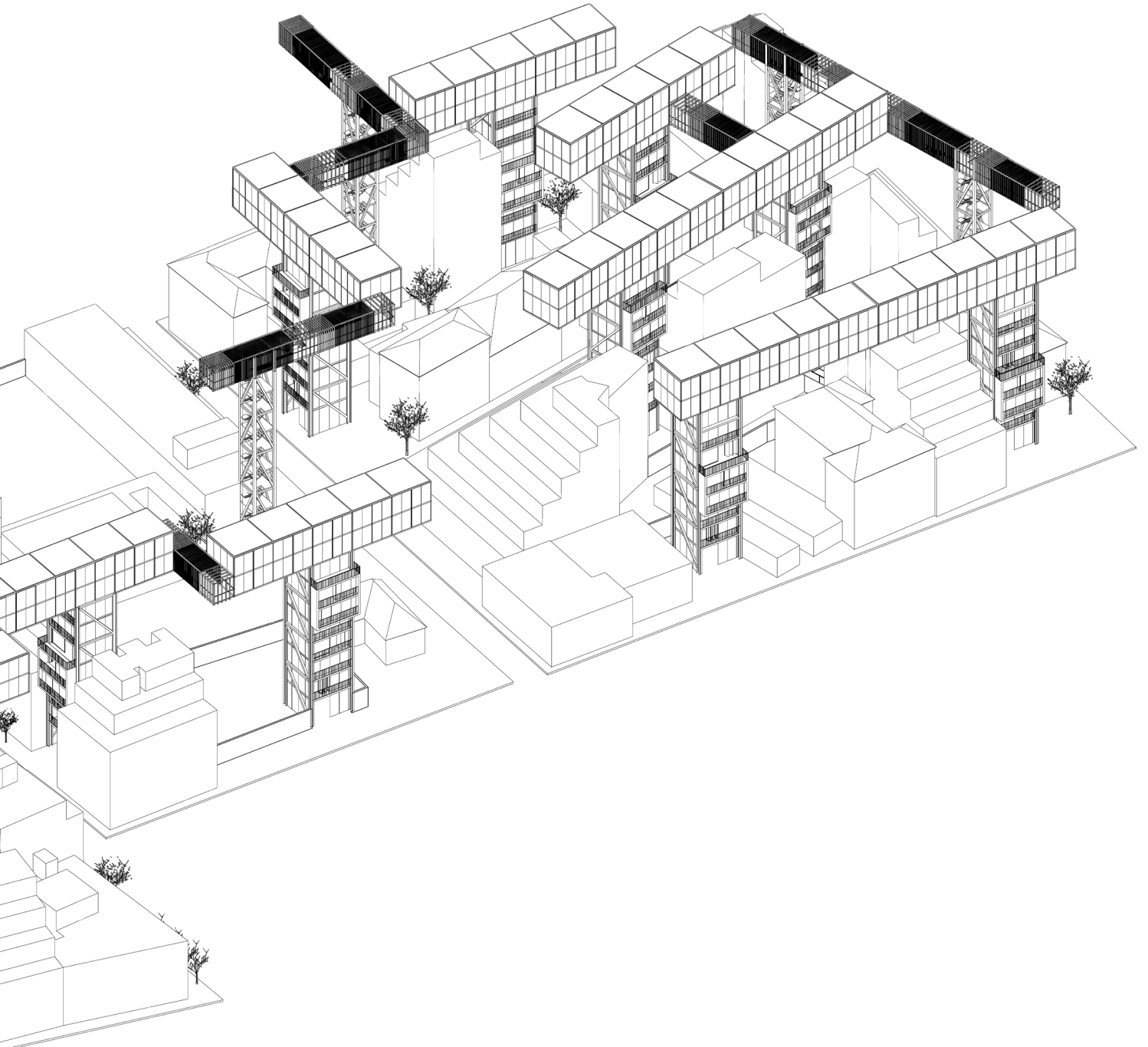

7.8 Αντί επιλόγου

Το ακανόνιστο ανάπτυγμα στην πόλη αναδεικνύει την ιδέα και ιδίως τη συνύπαρξη με τις πολυκατοικίες και τον πολεοδομικό ιστό [network overlaid on the existing city]. Μπορεί δηλαδή να εξελίξει τη πόλη και να τη μετασχηματίσει σε “ανεδαφική” [deterritorialized, unground]. Η πρόταση έχει περισσότερο αστική και πολεοδομική διάσταση με το υπερυψωμένο και αιωρούμενο δίκτυο που προσθέτει αυτό το νέο κοινωνικό επίπεδο στην πόλη [Urban Re-identification]. Πριν μερικά χρόνια μερικοί χρησιμοποίησαν τον όρο “αστικός βελονισμός” [urban acupuncture] που στην περίπτωση μας μοιάζει να ταιριάζει σαν στρατηγική αναζωογόνησης.

Όπως στην εναλλακτική θεραπευτική μεθοδολογία του βελονισμού στο ανθρώπινο σώμα έτσι και εδώ στη λειτουργία του πολεοδομικού σώματος σημαντικό ρόλο παίζουν μερικοί ενεργειακοί δρόμοι που σχετίζονται με τις διαδρομές βασικών νεύρων ή πολεοδομικών αρτηριών και χώρων. Επεμβαίνοντας με μηχανικό ερεθισμό [στην περίπτωση του βελονισμού εισάγοντας βελόνες -ενώ στον αστικό βελονισμό εισάγοντας τα Ταφ] βελτιώνουμε τη ροή της ενέργειας και τη λειτουργία του πολεοδομικού ιστού.

Βιβλιογραφία

- [1]. A pattern language : towns buildings construction / Christopher Alexander... [et al.]
New York : Oxford University Press , c1977
- [2]. Learning from Las Vegas : the forgotten symbolism of architectural form / Robert Venturi, Denise Scott Brown, Steven Izenour
Cambridge, Mass. : MIT Press , c1977
- [3]. Collage city / Collin Rowe and Fred Koetter
Cambridge, MA. : The MIT Press , 1993
- [4]. Relational aesthetics / Nicolas Bourriaud ; translated by Simon Pleasance & Fronza Woods with the participation of Mathieu Copeland
Les Presses du Reel , c2002
- [5]. Differences : topographies of contemporary architecture / Ignasi de Sola-Morales ; translated by Graham Thompson ; edited by Sarah Whiting
Cambridge, MA. : The MIT Press , c1997
- [6]. Robert Smithson: the collected writings / edited by Jack Flam
Berkeley : University of California Press , c1996
- [7]. Μια συζήτηση για την πόλη / Wim Wenders, Hans Kollhoff ; μετάφραση: Μαρία Σόλμαν ; επιμέλεια: Αχιλλέας Κυριακίδης
Αθήνα : Ανεπίκαιρες εκδόσεις , 1993
- [8]. Διελεύσεις : κείμενα για την αρχιτεκτονική και την μετάπολη / Γιώργος Σημαιοφορίδης επιμέλεια Γ. Αίσωπος, Ο. Σημαιοφορίδου, Γ. Τζιρτζιλιάκης
- [9]. The view from the road / by Donald Appleyard, Kevin Lynch and John R. Myler
Cambridge, Mass : Massachusetts Institute of Technology , 1971, c1964

[10]. Εκλάμψεις της πόλης (η αποσπασματική πόλη) : δεκατέσσερις προτάσεις για τη διευθέτηση του χώρου στα Μακρά Τείχη της Αθήνας = La ville en éclats : quatorze propositions pour l' aménagement du site des Longs Murs, entre Athenes et le Piree / επιμέλεια Richard Scoffier, Τάκης Κουμπής
Αθήνα : Futura , c2007

[11]. Τα επτά βιβλία της πολεοδομίας / Δημήτρης Ν. Καρύδης
Αθήνα : Παπασωτηρίου , 2008, c2006

[12]. Η αστική πολυκατοικία της μεσοπολεμικής Αθήνας : θεσμικό πλαίσιο, χωροθέτηση, διαδικασία παραγωγής / Εμμανουήλ Β. Μαρμαράς Αθήνα : [χ.ε.] , 1985

[13]. Από τη λογοτεχνική πολυκατοικία του Georges Perec, στην αθηναϊκή πολυκατοικία / Ιωάννα Μπαρκούτα Αθήνα : [χ. ε.] , 2007

[14]. Η αστική πολυκατοικία σε εξέλιξη (;) / Θεόδωρος Τσαφούλιας
Διάλεξη - Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, 2008.

[15]. Η ελληνική πολυκατοικία ως μορφή (συλλογικής) κατοίκησης / Βαγγέλης Μαλκάκης
Διάλεξη - Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, 2011.

[16]. Το αστικό κενό ως ενδιάμεσος τόπος και φορέας μνήμης / Καψανάκη Ελένη
ΔΠΜΣ Σπουδαστική - Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, 2006.

[17]. Η Χάρτα των Αθηνών / Le Corbusier ; μ'ένα προοίμιο του Jean Giraudoux ; μετάφραση Σταύρος Κουρεμένος εισαγωγή-επιμέλεια Γιώργος Σημαιοφορίδης ; επίμετρο για την ελληνική έκδοση Γιώργος Κανδύλης, Αριστομένης Προβελέγγιος
Αθήνα : Ύψιλον/Βιβλία , [1987]

Ιστοτόποι

- <http://www.lifo.gr/mag/features/3099>
- [http://www.domusweb.it/en/architecture/architecture-as-air-chateau-la-coste-/](http://www.domusweb.it/en/architecture/architecture-as-air-chateau-la-coste/)
- <http://www.designboom.com/architecture/junya-ishigami-wins-golden-lion-for-best-project-at-the-venice-biennale/>
- http://davidharvey.org/media/Harvey_on_the_Commons.pdf
- <http://spacefiction.wordpress.com/2011/08/29/real-properties-fake-estates-matta-clark/>
- <http://www.dezeen.com/2011/08/04/bmw-guggenheim-lab-by-atelier-bow-wow/>
- <http://indexofpotential.net/uploads/1130/Terrain%20Vague%20low%20res..pdf>
- <http://thetemplesofconsumption.blogspot.com.es/2011/10/el-lissitzky-horizontal-sky-scraper.html>

© 2013 tsiami dimitra/d-jema@hotmail.com